

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI

NYVTÁR

B
809.8
.J38

Tiszteletpéldány, szíves felajánlás végezt.

A

TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÁLLAMBÖLCSELETE

JRTA

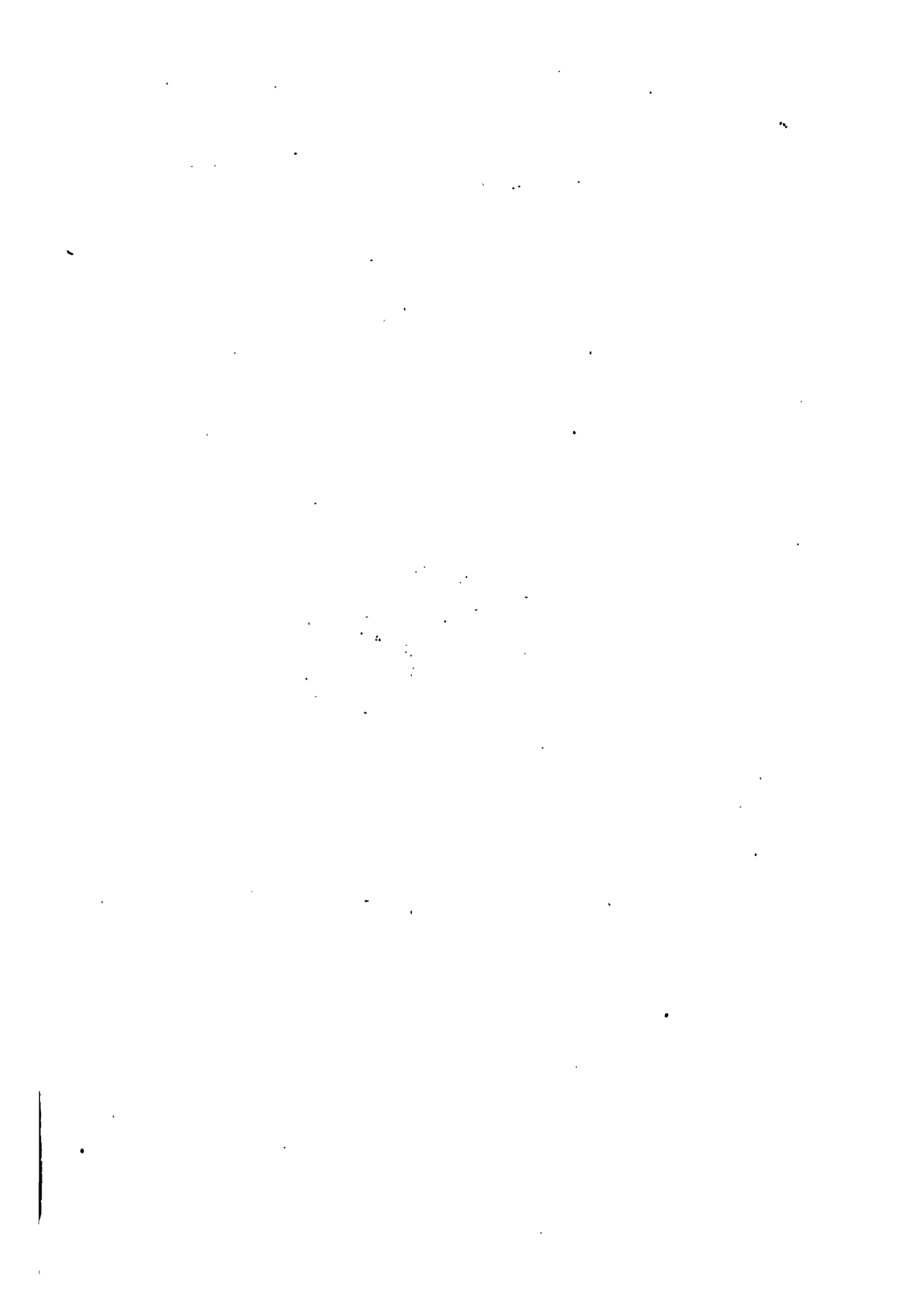
D^s. JÁSZI OSZKÁR

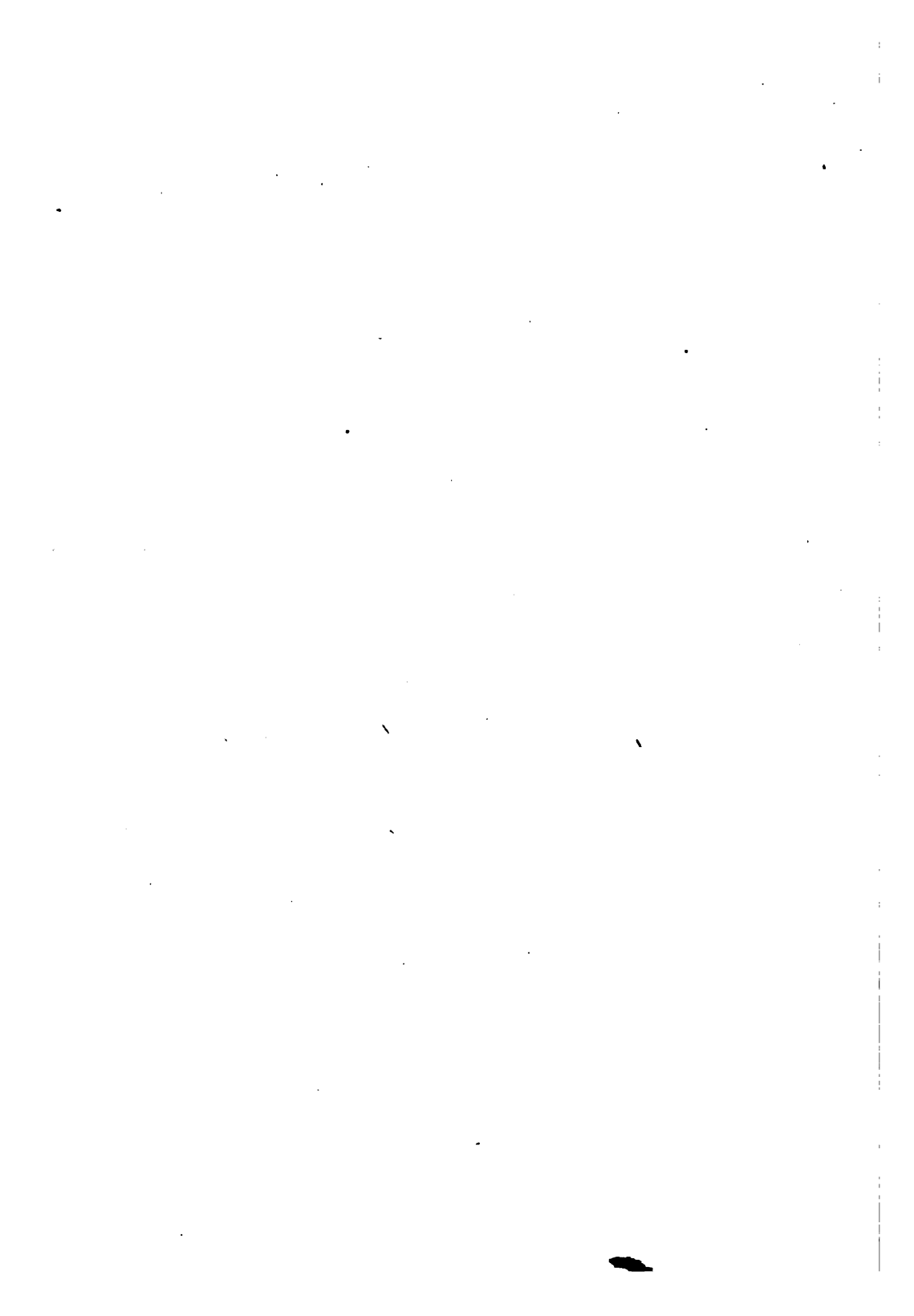
BUDAPEST

POLATZER ZSIGMÓND ES FIA KIADÁSA

1903

Sajtó alatt:

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

I. KÖTET

SPENCER HERBERT FILOZÓFIÁJÁNAK KIVONATA

IRTA COLLINS F. HOWARD

AZ ÖTÖDIK ANGOL KIADÁS UTÁN FORDITOTTÁK:

JÁSZI OSZKÁR, SOMLÓ BÓDOG és VÁMBÉRY RUSZTEM

ÁRA ANGOL VÁSZONKÖTÉSBEN 12 KORONA

E munka oly berendezésű, hogy a rendszer minden egyes szakasza, körülbelül tizedrésznyi terjedelemre redukáltatott, miáltal a több mint 5000 oldalas mű lényege mintegy 500 oldalon van összefoglalva és pedig lehetőleg úgy, hogy mindig Spencer saját szavai maradtak meg.

Ennek a rövidítésnek két nagy előnye van.

Az egyik az, hogy a laikus közönség is szakíthat magának annyi időt, a mennyi a rendszer fő elveinek megismeréséhez szükséges. A másik főleg azoknak fog javára szolgálni, kik bölcsészettel vagy társadalomtudománnyal szakszerűleg foglalkoznak. Ezeket ugyanis kutatásaikban a munka megkíméli attól, hogy minduntalan az eredeti mű rengetegében keressék fel Spencer valamelyik tanát és a kivonatban annál könnyebben igazodhatnak el, mivel a műhöz igen terjedelmes tárgymutató is csatolva van, a hol részletes vezérszók alatt fellelhető minden kérdés lapszáma, melyben Spencer állást foglalt.

A kivonat gyakorlati értékét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy belőle körülbelül 10 év leforgása alatt, 5 angol és 2 amerikai kiadás mellett, francia, német és orosz fordítás is jelent meg.

II. kötet

DR. SOMLÓ BÓDOG

Ára 4 kor.

ÁLLAMI BEAVATKOZÁS ÉS INDIVIDUALIZMUS

**UGYANEZEN SZERZŐTŐL ÖNÁLLÓAN IS
MEGJELENTEK :**

A SZERVES TÁRSADALOMELMÉLET.

(KÜLÖNLENYOMAT A „BUDAPESTI SZEMLÉBŐL“) 1901.

A SZOCIOLÓGIAI REGÉNYRŐL.

(KÜLÖNLENYOMAT A „HUSZADIK SZÁZADBÓL.“) 1901.

SAJTÓ ALATT :

MŰVÉSZET ÉS ERKÖLCS.

(A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLTAL A GOROVE-
DIJAL MEGJUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA.)

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

III. KÖTET

A TÖRTÉNELMI MATERIALISMUS
ÁLLAMBÖLCSELETE

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

III.

D^r. JÁSZI OSZKÁR

A TÖRTÉNELMI MATERIALISMUS ÁLLAMBÖLCSELETE

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

1908

A
TÖRTÉNELMI MATERIALISMUS
ÁLLAMBÖLCSELETE

1878
Dr. JÁSZI OSZKÁR

Magyar Kir. Akadémia Könyvtára

BUDAPEST
POLITZER ERŐNYÖZÉSI ÉS FÉNYKÉPESÍTŐ
1912

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

III.

D^r. JÁSZI OSZKÁR

A TÖRTÉNELMI MATERIALISMUS ÁLLAMBÖLCSELETE

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

1903

A

TÖRTÉNELMI MATERIALISMUS

ÁLLAMBÖLCSELETE *polit. science*

IRTA

D^r. JÁSZI OSZKÁR

Tiszteletpeldány, szives felajánlás végett.

BUDAPEST

POLITZER ZSIGMOND ÉS FIA KIADÁSA

1903

B
809.8
.J38

3 67

754738-806

ELŐSZÓ.

A történelmi materialismus állambölcselete szinte kihivja az érdeklődést. A modern socialismus tudományos fegyvertárának ezt a részét még nem vizsgálták meg a szükséges rendszerességgel. Pedig a feladat annál fontosabbnak látszik, mennél inkább ingadozókká lesznek a történelmi materialismus közgazdasági alapjai. Különösen *Marx* híres értékmélete már alig állja ki a támadásokat.

Nem valami „polgár-közgazda“, holmi „harmonia-és moráltanító“, hanem a történelmi materialismus egyik oszlopa és e mellett a tudományos socialismus egyik legönzetlenebb előharczosa, *Achille Loria* volt az, a ki ezt az értéktant logikátlanak és abszurdnak nevezte el.*

Egyéb közgazdasági feltételei is egyre hevesebb vita tárgyát képezik magában a socialista táborban. A socialismus reform szárnya, *Bernstein*-nel az élén, végleg szakított a gazdasági erők automatikus fejlődése, a „*Verelendungs- és Zusammenbruchstheorie*“, a forradalmi taktika dogmáival. Ilyen viszonyok között egyre nő fontosságban az a kérdés: minő jelentőség tulajdonítandó a történelmi materialismus állambölcse-

* V. ö. *Le basi economiche della costituzione sociale*. Torino, 1902. 434. l.

leti tanainak? mennyiben tekinthetők azok a socialismus tudományos igazolásainak?

A történelmi materializmus irodalma ma már tekintélyes könyvtárra rug. Az álláspontok, hivei között is, igen eltérők, úgy hogy gyakran nagyon nehéz megállapítani: mi tekinthető egyes véleménynek és mi az iskola véleményének? E munka keretei nem engedték meg, hogy minden felhangzott évrre és ellenévrre kiterjeszkedjem. Az alábbi dolgozatokban ép azért csak az iskola főképviselőinek tanaival foglalkoztam, főleg *Engels* írásaival, melyeket a socialismus ma is „klasszikusoknak“ tekint.

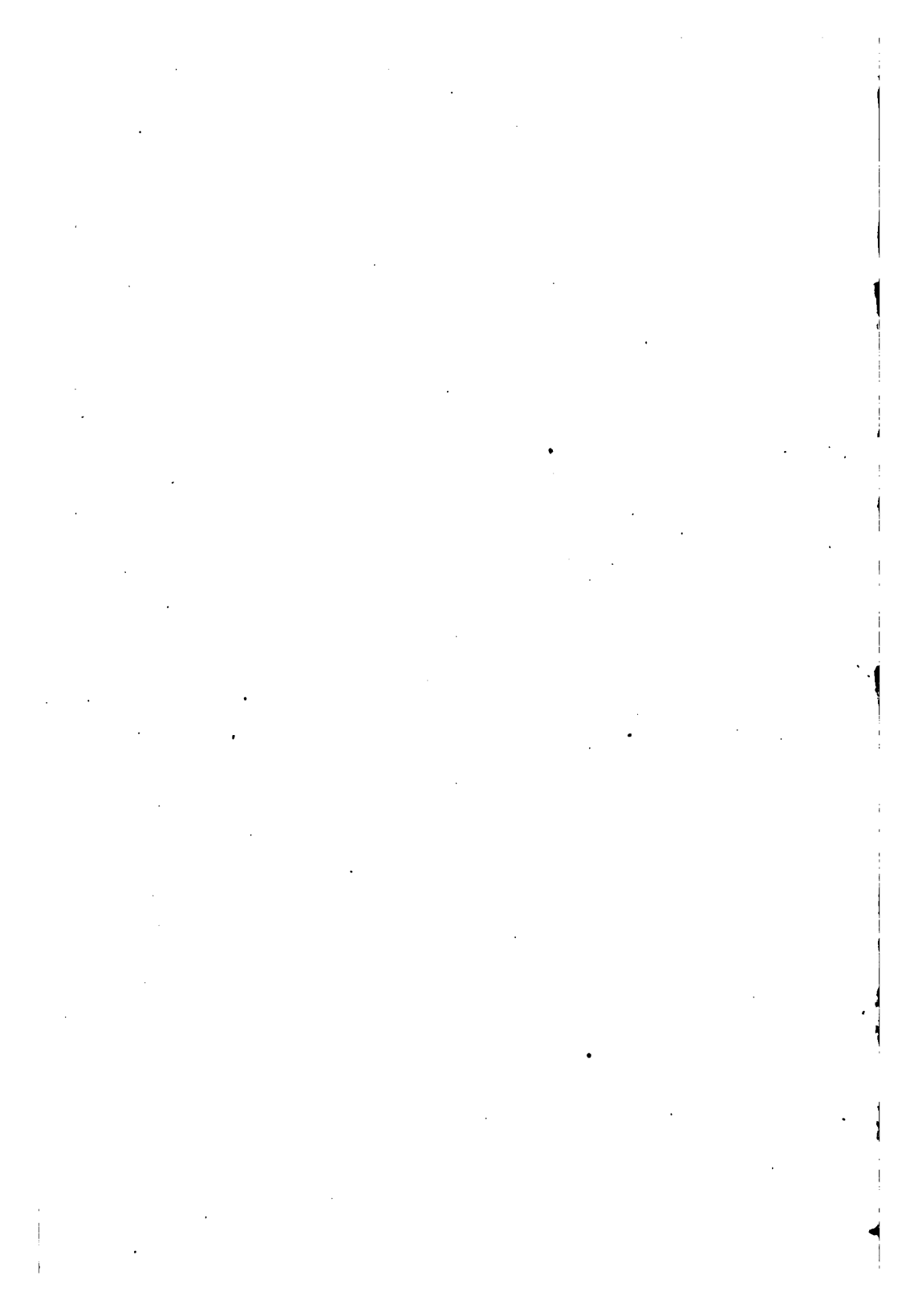
Persze így is csakhamar tapasztalni kellett *Bernstein* állításának igazságát, a ki azt mondja, hogy *Marx* és *Engels* munkáiból ma már minden „bebizonyítható“. Természetesen ellenmondásokra bukkanva kötelességemnek tartottam azokat kiemelni, avagy közülök azt fogadni el, mely íróik szellemének és végleges meggyőződésének legjobban látszott megfelelni.

E tanulmányok körében nem volt lehetséges, hogy a velük összefüggő összes kérdéseket mindig megfelelő részletességgel tárgyalhassam, mert arra az illető probléma monographikus feldolgozása lett volna szükséges. Azért néha meg kellett elégednem azzal, hogy egy-egy kérdést csak körvonalazzak, (pl. az erkölcsi eszmék szerepét a társadalom fejlődésében vagy az új életre kelt aranykor-elméleteket) s megoldásuk irányát — végleges ítélettől tartózkodva — csak jelezzem, teljes kidolgozásukat külön munkák számára tartva fenn.

Budapest, 1902 december hava.

I.

A TÖRTÉNELMI MATERIALISMUS
ÁLTALÁNOS JELLEGE.

1. §. A történelmi materialismus neve alatt ismert elmélet a *Marx* nevéhez fűződik. Legteljesebben és legszabatosabban a »*Zur Kritik der politischen Oekonomie*« cz. munkája előszavában fejtette ki. A kérdéses rész így szól: »Vizsgálódásom abban az eredményben végződött, hogy jogviszonyok ép úgy, mint államformák sem önmagukból meg nem érthetők, sem az u. n. emberi szellem általános fejlődéséből, hanem hogy ellenkezőleg azok az anyagi életviszonyokban gyökereznek, melyeknek összeségét Hegel a XVIII. század angolai és francziái mintájára »polgári társadalom« név alatt foglalja össze, hogy így a polgári társadalom anatómiája a nemzetgazdaságban keresendő.

Életük társadalmi termelésében az emberek határozott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba mennek bele, melyek anyagi termelési erőik bizonyos fokának felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja általában meghatározza a socialis, politikai és szellemi életfolyamatot. Nem az emberek öntudata az, mely létüket, hanem megfordítva társadalmi létük az, mely öntudatukat meghatározza. Fejlődésük bizonyos fokán a társadalom anyagi termelési erői ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal, avagy a mi csak jogi kife-

jezés e helyett, a tulajdonviszonyokkal, melyek keretében eddig működtek. A termelési erők fejlődési formáiból ezek a viszonyok bilincsekké lesznek. Ekkor a socialis forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap változásával az egész óriási *felépítmény* (Ueberbau) lassabban vagy gyorsabban átalakul. Az ilyen átalakulások szemléleténél mindig meg kell különböztetni az anyagi, természettudományi hűséggel megállapítható változást a gazdasági termelési viszonyokban a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcséleti, egy szóval ideológiai formáktól, melyekben az emberek ezen ellentét öntudatára jutnak és ezt kiküzdik. A mily kevéssé lehet azt, hogy az egyén micsoda, abból megítélni, a mit magáról tart: ép oly kevéssé lehet az ilyen átalakulási korszakot öntudatából megítélni, hanem inkább ezt az öntudatot kell az anyagi élet ellenmondásaiból, a létező ellentétből a társadalmi termelési erők és termelési viszonyok között megmagyarázni. Egy társadalmi alakulás sohasem tűnik el előbb, mint a míg mindazon termelési erők kifejlődtek, a melyek számára elég tág, és új magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek helyére, a míg azok anyagi létfeltételei magában a régi társadalomban ki nem keltek. Ennélfogva az emberiség magának mindig csak oly feladatokat szab, melyeket megoldhat, mert pontosabban szemlélve, mindig azt fogjuk találni, hogy a feladat maga csak ott merül fel, hol megoldásának anyagi feltételei már léteznek, avagy legalább kialakulásuk folyamatában vannak. Nagy körvonalakban az ázsiai, antik, feudalis és modern polgári termelési viszonyokat jelölhetjük meg, mint a gazdasági társadalom-képződés progressiv korszakait. A polgári termelési viszonyok a társadalmi termelési folyamat utolsó ellentétes formája; ellentétes nem az egyéni antagonismus értelmében, hanem az egyének

társadalmi életfeltételeiből kinövő antagonizmus értelmében: de a polgári társadalom ölében kifejlődő termelési erők egyidejűleg megteremtik az anyagi feltételeket ezen antagonizmus megszüntetésére. Ezzel a társadalom-alakulással beázrul az emberi társadalom bevezető-története (Vorgeschichte).*

2. §. A történelmi materializmus, mint *Hegel* iskolájának (melyhez *Marx* is egy ideig tartozott) tudományos reactiója jelentkezik. A spiritualis álláspont helyett, mely az emberiség történelmében egy transcendentalis Eszme különböző jelentkezési formáit látta, *Marx* az emberi társadalom anyagi feltételeiből és ezen feltételek változásából vezeti le az emberiség történelmét. Minden a mi ebben a történelemben realis: a társadalom gazdasági strukturája; a mi benne eszmei (vallás, erkölcs, bölcsélet és művészet) csak ezeknek a gazdasági viszonyoknak visszatükröződése az emberek fejeiben. A gazdasági viszonyok a társadalmi rend alapjai; a kor eszmei tartalma, ideológiája csak felépitmény, »Üeberbau«, melynek léte az alap lététől függ.

A társadalmi fejlődés ezek szerint nem az eszmékben és azok változásaiban, hanem a gazdasági erőkben s főleg az ezek alapját képező termelési viszonyokban és ezek változásaiban keresendő.

Az elmélet eredeti formájában az eszmei rugóknak semmiféle önálló szerepkört nem tulajdonít, azokat a gazdasági erők puszta reflexeinek tartja.

A társadalmi fejlődés így a termelési erők változásában áll, mely a létező viszonyokkal ellentétbe jutván, azokat szétrepereszti, átalakítja és az új termelési viszonyokkal együtt új ideológiát hoz létre. Az elavult viszonyok megdöntése és átalakítása a történelemben osztályharcz formájában vivatik

* V. ö. J. mű. Stuttgart 1897 X. XI, XII l.

ki. *Marx* elmélete tehát a társadalom gazdasági erőinek, mint a társadalom összes jelenségei végökainak, merev, kizárólagos hangoztatása.

Ujabban meglehetősen divatban van ennek az elméletnek apaságát *Marx*-tól elvitatni. Maga *Loria* egy egész sereg régi író t sorol fel, kik a gazdasági struktúra alapvető fontosságát hangsúlyozták. *Tangorra* kimutatta, hogy *Macchiavelli* a maga történetét már osztályharcokra alapította; *Kowalewsky* *Montesquieu*-re vezeti vissza e tant; *Ferraris* *Lorenz Stein*-t tartja az iskola uttörőjének, ki a *Marx* tulzása nélkül, de egészen tisztán felismerte a gazdasági erők főfontosságát a történelemben; mi több, ő és iskolája nemcsak elméletben jutott ez eredményre, hanem számos részletkutatásban az elméletet gyakorlatilag alkalmazta is. Sőt — mint ilyen vitáknál mindig szokásos — *Plato* és *Aristoteles* neveit is kezdi már emlegetni (*Roberty*).

Mi ezeknek az apasági vitáknak nagyobb jelentőséget nem tulajdonítunk. Kétségtelen, hogy már mások is észrevettek egyetmást abból, a mit *Marx* látott; de az is kétségtelen, hogy az elmélet *Marx*-nál vált ható erővé. Innen kezdve járta be a történelmi materialismus forradalmi utját a tudományban és a politikában. Ekkor vette fel határozottan körvonalozott, következetesen keresztülvitt alakját: ötletekből és sejtelmekből, ekkor tömörült szilárd doktrinává.

3. §. *Marx* elméletének jelentősége rendkívüli.

Az a megismerés, hogy a gazdasági erők a társadalom összes életnyilvánulásainak alapjai, hatalmas módszertani eszközt ad a társadalomtudomány minden terén kutatónak. A jog- és az állambölcseletet is teljesen új alapra helyezi. Az u. n. történelmi iskola képtelensége világossá lesz, azé

az iskolájé, melynek maga *Marx* adta kemény és igazságos bírálatát: „A világ minden részéből öntetszelgő gunynyal adatokat hord össze annak bebizonyítására, hogy semmi észszerű szükségszerűség nem nyilvánul a pozitív intézményekben [pl. a tulajdonban, alkotmányban, házasságban stb., sőt hogy azok az észnek ellentmondanak, hogy legfeljebb e mellett és ez ellen lehetne fecsegni.*

Másik nagy érdeme az osztályharcznak, mint a társadalmat átalakító erők leghatalmasabbjának felismerése, melynek *Engels*, nem alaptalanul, a társadalmi tudományokban ugyanazt a jelentőséget tulajdonította, mint *Darwin* felfedezésének a fajok történetében.

Új és hatalmas bizonyítékát adta e mellett a spiritualis álláspont képtelenségének, midőn kimutatta, hogy az eszmék történetében önproductio nincs, hogy az emberi elme nem transcendentális eredetű ideák lerakódó helye, hanem minden, a mit tehet abban áll, hogy a külvilág viszonyait rendszerbe hozza és belőlük következtetéseket vonjon.

Röviden kifejezve, *Marx* elméletének örök érdeme az a módszertani elv, mely így volna formulázható: *A társadalmi jelenségek magyarázatánál csak az esetben szabad eszmei rugók (vallás, erkölcs, bölcsélet) hatását segítségül hívni, ha a gazdasági erők önmagukban az illető jelenség megértésére nem elégségesek.*

4. §. Persze ez az eredmény sokkal kevesebb a történelmi materialismus eredeti igényeinél és hívei ma is többet látnak benne, mint pusztá módszertani eszközt. Eredményünk már az iskola hibájainak és tévedéseinek figyelembe-

* V. ö. *Das philosophische Manifest der historischen Rechtschule.* (Gesammelte Schriften von Karl Marx und F. Engels) Stuttgart 1902. 269.

vételét jelenti. Ezen hibák legnagyobbika mechanikai merevsége és egyoldalú materialismusa.*

A spiritualismus reakciójaként keletkezvén, a másik végletbe, a legtulzóbb materialismusba esett. Az emberek lelki életéről, gondolatairól, vágyairól, eszményeiről semmit sem akar tudni. A legcsekélyebb utmutatást sem ad arra nézve, hogy a termelési erők változása miként hozza létre a társadalmi felépítmény megváltozását. És a mi még ennél is nagyobb baj, a legcsekélyebb utmutatást sem ad arra

* A materialismus és a spiritualismus harcza, véleményünk szerint, egyike a legmeddőbb tudományos vitáknak. Mindkét elnevezés egyformán szerencsétlen és egy csomó scholasticismust rejt magában. A ma uralkodó tudományos *monismus* mellett egyikre sincs szükség. Kétségtelen, hogy anyag nincs erő nélkül és erő nincs anyag nélkül. Az anyagban nincs semmi materialistikusabb, mint az erőben és megfordítva az erő semmivel sem transcendentalisabb valami, mint az anyag. Végso lényegében épen oly kevésse ismerjük az egyiket, mint a másikat. Mindkettővel szemben a tudományos agnosticismus az egyedül helyes álláspont.

Metaphysikai légvárépítés helyett a tudomány tisztje nem lehet más, mint kipróbált módszereivel tovább dolgozni a világmindenség megismerésén, kutatni annak két mindenütt együtt jelenlevő, egymástól elválaszthatatlan jelentkezési formáját: az erőt és anyagot. A mi igaz a philosophiai materialismusra és idealismusra, ugyanez áll a társadalmira. *Guillaume de Greef* igen helyesen mondotta: „ — — — társadalmi idealismus, társadalmi materialismus, történelmi idealismus, történelmi materialismus ép oly hibás kifejezések, mint test és szellem a lélektanban, mintha feltételezhetnénk, hogy test és szellem valóságos és elválasztható egységek volnának.“ (V. ö. *Annales de l'Institut intern. de Sociologie. Tome VIII. 146. l.*)

Különben, ha *Plechanow*-nak hihetünk, a materialismus minden komoly képviselője teljesen tisztában volt ezzel az alapkérdéssel. (V. ö. szerfelett élvezetes könyvét: „*Beiträge zur Geschichte des Materialismus Stuttgart, 1896.*)

nézve, hogy a gazdasági erők változásait mi okozza?* Mindig csak a gazdasági erők rejtelmes irányzatairól hallunk, melyek az embereket meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonylatokba, mondjuk, rabszolgaságba, jobbgátságba, feudalismusba s socialismusba sodorják.

Ferraris sikerülten lobbantja *Loria* szemére ugyanezt a módszert: „A tőke adókkal sújtja a munkásokat és a napszámokat a minimumra szállítja le és így a nyereség állandóságát éri el, de öntudatlanul törekszik erre az eredményre — — —, majd önmagát sújtja és ekként meglassítja a saját maga felhalmozódását és a nyereség irányzatát a minimum felé, de a tőke ezen önmegadóztatásának belső alapja titok marad maguk a tőkésék előtt és azok öntudatában csak mint egy csoda jelentkezik, mely a tőke eme kizárólagos vagy tulnyomó megadóztatását, mint a legfelsőbb igazságosság elvének alkalmazását tünteti fel előttük. Ez egy revelatio, melynek párja ama socialista revelatio, a bérmunkán alapuló gazdaság automatikus rendszeréről, mely a rászédett munkásokban azt a hitet kelti fel, hogy a tőkés jogszerűen vette bérletbe munkaerejét, úgy, hogy ki engedik magukat zsákmányolni, mindaddig, a míg nem jön a socialismus, hogy levegye a kendőt szemükről és bennük állapotuk öntudatát felkeltse. Így öntudatlanok a tőkésék, midőn másokat és magukat megadóztatnak, öntudatlanok a munkások, midőn bérbeadják munkájukat, valamennyit egy titkos, ismeretlen erő mozgatja! Mily szerencse számukra és számunkra, hogy

* Hibájával lehetne az iskolának felróni azt is, hogy a környező természet (éghajlat, flóra, fauna stb.) hatásait nem veszi figyelembe. De erre a mulasztására nem akarok tulságos súlyt helyezni, minthogy ezek a tényezők esetleg a „gazdasági erők“ tágabb értelmezésébe befoglalhatók.

a történelmi materializmus egy különleges fajtájú x sugarat fedezett fel már Röntgen előtt és sikerült neki megcsinálni eme láthatatlan, társadalmi zsarnok, az *öntudatlanság* fotográfiáját.*

A gúny tényleg nem jogosulatlan és a történelmi materializmus íróinak könyvei csak úgy hemzsegnek hasonló kritikákat kihívó kijelentésektől és felfogásoktól.**

Ezen felfogások alaphibája az, hogy az ember lelki életét, idegrendszere működését teljesen figyelmen kívül hagyja, pedig nyilvánvaló, hogy minden változást a socialis életben csak a kültermészet és az emberi idegrendszer *együttes* munkája hozott létre.

Ezen tévedéseket bővebben az iskola némely állambölcséleti felfogása birálatánál lesz alkalmunk elemezni, hol helytelensége következtetéseiből még világosabban ki fog tűnni.

5. §. Másik nagy tévedése az u. n. társadalmi *felépítmény*-re vonatkozó tanaiban áll, melynek, tehát az eszmei rugóknak, semmi önálló szerepet nem tulajdonít. A társadalom vallási, erkölcsi, jogi, bölcséleti, művészeti erői pusztá visszfényei a gazdasági erőknak, melyeknek az események kialakulásában ép oly ferde volna önálló, aktiv szerepet tulajdonítani, mint a

* V. ö. *Il materialismo storico e lo stato*. Palermo, 1897. 61. és 62. l.

** Ezen és hasonló tökéletlenségek egyik oka, mint *E. de Roberty* nagy finomelméjűséggel kimutatta, abban áll, hogy a történelmi materializmus csak az emberi ténykedésekkel szeret foglalkozni, míg az azokat előhívó bonyolult (gazdasági, erkölcsi, aesthetikai, vallási stb.) okokat negligálja „A társadalmi tanulmányok körét így egyedül az emberek által véghezvitt cselekedetekre korlátozva, azt hiszik, hogy *objectiv* sociológiát csinálnak: pedig a valóságban, megnyirbált, megcsonkított, csaknem lefejezett sociológiát csinálnak.” (V. ö. *Annales de l'institut intern. de sociologie*. Tome VIII, 263. l.)

szivárványnak az égi háboruban. Tüzetesebben meg kell vizsgáljunk ezt a felfogást.

Hogy a jog, vallás, erkölcs, bölcelet, művészet nem elemi erők, nem rejtelmes utakon létrejött movensek a társadalom életében: az a modern sociologiai kutatások *positiv* eredménye, melyet a deductio és az inductio egybehangzóan bizonyít.

A *jog* és az *erkölcs* az emberi cselekvőséget szabályozza a társadalom mindenkori szükségleteinek megfelelően, megteremtve a cooperatio kikényszeríthető szabályait, másrészt azon regulák tömegét, melyet a társadalom dicsérő vagy rosszaló közvéleménye tart fenn. Összefüggésük a kor gazdasági szükségleteivel nyilvánvaló és bebizonyított és annál nyilvánvalóbb, minél kezdetlegesebb viszonyokra térünk vissza; ámde már itt is a szabályok tömege nem merül ki szorosán vett gazdasági viszonylatokban, hanem egészségügyi, vallási, ceremonialis szabályokkal is találkozunk. A *bölcelet* és a *vallás* a primitiv ember életében még alig képez egy elválasztható tömeget, hanem a *tudománnyal* együtt a megismert dolgok egymáshoz való viszonyát kutatja és keresi a rejtelmes külerők, a jó és rossz szellemek megnyerésének és kibékítésének módozatait. A külvilág jelenségei azok, melyek az első vallásos, bölceleti és tudományos eszméket létrehozták, melyek feleletek voltak az embert közelről érintő kérdésekre. Ki hozza az esőt, ki küldi a villámot, ki árasztja el a vidékeket, hová lesz az ember az álomban, az önkivületben, mi az a rejtelmes árnyék, mely lépéseit kíséri stb., egy sereg oly kérdés, mely az adott külvizonyokból természetszerűleg feltolult az ember agyába.

Már a legkorábbi korszakokban, melyekről tudunk, adataink vannak arra nézve, hogy az ember ilyen és hasonló

kérdésekre választ igyekezett adni. Ezen kérdések pedig nem állanak mind az éhség és a szomjuság közvetlen kielégítésével összeköttetésben, vagyis már a fejlődés ezen legkorábbi szakaszaiban is az ember foglalkozott problémákkal, melyek létét közvetlenül nem érintették. Ezt jó lesz megjegyezni. Kétségtelenül mind materialis problémák abban az értelemben, hogy a külvilág jelenségeinek magyarázatára irányulnak, de nem mind materialisak, ha ez azt akarja jelenteni, hogy a táplálkozással közvetlen összefüggésben állának. *Nem ismerünk ennél fogva történelmi korszakot, melyben a gazdasági motívumok oly kizárólag uralkodók lettek volna, mint ezt a történelmi materialismus elméletéből a legkorábbi fokokon várni lehetne*, hanem már itt is határozottan mutatkozik az ember nyughatatlan törekvése minden jelenség okát adni, melylyel találkozik. A kutatás bizonyos foku *érdektelensége* már az ismert legkorábbi időkben is megállapítható.

A *művészet* függése a kor technológiai eszközeitől beigazolt tény; de viszont nem sikerült a művészeteket általános érvénynyel hasznossági okokra visszavezetni. A legősibb művészeti emlékek között a harci énekek, a harci táncz, az elrettentő vagy tájékoztató ábrázolatok, a harci czélokot szolgáló zene mellett, ott van az emlékek egy ezeknél nem kisebb tömege, melyek hasznossági okokra nem vezethetők vissza, hanem tisztán aesthetikai örömmérzetre, melyek kellemes biológiai közérzetek felkeltésére irányulnak.

Szóval már az ethnographia adatainak világitásában sem tekinthető az ember pusztán „*homo oeconomicus*”-nak, hanem gondolkodik napi táplálékától távolabb eső problémákról is, igyekszik a jelenségek összefüggéseit és okait kikutatni, örömet talál bizonyos aesthetikai élvezetekben, szereti a föltünést és a mások hódolatát.

A *homo oeconomicus* mellett már a fejlődés legkorábbi lépcsőin is ott van a *homo philosophicus, aestheticus* és *moralis*. Az ember tehát sohasem volt pusztán táplálkozási gépezet. A történelmi materializmus kedvelt érve „*primum vivere, deinde philosophari*“ kétségtelenül igaz, de oly fejlődési fokra vonatkozik, mely a magasabbrendű állatoknál is már túlhaladottnak tekinthető. Az idegrendszer bizonyos fejlettségi foka mellett az idegerő már nem merül ki a pusztán élet- és fajfentartásban, hanem egy fölöslege támad, mely tőle szabadon érvényesülhet, mint gondolkodás, mint tetszelgés, mint játék vagy esztetikai alkotás. Persze a fölös idegerő a táplálkozás fölöslegétől is függ az idegrendszer bizonyos fejlettségén kívül. De ez a körülmény nem igazolása a történelmi materializmus ama tételének, mely szerint az eszmei erőknek önálló szerepük nincs. Az emberi tevékenység legnagyobb része tényleg az ön- és fajfentartásban merült ki és merül ki ma is. De mindig létezett egy felesleg, mely a *productio* fejlődésével egyre növekedve, az anyagi létfenntartástól függetlenül irányt vett a magasabbrendű biológiai szükségletek kielégítésére irányult. *És ezek a magasabbrendű tevékenységek szükségképp befolyásolják és módosítják a szorosan vett életfenntartási, gazdasági tevékenységeket.*

A történelmi materializmus már a legkezdetlegesebb viszonyok között is túlzás, mondhatnám a magasabb állatvilágban sem feltétlenül érvényesül.* Itt is van a tevékenység egy köre, mely a szorosan vett élet- és fajfentartástól független.

* Joggal sóhajt fel *Ferraris*: „Hát tényleg a társadalmi tudomány sajátossága volna, hogy arra legyen kárhóztatva, hogy mindig egyoldalú és a végletekbe menő tételek között ingadozzék?” (V. ö. I. m. XIII. 1.)

Az emberi primitív közösségekben ez egészen nyilvánvaló. A gazdasági háborúk mellett a henczegés, a bosszu, az irigység, a szerelem is okai a vérengzéseknek. Az ember nemcsak jó élelmet akar, hanem szép és előkelő is akar lenni. Nemcsak vadászik, de tánczol is; nemcsak kunyhót épít, de tam-tam-ján is muzsikál, nemcsak a «kőbalta» feltalálásán töprenkedik, hanem a mag csirázásának problémáján is; nemcsak hust akar enni, de hódolattal is szereti magát körülvenni.

Ha már a legkezdetlegesebb viszonyok között is nyilvánvalók az u. n. materialis szükségletek kielégítésére irányuló gondolatoktól és tettektől független eszmék és cselekedetek: akkor *a priori* a fejlődés törvényéből következik, hogy ezek egyre erősebbek és függetlenebbek lesznek, karöltve begyakorlásukkal és a rendelkezésre álló idegerő-felesleg növekedésével.

Nemcsak a *l'art pour l'art* igaz, hanem ép oly joggal lehetne beszélni a vallás, az erkölcs, a tudomány teljesen spontán, minden hasznossági szempontból ment kifejtéséről, tisztán ama biológiai gyönyörérzet kedvéért, mely velük jár.

És ezek az erők olyan erősekké válhatnak, hogy a domináns gazdasági erőkkel szembe szállnak, azokat módosítják és befolyásolják.

Ezek az erők ép oly autonómok — ha gyengébbek is — mint a gazdaságiak és a kor képét csak akkor fogjuk fel teljesen, ha mindezeket az egymásra ható és visszaható erőket figyelembe vesszük.*

* Az eszmék szerepének realitását s a tulajdonképeni gazdasági erőkkel való összefüggését, sőt azoktól való elválaszthatatlanságát nagy meggyőző erővel mutatja ki Somló Bódog. (*V. ö. Állami beavatkozás és individualismus*. Budapest, 1902. 10—25. l.).

Egy társadalmi alakzatot nem értek meg teljesen gazdasági erői eloszlásából, hanem tudnom kell amaz ideologikus erők intenzitását és mikénti érvényesülését is.

Az új ideologikus erők mellett, melyek új gazdasági strukturáknak felelnek meg, ott vannak a régi társadalom ideologikus erői folytonos harcban egymással.

Ha igaz az a mély megfigyelés, hogy »a holtak inkább kormányoznak, mint az élők« — a minthogy kétségtelenül igaz — akkor azt csak amaz ideologikus erők tovább élő és autonóm munkája útján tehetik, melyeket rég eltűnt generációk hoztak létre.

A történelmi materialismus nagy érdeme, hogy felismerte és nyomatékosan hangsúlyozta a gazdasági erők alapjelentőségét; de tévedett, midőn az eszmei erők önállóságát és jelentőségét félreismerte. Az ideologiai faktorok állandóan munkában voltak és intenzitásuk emelkedni fog az életfentartástól fel nem emésztett idegerő szaporodásával. Ez a helyesebb felfogás különben utat tör magában a történelmi materialismus táborában is.

Bernstein igen elterjedt véleményt fejez ki, midőn így szól: »ki ma a materialista történelmi elméletet alkalmazza, köteles azt legkifejlettebb és nem eredeti formájában alkalmazni; vagyis köteles a termelési erők és termelési viszonyok kifejlődése és befolyása mellett az illető kor jogi és erkölcsi fogalmaival, történelmi és vallási tradícióival, a földrajzi és egyéb természeti befolyásokkal, a melyekhez még az emberi természet szellemi képességei is tartoznak, a legteljesebben számolni.«*

* V. ö *Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie*. Stuttgart, 1899. 8. l.

Nem tudnám jobban összefoglalni ezen megmondolások eredményeit, mint *Toennies*-nek, a kitűnő psychologusnak következő rövid véleményében, melyet az e kérdésekkel foglalkozó legutóbbi internationalis sociologiai congressus elé terjesztett:

»A történelmi materialismus igaz annyiban, a mennyiben azt a tudományos és positiv irányzatot fejezi ki, mely a magasabbat az alacsonyabból, a nemest a közönségesből, az összetettet az egyszerűből vezeti le. De hamis, ha elvét oly módon terjesztik ki és használják fel, hogy szembe állítják a társadalmi fejlődés *lélektani* magyarázatával. Ép ellenkezőleg ez az, a mit szolgálnia kell.*

* V. ö. *Annales de l'institut international de sociologie*. Tome VIII. Paris, 1902. 135. l.

II.

AZ ÁLLAM KELETKEZÉSE.

1. §. A történelmi materialismus állambölcseletének kritikáját legczélszerűbbnek látszik ezzel a problémával kezdeni, mert az erre vonatkozó gondolatok és felfogások mélyen belenyulnak az államra vonatkozó többi kérdések eldöntésébe is. Sőt bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy az állam keletkezésének elmélete az, mely a socialista gondolkodók állambölcseletének egyenesen alapját képezi, melyből állambölcseletük egyéb tételei ugyszólván pusztán dedukálhatók.

2. §. *Marx* ezt a kérdést ép úgy, mint az állambölcselet egyéb kérdéseit, systematikusan nem tárgyalta. Rendszere általános alapjait lerakva, annak közgazdasági oldala foglalta el érdeklődése és munkaereje legnagyobb részét, míg az állambölcselet és sociologia kérdéseivel csak mellékesen foglalkozott.

Marx tanait, a szóban forgó kérdést illetőleg, *Masaryk* következőleg foglalja össze:* *Marx* szerint az állam új intézmény. A középkori feudalismus szerinte nem állam. Akkor a keresztyénség uralkodott, még pedig oly következetesen,

* V. ö. *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus*. Wien, 1899. 391., 392., 393. l. (E tanokat kénytelen vagyok *Masaryk*ból átvenni, mivel „Die heilige Familie” című munkáját, mely azoknak egy részét tartalmazza, megszerezni nem sikerült.)

hogy az állam számára nem volt hely; a keresztyénség az állam negatiója. A feudális társadalom, hogy gyakorlati szükségleteit kielégíthesse, különböző előjogos osztályokba szervezkedett, de ez nem volt állam — az egész élet a valláson nyugodott és az egyház által vezetett. Csak azáltal, hogy a keresztyénség ezt a socialis hatalmát elveszítette, létesült a modern állam. Ez az állam a bourgeoisie uralmát jelenti; nagyban és egészben a francia forradalom hozta életre, különösen a Directorium által.

A forradalom megszüntette a feudális privilegiumokat ezzel szemben a vallás és az ipar stb. szabadságát proklamálta; a privilegiumokat a jog, nevezetesen az u. n. emberjogok helyettesítették; az egyének az osztály- és czéhszabályzatoktól megszabadítottak — az állam lépett a vallás és az egyház helyébe.

Az állam által biztosított szabadság pusztán negatív: az osztályprivilegiumok negatiója; positiv tartalma a »felszabadultak«, az eddigi fejlődés által elrontott emberek egoismusa; az új jog, az emberjogok, a békóiktól szabadult egyének egoismusának codificatiója. A modern politikai állam az önző bourgeoisie eszköze. Osztályállam, a kapitalista osztály állama.

Az állam által képviselt társadalom a pusztulásnak induló, degenerált társadalom. Egy fordulatnak kell beköszön-teni és ez meg fog történni, mihelyt az önző, individualis ember valóságos *Feuerbach*-i faji emberré, társadalmi emberré, igazi emberré, socialistává, communistává lesz, mihelyt az állam és az osztályellentétek eltűnnek és a társadalom elől vissza fognak nyomulni. Az állam megszűnik, csak pusztán a »szabad emberek egyesülete« fog fennállani.

Marx szerint az állam így muló jelenség. Az öscommunismus idejében nem létezett és a jövő communismusá-

ban sem fog létezni. Az állam egy ideologia és pedig a gyakorlati ideologia, miként a vallás az elméleti. A politikai bourgeois-állam a durva egoismus pusztá fictiója. »A munkásosztály a fejlődés folyamán a régi polgári osztály helyébe egy associatiót fog emelni, mely az osztályokat és ellentéteit kizárja és nem lesz többé tulajdonképeni politikai hatalom, mert ép ez a politikai hatalom az osztályellentét hivatalos kifejezése a polgári társadalmon belül.«

Ezekkel a tételekkel kár volna tüzetesebben foglalkozni. A hegeli dialektika, a Feuerbach-féle materialismus és a XVIII. század rationalismusának épen nem szerencsés keverékei azok. Hogy oly genialis gondolkodó, mint *Marx*, annyira rövidlátó legyen, hogy pl. a feudális társadalomban az állami hatalom — bár a jelenlegitől sokban eltérő, de azért nem kevésbé világos — szervezettségét ne vegye észre, alig volna megérthető, ha emlékezetünkbe nem idéznők ezen tételek sporadikus keletkezését egyéb, fontosabb gondolatsorok közepett, a szerves összefügés hiányát közöttük s ha fel nem tételeznénk az »állam« szónak a rendestől eltérő — bár, fájdalom, zavaros és jogosulatlan — használatát. Különbén a kritikát *Marx* álláspontjával szemben annál inkább mellőzhetjük, mivel *Engels*, az iskola másik feje, e tárgyban rendszeres vizsgálatokat folytatott, melyekben *Marx* tételeinek életképes részei is feltalálhatók, mint egy szilárdabbul kiépített állambölcselet épületének egy egy köve.

3. §. *Engels* tanainak nagy része az itt szóban forgó kérdést illetőleg »*Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staats*« czimű munkájában található meg, mely így a történelmi materialismus állambölcselete főforrásaként tekinthető. *Engels* e könyvében az őstörténelem nagy buvára-

nak, *Morgan*-nak fejtegetéseit követi s igen nagy éleselméjűséggel és ügyességgel tudja azokat iskolája javára értékesíteni.

Az állam keletkezését illetőleg *Engels* nézeteit — melyeket nagyban és egészben még ma is a »hivatalos« történelmi materialismus tanainak kell tekinteni — fő vonásokban a következőkben foglalhatjuk össze:

Az irokések alkotmányát, mint az ősz nemzetségi szervezet tipikus példáját tekinti és *Morgan* után hosszasan ismerteti, mivel »itt alkalmunk van egy oly társadalom szervezetét tanulmányozni, mely még államot nem ismer.«* Az állam ugyanis a társadalom tagjainak összességétől különváltan szervezett közhatalmat feltételez és ez a jellemvonás (*Engels* szerint) az ősz nemzetségi-szervezetben hiányzik.

Ez a nemzetségi szervezet az emberiség valóságos aranykora. »És csodálatos alkotmány minden gyermekességében és egyszerűségében ez a nemzetségi alkotmány. Katonák, zsoldárok és rendőrök nélkül, nemesség, királyok, kormányzók, előljárok vagy bírók nélkül, börtönök, perek nélkül minden megy a maga rendezett útján. Minden veszekedést és viszályt azok összessége dönt el, a kiket illet, a gens vagy a törzs vagy az egyes gensok maguk között és csak mint felette ritkán alkalmazott eszköz fenyeget a vérbosszu, melynek a mi halálbüntetésünk csak civilisált formája, melyhez a civilisatio minden előnye és hátránya tapad.«**

Ennek a dicső nemzetségi szervezetnek (melynek bámulói sorába a tulajdonképeni socialista párton kívül álló írók — köztük olyan nagy és előkelő szellem, mint *Achille Loria* — is tartoznak) lesz megölője az állam.

* V. ö. I. m. Stuttgart, 1900. 88. l.

** V. ö. I. m. 90. oldal.

A nemzeti alkotmány pusztulásának és az állam kialakulásának folyamata legtisztábban Athenben észlelhető; melynek történelme a részletekben is eléggé ismeretes előttünk. A görög hőskor a régi nemzeti-szervezet még világos nyomait mutatja. De már bomladozóban van. A magántulajdon kifejlődött, a kereskedelem gyakorlatban van, a tengeri hajózás élénk. A föld vétele és eladása, a mind erősebb munkafelosztás folytán a gensz tagjai szétszóródnak. A nemzeti felosztás bizonytalanná lesz. Az atyai hatalom, az örökösödés, a rabszolgaság kialakulnak. A háboru rablóhadjárattá fajul. A gazdagság és a szegénység fellépnek.

• Még csak egy hiányzott: egy berendezés, mely nemcsak az egyesek ujonnan szerzett gazdagságait a nemzeti rendszer communistikus hagyományával szemben biztosítaná, mely nemcsak az előbb oly kevésre becsült magántulajdont szentesitené és ezt a szentesítést minden emberi társadalom főcéljának jelentené ki, hanem a mely a tulajdonszerzés egymásután kifejlődött új formáit is, tehát a gazdagság egyre gyorsított gyarapítását, az általános társadalmi elismertség bélyegével látná el; egy berendezés, mely nemcsak a társadalomnak jelentkező osztályokba való szakadását megelőkitené, hanem a birtokososztály jogát a birtoktalan kizsákmányolására és amaz uralmát emez felett.

És ez a berendezés eljött. Az *államot* kitalálták.*

A gazdagság nemességet hoz létre. •A főszköz a közszabadság elnyomására — a pénz és az uzsora.«

•A gyermekek eladása apjuk által — ez volt az atyai hatalom és a monogamia első gyümölcse! És ha a vérszipolyozó még akkor sem volt kielégítve, az adózt is elad-

* V. ö. I. m. 103., 104. l.

hatta rabszolgának. Ez volt a civilisatio kellemes hajnalhasadása az athenei népnél.*

Az irokeseknél mindez nem történhetett meg: »A termelés a legszűkebb korlátok között mozgott — de a termelők uralkodtak saját termelvényük fölött. Ez volt a barbár productio óriási előnye, mely a civilisatio beköszöntésével elveszett és a mit visszaszerezni, de az emberek által kiküzdött hatalmas uralom alapján a természet fölött és a most lehetséges szabad associatio alapján, a legközelebbi nemzedékek feladata lesz.«**

A nemzetségi szervezetpusztulása Athenben egyre teljesebb lett. Solon vagyoni censusa annak újabb kudarcza. Kleisthenes alatt a területi beosztás (a nemzetségi helyett) végleges lesz és ezzel az új rend végleg kialakultnak tekinthető. Az állam a nép tömegétől elvált köz hatalomban jelentkezőn, tényleg Athenben a rendőri hatalom kialakul. A rendőri csapatok a rabszolgákból kerültek ki. »Ez még a régi nemzetségi érzület volt,« teszi hozzá nyomatékosan Engels. Az új rend egyszersmind pusztulása csiráit is magában hordta. »Nem a demokratia tette tönkre Athent, mint az európai udvaronc-iskolamesterek állítják, hanem a rabszolgaság, mely a szabad polgár munkáját száműzte.«***

Rómában ugyanez a processus ment végbe a némileg eltérő viszonyok által előidézett helyi különbségekkel. A nemzetségi szervezetet felváltó alkotmány alapvonásai is megegyeznek a görögével: »... ezen alkotmányon belül folyik le a római köztársaság története a patriciusok és plebejusok összes küzdelmeivel a hivatalok elnyeréséért és az állam-

* V. ő. I. m. 108. o.

** V. ő. I. m. 109. l.

*** V. ő. I. m. 118. l.

birtokokban való részesedésért, melyek a patricius nemesség felszívódásával végződnek a nagy földbirtokosok és pénzemberek új osztályába, kik lassanként a háborus szolgálat által tönkretett parasztok összes földbirtokait elnyelték, az így előállt óriási mezőgazdaságokat rabszolgákkal műveltették, Italiát elnéptelenítették és ezzel nemcsak a császárságnak nyitottak ajtót, hanem utódainak is, a német barbároknak.*

Ezen és más államalakítási tények mögött egy állandó lényeges folyamat rejlik, mely a királyok és csaták történetíróinak figyelmét teljesen elkerülte: »A munkának első nagy társadalmi felosztása a munka termelőképességének fokozásával, tehát a gazdagsággal és a termelési kör kiszélesítésével, az adott történelmi összfeltételek mellett, szükségkép a rabszolgaságot vonta maga után. Az első nagy társadalmi munkafelosztásból állt elő a társadalom első nagy szakadása két osztályra: urakra és rabszolgákra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra.«**

A gazdasági viszonyok ilyen változása a társadalmi élet molekuláját, a családot is revolutionálta: »Ugyanaz az ok, mely az asszonynak előbbi uralmát a házban biztosította: a házi munkára való korlátoltsága, ugyanaz az ok most a férfi uralmát biztosította a házban: az asszony házi munkája most elenyészett a férfi kereseti munkája mellett; ez volt minden, amaz csak jelentéktelen járulék.«***

A civilisatio a kereskedővel kezdődik, a ki már nem termel, hanem közvetít. »Vele kiképződik az ércpénz, a préselt érem és az ércpénzzel egy új eszköz a nemtermelők uralmához, a termelők és azok termelése felett.«****

* V. ő. I. m. 131. l.

** V. ő. I. m. 167. l.

*** V. ő. I. m. 168. l.

**** V. ő. I. m. 173. l.

Az ezen gazdasági eseményekből bekövetkező osztályharcz képezi az állam keletkezésének tulajdonképeni okát. »Az állam tehát semmi esetre sem egy kívülről a társadalomra ráerőszakolt hatalom; ép oly kevéssé »az erkölcsi eszme valósága« »az ész képe és valósága«, mint Hegel állítja. Sokkal inkább a társadalom terméke bizonyos fejlődési fokon; bevállása annak, hogy ez a társadalom önmagával megoldhatatlan ellenmondásba bonyolódott, kiengesztelhetetlen ellentétekbe repedt, melyeket száműzni képtelen. Hogy azonban ezek az ellentétek — osztályok küzdő gazdasági érdekekkel — ne emészték fel magukat és a társadalmat meddő küzdelemben, egy látszólag a társadalom felett álló hatalom vált szükségessé, mely az összeütközést csillapítsa, a »rend« korlátai között tartsa fenn; és ez a társadalomból előállt, de magát a fölé helyező, magát tőle jobban és jobban elidegenítő hatalom, az állam.*

A régi nemzetségszervezettel szemben főleg három intézmény jellemzi az államot: 1. az alattvalók területi beosztása a nemzeti helyett; 2. közhatalom létesítése a népösszességgel szemben; 3. az adók, ezen hatalom fentartására.

Az állam további jellemvonásai keletkezése okaiból következnek: »Mint hogy az állam abból a szükségletből állt elő, hogy osztályellentéteket korlátok között tartson; mint hogy azonban egyidejűleg ezen osztályok összeütközésének közepette jött létre: ennél fogva rendszerint a leghatalmasabb, gazdaságilag uralkodó osztály állama, mely általa politikailag is uralkodó osztálylyá válik és így új eszközöket szerez az elnyomott osztály fékentartására és kizsákmányolására. Így az antik állam mindenekelőtt a rabszolgatartók állama volt a rabszolgák fékentartására, miként a feudális

* V. ö. I. m. 178. 1.

állam a nemesség szerve a röghöz kötött és szabad parasztok fékentangtartására és a modern képviseleti állam a bérnunka kizsákmányolásának eszköze a töke által. Kivételesen azonban előfordulnak korszakok, midőn a küzdő osztályok egymást annyira közel egyensulyban tartják, hogy az állami hatalom, mint látszólagos közvetítő, pillanatnyira bizonyos önállóságot tud mindkettővel szemben fentartani. Így a XVII. és XVIII. század absolut monarchiája a nemességet és a polgárságot egymással szemben ellensulyozza; így az első és különösen a második francia császárság bonapartismusa, mely a proletariatuszt a polgársággal és a polgárságot a proletariatusszal szemben játszotta ki. A legujabb ilyen fajtájú productio, melynél uralkodó és uralom alatt álló egyaránt komikus szerepet játszik, Bismarck nemzetének uj német birodalma: itt kapitalisták és munkások egymással szemben egyensulyban tartatnak és egyformán kizsaroltatnak az elzüllött porosz »Krautjunker«-ek javára.*

Ez az állapot azonban majdan meg fog szünni. »Ameddig az elnyomott osztály, tehát a mi esetünkben a proletariatus, még nem érett meg önmegszabadítására, addig többségében a jelenlegi társadalmi rendet az egyedül lehetségesnek fogja tartani és a kapitalista-osztály farka, annak legszélsőbb bal-szárnya fog lenni. Abban az arányban azonban, melyben önfelszabadítása felé megérik, abban az arányban mint önálló párt szervezkedik, saját képviselőit választja meg, nem pedig a kapitalistákéit.

Az általános szavazati jog ezek szerint a munkásosztály érettségének mértéke. Több nem lehet és nem is fog lehetni a mai államban; de ez elég is. Azon a napon, melyen az általános szavazati jog hőmérője a munkásoknál a forrpontot

* V. ö. I. m. 180. l.

fogja jelezni: tudni fogják ők is, a kapitalisták is, hogy hányadán vannak.*

»Az állam tehát — ebben foglalja össze *Engels* conclusióit — nem létezik öröktől fogva. Voltak társadalmak, melyek nélküle is el tudtak lenni, melyeknek az államról és államhatalomról semmi sejtelmük sem volt. A gazdasági fejlődés egy bizonyos fokán, mely a társadalom osztályokba való szakadásával szükségkép egybe volt kötve, ezen szakadás következtében az állam szükségesség lett. Most gyors léptekkel a termelés oly fejlődési fokához közeledünk, melyen ezen osztályok léte nemcsak megszűnt szükségesség lenni, hanem a termelés pozitív akadályává lesz. Le fognak dőlni ép oly elkerülhetetlenül, mint a hogyan létrejöttek. Velük elkerülhetetlenül romba dől az állam. A társadalom, mely a termelést a termelők szabad és egyenlő associatiója alapján újjászervezi, az egész állami gépezetet oda helyezendi, a hová majd akkor tényleg illeni fog: a régiségek muzeumába, a szövőszék és a bronzbalta mellé.**

Az államelőtti fejlődés évezredekén át tartott; az állam nincs még háromezeréves sem; az állam a közel jövőben meg fog szünni: ezek a történelmi materialismus állam-bölcséletének legjellemzőbb tanai, melyek rendszere egész képét meghatározzák.

4. §. Bár az előbbi §-ban adott összefoglalás korántsem teljes, mégis azt hisszük, hogy a történelmi materialismus államkeletkezési tanát illetőleg tájékoztatta az olvasót annyira, hogy most már ezen elmélet bírálatába bocsátkozhassunk.

Engels igen helyesen az állam egy általános ismervét keresi, illetőleg adotttnak veszi, mert hisz arra a kérdésre,

* V. ö. I. m. 182. l.

** V. ö. I. m. 182. l.

hogy mikor és hogyan keletkezett az állam, csak úgy válaszolhatunk, ha tudjuk, hogy milyen intézmény, történelmi alakulat tekinthető államnak.

Mint minden fogalomnak, úgy az állam fogalmának is lényeges tartalma az lesz, mely a legkülönbözőbb idők, viszonyok és fejlődési fokok megfelelő jelenségeinek meg-egyező elemeit magában foglalja.

Ezen mértékkel mérve *Engels* definióját, hogy az állam lényeges jellemvonásaként egy a nép egészétől többé-kevésbé elvált közhatalom tekintendő: az előttünk helyesnek és elfogadhatónak látszik, mert oly jellemvonást emel ki, mely minden előttünk ismert történelmi államalakulatban fellelhető. A közkeletű definiók tudvalevőleg még egy határozott földterületet is felvesznek az állam lényeges alkatelemei sorába. Ennek mellőzését az *Engels*-féle meghatározásban azonban csak szerencsésnek találjuk, mert bár a terület a jelenlegi és írott történelemmel bíró államalakulatnak tényleg lényeges alkateleme, nem szabad felednünk, hogy az az emberiség egy hosszú fejlődési korszakában, nevezetesen a nomád állattenyésztő népeknél, az állami hatalom attribútumai között nem szerepelt, holott a másik kettő (nép, főhatalom) ezeknél is föltalálható. Ha így a modern államtant tárgyaló munkákban a területi elem lényegként való kiemelése feltétlenül helyes: úgy másrészt ép az államkeletkezési probléma vizsgálatánál hiba volna oly meghatározáshoz ragaszkodni, mely az emberiség legkorábbi korszakaiban még nem ismert, vagy nem lényeges alap-elemmel dolgozik.

Elfogadva így *Engels* kiindulási pontját, tanaival szemben elsősorban egy tisztán történelmi ténykérdés merül fel, mely így szól: Igaz-e az, hogy — miként *Engels* állítja —

az emberiség történelmének leghosszabb korszakában, a törzsszervezet idején. állam nem létezett, mert nem létezett a nép összességétől különvált közhatalom?*

Erre a kérdésre határozott *nemmel* kell válaszolnunk, még pedig — csodálatosképen — nem más, az *Engels*-étől elütő források alapján, hanem az *Engels* forrásai alapján, mi több, a nemzeti szervezeten azon megrajzolása alapján, melyet maga *Engels* adott.

Engels előadja, hogy minden gens békebirót (sachem) és a háborúra hadvezért választ. Mihelyt beáll valamely egyéni hivatal szervezésének szüksége, az már *eo ipso*, bizonyos, az összességtől elvált hatalmi jogosítványt feltételez. Ezt maga *Engels* is kénytelen, legalább bizonyos esetekben elismerni. Így: »Néhány törzsnél egy főnököt találunk, a kinek jogosítványai azonban igen csekélyek. Ő a sachemek egyike, a ki oly esetekben, melyek gyors cselekvést igényelnek, ideiglenes rendszabályokat alkalmaz addig az ideig, míg a tanács egybegyűlhet és véglegesen határozhat. Ez egy gyöngye, de a későbbi fejlődésben többnyire terméketlen maradt kezdemény a végrehajtó hatalommal bíró hivatalnokhoz; ez sokkal inkább a legtöbb esetben, ha nem mindenütt, a legfelsőbb hadvezérből fejlődött ki.«*

Ebből látható, hogy már itt is jelentkeznek a népösszességtől elkülönült hatalmi jogosítványok.

Ezen mit sem változtat, hogy »a sachem hatalma a gensen belül tisztán atyai, erkölcsi természetű volt . . . A háboru főnöke csak a hadjáratoknál parancsolhatott valamit.«** sőt a második mondat újabb hatalmi jogosítványokra mutat.

* V. ö. I. m. 86. l.

** V. ö. I. m. 77. l.

Engels azt is kimutatja, hogy a genszek egyesületeinek a phratriák-nak és a phratriák egyesülésének, a törzsnek határozottan körvonalozott összetételű tanácsai voltak, melyek nem estek össze a nép összességével. Így a sachem-ekből és hadvezérekéből alakult törzsi tanács dönt a háboru és béke ügyében. Vagy mi más pl. a vérboszu részletes szabályozása a genszek között, mint a genszen felül megalakult közhatalom jelentkezése? Ha a kiengesztelési ajánlat nem fogadtatott el, a megsértett gens egy vagy több boszulót nevezett ki, kik kötelezve voltak a gyilkost elfogni és agyonütni. Ha ez megtörtént, az agyonütött gensének nem volt joga panaszkodni, a dolog ki volt egyenlítő.

Vagy az *Engels* által részletesen ismertetett adoptationalis és örökösödési (tulnyomóan collectiv jellegű) szabályok mi mást jelentenek, mint meghatározott hatalmi jogositványok létezését, mert csak ilyenek alkalmazásával (legyenek azok most már jogi vagy erkölcsi sanctio által biztosítottak) tartható fenn ama szabályok keresztülvitele.

Szóval már magának *Engels*-nek előadása után ismerünk tanácsokat, sachem-eket, főnököket, hadvezéreket, vagyis a népi közhatalomtól határozottan elválasztható szerveket, melyek bizonyos összműködési szabályok keresztülvitelét biztosítják.

A mennyire a néprajzi irodalmat ismerjük, az a véleményünk, hogy egy részletes vizsgálat még további bizonyítékokat nyujtana *Engels* fölfogása ellen. Erre azonban itt nincs terünk, hanem csak egy igen jellemző adat kiemelésére szorítkozunk, mely egymaga is bizonyítani fogja, hogy a tények olyan értelmezése, mint *Engels* teszi, legalább is kétes. A primitiv alkotmányszerkezetek két legalaposabb ismerője *Maine* és *Spencer* azt a törvényt állapították meg,

hogy az emberiség a *status* állapotától a *contractus* állapota felé halad, értve ez alatt, hogy a primitív időkben a kötelező, állami jellegű szabályok tulnyomók, míg a civilizációval egyre nagyobb tér jut az egyén szerződési szabadságának s akarata szabad érvényesülésének. Bár ez a még több más kitünő gondolkozó által is elfogadott tétel — véleményünk szerint — ilyen feltétlen alakban nem állhat meg s legalább is correcturára szorul: mégis ékesen mutatja, hogy a primitív társadalmak egész complexumának szemlélete sokakat ép az engelsi tétel merő ellenkezőjére vezetett*

Véleményünk ennél fogva tehát az, hogy a primitív társadalmaknál — nevezetesen az Engels nemzetség-szervezeténél is — az állami szerv attributumai teljes világosságban megkülönböztethetők s nincs semmi jogunk ezeket a korai alakulatokat, mint államnélkülieket tekinteni.

Minden, a mi tudományosan mondható, csak annyi, hogy ezek az államalakulatok még nem a modern hatalmasan differenciálódott és integrálódott államok, hanem azok kezdetlegesebb képletei. Épen annyi hatalmi jogosítvány válik el a társadalomtól az állami szerv számára, a mennyi ama kiskörű, kevés szükségletű, vérségi szálak által egybekapcsolt körnek megfelel. Ez az oka, hogy tulajdonképeni jogi sanctióra még az esetek többségében nincs szükség (a megfelelő összműködést a vallási szabályok cementje és a törzsfőnöki tekintély atyaias hatalma eléggé biztosítja), de az mindannyiszor felmerül, midőn az adott viszonyok vagy események a társadalmat veszélyeztetik (vérboszu, hadvezéri hatalom a háboruban).

* V. ö. ezzel szemben *Somló* érdekes, de nem meggyőző kísérletét annak bebizonyítására, hogy az állami hatáskör egyre növekszik a társadalom fejlődésével. (*Állami beavatkozás* stb. i. m. III. rész.)

Engels maga ezt igen szépen megmondja egy helyen: „A nemzeti alkotmány virágzásában (miként Amerikában láttuk) szerfölött fejletlen termelést feltételezett, tehát szerfölött gyér népességet széleskiterjedésű vidéken, tehát az ember csaknem teljes leigázottságát a vele szemben idegenül és érthetlentül álló külső természet által, mely a gyermeces vallási képzetekben tükröződik vissza.*

Csak *Engels* azt nem akarta belátni, hogy ha a mai rendkívül bonyolult, nagykiterjedésű és a természet felett mind jobban uralkodó társadalmaknak egy bonyolult és nagykiterjedésű állami hatalom felel meg, az egyszerű és kicsinykörű társadalom logikus következménye és történelmileg is jelentkező correlativuma nem az államtalanság, hanem az egyszerű és kicsinykörű állami hatalom.

Ezek szerint az állam nem a nemzetség-szervezet pusztulásának terméke, mint *Engels* állítja, hanem minden társadalmi alakulat állandó, kísérő jelensége.

Ha ez így van, akkor az is nyilvánvaló, hogy az *Engels* által előadott történelmi folyamatok még az államkeletkezés problémáját nem magyarázzák meg. A miket *Engels* leír, nem államkeletkezési tények, hanem az államhatalom kiterjedésének és módosulásának tényei.

A kérdés tehát még mindig eldöntetlen: Hogy keletkezett az állam?

5. §. Az eddig előadottak után már nyilvánvaló, hogy az államkeletkezés történelmi meghatározása lehetetlen feladat. A történelmi időkben lefolyó egy államalakulás sem deríthet fényt erre a problémára, mert hisz a hódító, a letelepülő, vagy colonizáló embertömegek, a dolog természete

* V. ö. I. m. 92. l.

szerint, már — kisebb vagy nagyobb mértékben — egy a nép összeségétől többé-kevésbé elkülönített közhatalom alatt állanak, pedig a kérdés épen ezen közhatalom mikénti megalakulására vonatkozik. Nagyon bölcsen mondotta *Pulszky*: »Épen oly kevésbé lehet . . . történeti emlékezés utján az állami, mint egyéni emlékezés utján az egyéni öntudat eredetét megállapítani.* Ugyancsak ő az itt szóban forgó probléma kereteit olyan praecisitással körvonalozta, hogy azokon nem fog változtathatni senki, mert azok elménk, ugyszólván, gondolkozási mechanismusából következnek: . . . ma a kérdés, mint egyszerűen tudományos jelentőségű, ugy teendő fel, hogy miképen különbékült a társadalom körében a jogalkotó és jogfentartó közület, vagyis miképen vált ki az államszervezet ugy, hogy láthatólag állandóan és függetlenül megmaradhasson a keretét betöltő társadalmi anyag változása daczára.

Ez a kérdés pedig a történeti módszer segélyével nem oldható meg, hanem ha a genetikai módszer segélyével a valót megközelítő feltevésekhez akar (valaki) jutni, a társadalmi együttlét és szervezkedés legősibb, legegyszerűbb és legáltalánosabb tényezőiből és nyilvánulásainak legkezdetlegesebb alakjaiból kell kiindulnia. Ezenkívül nem szabad a kérdést a világos és tiszta közösségi tudat megalakulása perczenek fölfedezésétől függővé tenni, hiszen a tudat közön-ségekben és egyénben csak oly tényezők fokozódott hatása, a melyek már alsóbb fokon az érzetben és ösztönszerű eljárásban mutatkoznak, a melyet ismét folytonos és szakokra alig választható összeköttetés fonala kapcsol egybe a puszta benyomásokkal és a közvetlenül reflex cselekvőséggel; továbbá azt sem szabad feledni, hogy a tudat felébredését csak külső

* V. ö. *A jog- és állambölcsészet alaptanai*. Bpest, 1885. 177. l.

nyilvánulásából ismerjük, a mely természetszerűleg nem egyidejű alanyi keletkezésével, hanem azt utólag követi.*

Ilyen keretekben fogva fel a kérdést, az nyilvánvalólag, mint lélektani probléma jelentkezik és azon elemi lélektani tények felderítésére vonatkozik, melyek valamelyes legegyszerűbb, esetleg csak ideiglenes közhatalom elismerésétől a mai nagy államok kialakulásához elvezetnek.

6. §. A kérdés ezen másik oldalával is foglalkozott Engels, *Dühring* bölcselete ellen irt munkájában.

Engels ezen fejtegetéseiben különösen *Dühring* hatalmi elméletét támadja, mely a jog és az állam keletkezését az *erőszakra* vezeti vissza. Polémiája ránk nézve azért fontos, mert *a contrario* sejteni engedi az *Engels* saját álláspontját, melyet — a genetikai oldalról — önállóan nem fejtett ki.

A birtokra és a tulajdonra ezt mondja: »Mindenesetre nyilvánvaló, hogy az rablásnak is lehet az eredménye, tehát *erőszakon* alapulhat, de semmi esetre sem szükségképen. Munka, lopás, kereskedés, csalás útján is megszerezhető. Sőt mindenkép előbb munkával kell előállítani, mielőtt azt egyáltalán valaki elrabolhatná . . .«

»A magántulajdon egyáltalán semmikép sem lép fel, mint a rablás és erőszak eredménye a történelemben. Ellenkezőleg. Már az összes kulturnemzetek ősi, tőzsgyökeres községekben is létezik, ha bizonyos tárgyakra korlátolva is.«**

Még világosabban: »Mindenütt, a hol a magántulajdon kifejlődött, ez a megváltozott termelési és kicserélési viszonyok következtében történt, a termelés emelése és a forgalom előmozdítása érdekében — tehát gazdasági okokból. Az erő-

* V. ö. I. m. 178. l.

** V. ö. *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*. Stuttgart, 1894. 166—167. l.

szak e mellett semmi szerepet sem játszik. Csak nyilvánvaló, hogy a magántulajdon intézményének már léteznie kell, mielőtt a rabló idegen jószágot magáévá tehetne; tehát, hogy az erőszak a birtokállományt megváltoztathatja, de a magántulajdont, mint olyant, létre nem hozhatja.*

A bérvizony sem az erőszak eredménye, hanem a productio és csereviszonyokban beállott változások szükség-szerű következménye. A bourgeoisie a gazdasági erők változása következtében megdönti a feudális nemességet és létrehozza a proletariátust, megteremti saját uralmát, de egyszersmind saját pusztulásának csiréit. . . . és saját állapotának ezt a fölforgatását és egy új osztálynak, a proletariátusnak létrehozatalát végrehajtotta minden erőszak — hokuspokus nélkül, tisztára gazdasági uton. Saját tevékenységének és küzdelmének ezt az eredményét semmi esetre sem akarta — ellenkezőleg az ellenállhatatlan erővel utat tört magának akarata és szándéka ellenére; a saját maga termelési erői kinöttek vezetése alól és mintegy természeti szükségyszerűséggel az egész polgári társadalmat a pusztulás vagy az átalakulás felé sodorják.**

A politikai hatalomra nézve ezt mondja: »Itt csak arról van szó: megállapítani, hogy a politikai uralomnak mindenütt egy társadalmi hivatali tevékenység képezte az alapját és a politikai uralom csak akkor volt tartós, ha ezt a társadalmi hivatali tevékenységét teljesítette.«***

A rabszolgaság azért áll elő, mert a hadifoglyot, kit kezdetben mint értéktelent megölték vagy megették, a gazdagság szaporulásával gazdaságosan felhasználhatták.

* V. ö. I. m. 167—168. l.

** V. ö. I. m. 171. l.

*** V. ö. I. m. 188. l.

»Nem volna szabad sohasem felednünk, hogy egész gazdasági, politikai, intellectualis fejlődésünk oly állapotot feltételez, melyben a rabszolgaság ép oly szükségszerű, mint általánosan elismert volt. Ebben az értelemben jogunk van azt mondani: antik rabszolgaság nélkül nem volna modern socialismus.« *

Egy más helyen még határozottabban fejezi ki magát:

»Ezekután nyilvánvaló, hogy milyen szerepet játszik az erőszak a történelemben a gazdasági fejlődéssel szemben. Először minden politikai hatalom kezdetben egy gazdaságtársadalmi működésen alapszik és abban a mértékben fokozódik, a melyben az eredeti közösség felbomlásával a társadalom tagjai magántermelőkké válnak és így a közös társadalmi tevékenységek igazgatása még jobban elidegenedik. Másodszor, miután a politikai hatalom a társadalommal szemben önállósult, szolgálóból urnóvé lett, két irányban működhetik. Vagy a törvénytörő gazdasági fejlődés irányában működik. Ebben az esetben nincs küzdelem közöttük, a gazdasági kifejlődés gyorsul. Avagy ellene működik és ekkor kevés kivétellel elbukik a gazdasági fejlődéssel szemben.« **

7. §. *Engels* előadása mindenekelőtt azzal lepi meg az embert, hogy az államkeletkezés általa adott történelmi magyarázatával lényeges ellentétben van. Az eddigiekben minduntalan hallottunk kizsákmányolásról, sőt az állam egyenesen úgy jelentkezett főjellemvonásaiban, mint az a hatalmi mechanizmus, melylyel az uralkodó társadalom az uralom alatt levő társadalmi köröket fékentartja.

* V. ö. I. m. 189. l.

** V. ö. I. m. 192. l.

Most minderről szó sincs. *Engels Dühringgel* szemben ugyszólván az állami hatalom védője lesz. Az erőszakot — legalább is mint lényeges elemet — kizárja a társadalmi fejlődés factorai közül. *Engels* ezen ellenmondásba keveredése (mely tényleg nincs humor híján) részletesen meg van világítva *Masaryk*-nál.* Minket e helyen kevésbé érdekel, hanem azt kell megvizsgálnunk, hogy micsoda *Engels* szerint a társadalmi és állami kialakulás alapoka, fő lélektani tényezője, ha az erőszakot teljesen jelentéktelennek tartja?

Az idézett helyek mindegyikéből az tűnik ki, hogy *Engels* ennek — összhangban a történelmi materialismus általános világfelfogásával — a gazdasági viszonyok átalakulását tartja. A gazdasági viszonyok — különösen a termelés — változása, megfelelő átalakulást idéz elő a jog- és államban is, mint a többi ideológiai tényezőkben, míg keletkezése tényében minden politikai hatalom eleinte egy gazdaság-társadalmi működésen alapszik. *Engels* azonban adós marad azon folyamat meghatározásával, mely a gazdasági viszonyok változásától a jog és az állam változására vezet, teljesen homályban hagyja az első főhatalom kialakulásának mikénti végbemenetelét. Sőt, a mi még súlyosabb hiba, a legcsekélyebb világot nem vet magának a gazdasági viszonyok átalakulásának folyamatára. Mert még azt talán el lehetne képzelni, hogy a gazdasági viszonyok átalakulásával a társadalom u. n. eszmei tartalma, joga, erkölce, állama, vallása, művészete önként megfelelően átalakul, minden közvetítő folyamat nélkül: *de a legteljesebben érthetetlen, hogy maguknak a társadalom alapját képező gazdasági viszonyoknak átalakulását mi okozza?*

* V. ö. I. m. 402. és következő lapjai.

Hogy ezekre a kérdésekre nem kísért meg feleletet adni, az egész történelmi materialismus legvégzetesebb hibája. A társadalmi élet jelenségei nála valami anthropomorph szint öltének. A gazdasági viszonyok valóságos démoni erővel birnak, melyek vakon kergetik az emberiséget rabszolgaságba, jobbagyságba, bérmunkába, socialismusba. De miért jöttek létre ezek a fokozatos átalakulások? Nem volna semmi közös vonás, semmi észrevehető törvényszerűség az emberiség történelmének hosszú drámájában? De igen: a gazdasági viszonyok átalakulása — felel a materialismus történetirója. És ennek mi az oka? A technikai eszközök átalakulása lesz a felelet.

Nyilvánvaló, hogy ez nem válasz, hisz egy gazdasági jelenségre csak egy másik — bár kevésbé bonyolult — gazdasági jelenséggel válaszoltak. De a válaszban nincs semmi törvényszerűség, nincs a mi a kutatónak megnyugvást adhatna, a minthogy az emberi lélekre megnyugtató — az emberi tudat kérdéseiben — csak oly felelet lehet, mely magának ennek a léleknek ismert alapelemeivel dolgozik. Hogy az alkotmányok nőnek, hogy azok fejlődnek, hogy a termelési erők szükségkép ide vagy oda vezetnek, tudományosan ép oly elfogadhatatlan magyarázatok, mint az isteni akaratra vagy egy metaphysikai principiumra való utalás. Minden világtörténelmi esemény, minden socialis átalakulás, a társadalmi jelenségek minden nyilvánulása az emberi lélek és a kivüle álló universum összehatásának eredménye. Minden magyarázat, mely ezen két alkotó rész közül csak az egyikkel számol szükségkép tökéletlen, mint tökéletlen volna minden oly physikai magyarázat, mely a mágnes és a vas közötti összefüggést vagy az egyikből vagy a másiktól, de nem mind a kettőből akarná meghatározni. A törté-

nelmi materialismus, mely csak a gazdasági jelenségekből akarja a történelmet megconstruálni, ép oly hibás, mint a történelmi idealismus, mely abban csak eszméket lát, míg a dolgok realitását kétségbe vonja. Hogy az emberek gondolkoznak, éreznek, vágnak, törekszenek, elméleteket csinálnak stb., ép oly világos ténye a társadalmi jelenségeknek, mint a gazdasági viszonyok, a termelés, fogyasztás, jövedelemeloszlás. Egyik jelenségsornak sincs a másik felett nagyobb realitása, hanem két különböző végei azok egy és ugyanazon dolognak.

A lélektani kutatások elhanyagolása a történelmi materialismus legtöbb hibájának az oka. A dolog természete szerint a gazdasági élet magyarázatainál a lelki élet tényeibe minduntalan beleütközve nem kerülhették el, hogy esetről-esetre magyarázatokat ne állítsanak fel, de ezeken a magyarázatokon meglátszik azok esetlegessége, teljes összefüggésükben át nem gondoltsága. S tényleg minduntalan látjuk, hogy az iskola legnagyobb és legkisebb emberei sűrűn keverednek ellenmondásba, hol kifosztásról, hol bölcs meggondolásról beszélnek, hol a fejlődés kikerülhetetlenségéről, hol az állam mindenhatóságáról, hol annak képtelenségéről, hol a céljával tisztában levő munkásosztály megteremtésének nélkülözhetetlenségéről, hol a munka és a harcz, hol a nihilizmus politikáját javasolják, hol erkölcsi kifakadásokba törnek ki, hol a teljes amoralismus szószólói lesznek stb. *Mindennek közös oka a lélektani alap hiánya vagy bizonytalansága.*

8. §. A történelmi materialismus ezen, mondhatnám, szervi hibája az oka, hogy *Engels*-nél és a többi írónál is következetesen keresztülvitt államkeletkezési elméletet nem találunk ép oly kevéssé, mint a hogy a társadalmi átalakulások és a fejlődés folyamata homályban marad.

Az mindenesetre helyes megfigyelése *Engels*-nek, hogy az erőszak nem lehet a társadalmi átalakulások alapoka, de téved benne és iskolája számos tételével ellentétbe keveredik, midőn azt teljesen száműzni akarja. Ha az osztályküzdelem tana igaz — mint a hogy kétségtelenül igaz — nem lehet kétely az iránt, hogy az erőszak nem hiányzott soha ebben a küzdelemben. Csalódás volna azt hinni, hogy valamely társadalmi berendezés olyan értelemben szükségszerű, hogy az egyes osztályok lehető legcélszerűbb hatalmi elrendezkedését nyújtja. Midőn pl. a rabszolgaság, a hűbériség, a bérmunka rendszerének gazdasági szükségességéről beszélünk, ez alatt csak azt szabad érteni, hogy maga az adott intézmény az adott gazdasági viszonyok mellett elkerülhetetlen volt, nem pedig azt, hogy az intézményen belül az egyes osztályok jóléte és hatalmi köre az adott viszonyokhoz mérten a legjobb és legbölcsebb volt.

Ép a történelmi materialismus történetírói és közgazdái (elsősorban *Loria*) számos, gyakran fényes lapon, bár kétségtelen tulzásokkal, mutatják ki, hogy az uralkodó osztály önzése nem riad vissza a legdurvább erőszak alkalmazásától és hogy az erőszak csak oly arányban enyhül, a melyben épen önző érdeke folytán kénytelen azt fékezni. Félreismeri az a történelmet, a ki viszont a másik oldalon nem látja, hogy az elnyomott osztályok kezében az erőszak olykor az egyedüli fegyver volt sorsuk javítására és egy jobb alkotmány kiküzdésére. Nem is lehet feltételezni, hogy *Engels*, ki — legalább egy időben — a socialis új társadalom kialakulását csakis forradalmi tényről várta, az erőszak szerepére nézve ilyen tévedésben lett volna.

A mire ő *Dühring* elleni polemiájában gondol, nyilvánvalóan az, hogy az erőszak nem alapoka a nagy történelmi

intézményeknek és átalakulásoknak, hogy hiábavaló minden erőszak, ha mögötte megfelelő gazdasági átalakulás nem áll. És ez kétségtelenül így is van, ha a gazdasági átalakulásba a szellemi, erkölcsi, aesthetikai stb. átalakulásokat is beleértjük. Az a sok eredménytelen forradalom, lázadás, felkelés, melyet a történelem mutat, mind olyan erőszaki tényeket jelentenek, melyek eredménytelenek voltak, minthogy mögöttük nem állott a társadalom megfelelő strukturális átalakulása. A gépek feltalálásáig és velük kapcsolatos új termelési mód kialakulásáig minden erőszak hiábavaló lett volna a társadalmi rend gyökeres ujjaalakítására. Sikeres erőszak csak ott gyakorolható, a hol megfelelő új hatalmi erők állanak rendelkezésre.

Ilyen értelemben véve teljesen igaz, a mit *Engels* az erőszak elmélete ellen mond.

Bár az erőszak helyett *Engels* világos elméletet nem ad s megelégszik a gazdasági és társadalmi átalakulások közötti okozati viszony megállapításával, idézett helyei legalább is egy helyes magyarázat sejtelmét nyújtják.

Az a felismerés, hogy a magántulajdon kifejlődése a megváltozott termelési és kicserélési viszonyok következtében történt, a termelés emelése és a forgalom előmozdítása érdekében, hogy a rabszolgaság eszköz volt a termelés intenzívebbé tétele érdekében, hogy minden politikai hatalom egy gazdaság-társadalmi működésen alapszik stb: ezek és számos más kijelentések, melyekhez a történelmi materialismus több más elsőrangú képviselőinek igen sok azonos értelmű nyilatkozata volna fűzhető, szinte kényszerítőleg egy közös lélektani tényre, az emberi elme örökös tépelődő munkájára sorsa javítása érdekében, örökös küzdelmére élete jobbá, szebbé és hosszabbá tétele érdekében, szóval a

belátás tényére utalnak. Ez az alapvető lélektani principium, melynek minden mást túlhaladó jelentőségét minden korban számos nagy gondolkozó felismerte s melynek *Ihering* új életet adott: épen irodalmunkban oly hatalmas kifejtésre, kibővítésre és az egész lelki élettel való összhangba hozatalra talált, mely ma egyedül áll a sociologiai irodalomban. Az a meggyőződésünk, hogy *Pikler* Gyulának a jog keletkezéséről és fejlődéséről írott könyve a történelmi materialismusnak hiányzó vagy ingatag lélektani fundamentumát ujjal és erőssel cserélte ki, melynek segélyével az iskola ellenmondásai, következtelenségei sok tekintetben eloszlathatók volnának. A mi ebben a könyvben a legfontosabb, az annak a felismerése, hogy a *belátás a haladás egyedüli dinamikai factora*. Ez az a tényező, mely az emberiséget, intézményről-intézményre előre viszi szükségleteinek mind jobb és jobb kielégítése érdekében.

Teljesen igaza van *Piklernek*, hogy a *belátás* folyamata nélkül az egész történelem érthetetlen volna. Az emberiség történelmének úgy, mint az egyén történelmének alaprugója az állandó, folytonos töprengés, szellemi erőmegfeszítés, sorsa javítása, élete szebbé, gazdagabbá tétele, más szóval boldogsága érdekében. Ez, azt hisszük, elvitathatatlan megfigyelés.

A belátásos elmélet tulzásaitól azonban ovakodnunk kell, mert azok könnyen tévedésbe ragadnak, mint a hogyan *Pikler* sem ment azoktól. Tévedése főleg két irányu.

Először nem veszi tekintetbe azt a bonyolult psychosist, mely a belátástól a tettig elvezet: a belátás hosszas és fáradságos küzdelmét a régibb belátásokon alapuló inveterált szokások, érzelmek és cselekvési módokkal szemben.

Másodsor a belátásnak olyan teljesen tiszta és tökéletes fokát tételezi fel, mely nem létezik s annál kevésbbé létezett

a távoli időkben. Az emberiség történelme nála néha oly rationalistikus alakot ölt, mely a valósággal ellentétben van.

Gyakran feleli, hogy millió és millió belátás kombinációja az, mely a történelmi átalakulásokat létrehozza, millió és millió ellentétes erő eredménye, melyet előre a társadalom legnagyobb »belátói« sem tudnak kiszámítani annál kevésbé azok a nagy tömegek, melyeknek vágyai s homályos szükségletérzetei a történelem nagy erőmotorjai. Kétségtelen, hogy pl. a hűbériséget, a reformatiót, a francia forradalmat stb. az emberi elme fáradtságos munkája hozta létre, de ezen mozgalom nagy uttörői belőlük legfeljebb egyes homályos körvonalakat vettek észre, egy jobb társadalmi berendezés néhány alkatelemét látták át és semmikép sem úgy csinálták meg ezeket a történelmi korszakokat, mint a hogy részvénytársaságokat, vagy öntözővállalatokat csinálnak. És pedig nem azért, mintha lényegileg más lélektani processusok folynának le a társadalom átalakítási tényekben, mint egy kisebbszerű gazdasági vállalat létrehozásában, hanem azért, mert az előbbieknél az okok és erők oly szövevénye működik közre, melyeknek teljes kölcsönhatásait és következményeit átlátni nem lehet, nem is beszélve azokról az előre ki nem számítható bonyodalmakról, mik akkor állanak elő, midőn a belátásokból a tettek mezejére érünk. Hogy ez mennyire igaz, az abból látható, hogy a történelmi átalakulások néha ép az ellenkező eredményekre vezetnek, mint a mikre a kor vezető emberei törekedtek — egy tény, melyet sűrűn fel szoktak hozni a történelem rationalis magyarázata ellen az »öntudatlan philosophiájának« vagy a vallási és metaphysikai gondolkodásnak emberei, holott ez csak a belátás tulzott alkalmazása ellen érvényesíthető s mindössze azt jelenti, hogy néha a vezetők terveikben tévedtek s a kor alapszükségeit

rosszul ismerték fel. Az ilyen esetek e mellett határozottan kivételek s azért sem lényegesek, mert a belátás tana helyesen felfogva nem egy néhány ember elméleteit, hanem millió és millió ember kicsiny és nagy, rövidlátó és messze a jövőbe néző belátásait és ezen belátások harcát és küzdelmeit jelenti.*

E dolgozat keretei nem engedik meg az itt körvonalozott felfogás részletes kifejtését, de azt reméljük, hogy ez a vázlatzerű kifejtés elegendő feladatunk szempontjából.

Az állam keletkezésének problémája nyilvánvalóan általa megnyugtató megfejtésre talál. Az, a mi az embereket összességüktől különvált főhatalom elismerésére bírta, egy szükséglet kielégítése célszerűbb módjának átlátása volt. Szóval közös érdek és ezen érdek többé kevésbé tiszta belá-

* Meglepő, hogy *Engels* egy a kilenczvenes években irt levelében az itt kifejtettekhez — ellentétben alaptanaival — milyen rokon eredményekre jutott: „Számptalan, egymást keresztező erők tehát, az erőparallelogrammák végtelen csoportjai azok, melyek az eredményt, a történelmi eseményt, létrehozzák és ez az eredmény a maga részéről oly tényező termékének tekinthető, mely mint öntudatlan és akaratnélküli tevékenység hat. Mert a mit minden egyes erő akart, meggátolja az összes többi és folytonos és kombinált hatásuk eredménye oly dolog, melyet senki sem akart közülök.“ (Idézi *Guillaume de Greef* az „*Annales de l'Institut* etc. I. m. 175. l.) Csakhogy *Engels* feledi, hogy ép az osztályharcok következtében bizonyos főtendentiák felismerhetők és meghatározhatók az egymással küzdő erőkben. Ha ez nem így volna, a socialismus minden tana a jövőt illetőleg pusztá fantasmagoria volna. Még közelebb van álláspontunkhoz ez a helye: „Az emberek úgy csinálják történelmüket, bármint üssön is az ki, hogy mindenki a saját, öntudatosan akart céljait követi és ezen számos különböző irányokban ható akaratok és a külvilágra gyakorolt változatos behatásuk eredménye épen az, a mit történelemnek nevezünk.“ (V. ö. *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. 44. l.)

tása. Az első vadászvállalat vagy csata, melynél egyesek tanácsát vagy utasításait a többiek elfogadták vagy követték; az első gazdasági munka, mely az okosabbak vezetése mellett közös összeműködés alapján jött létre; az első egészségügyi rendszabály, melyet — hasznosságát átlátva — a javasember tanácsára elfogadtak; az első imádság, melyet ugyanannak tanácsára a rossz szellem kiengesztelésére közösen végeztek stb: az állami tekintély és hatalom kiválásának mindmegannyi primitív ténye. Könnyű átlátni, hogy a szükségletek szaporodásával, a természeti erőkkal való küzdelem kiszélesedésével: egyre növekedtek a cooperatio szükségai, a vezetés nélkülözhetlensége és az összesség érdekében szükséges eljárási módok kikényszerítésének a lehetősége. Mindezen tényezőkkel karöltve egyre szükségesebbé és kiterjedtebbé vált az állami szervezés és az állami főhatalom.

A *Rousseau* államkeletkezési elmélete, tulzott rationalismusa és a történelmi érzék hiánya daczára, mely benne nyilvánul, azzal a nagy előnnyel bír a korábbi theologikus és erőszak-elméletekkel szemben, hogy felismerte mégis a történelmi fejlődés leglényegesebb rugóját. Van *Engelsnek* egy helye, hol igen közel jut el az általunk helyesnek vélt állásponthoz:

„A (jövedelem) eloszlásban való különbségekkel . . . az osztálykülönbségek lépnek fel. A társadalom előjogozott és hátrányban részesített, kizsákmányoló és kizsákmányolt, uralkodó és uralom alatt lévő osztályokra oszlik és az állam, melyre a rokontörzsű közösségek ősi csoportjai kezdetben csak közös érdekek észrevételéből (pl. öntözési munkálatok a Keleten) és a külellenségtől való védelem végett fejlődtek ki, mostantól kezdve ép annyira azt a célt szolgálja, hogy az uralkodó

osztály élet- és uralmi viszonyait az uralom alatt állóval szemben erőszakkal fentartsa.*

Ez a gondolat igen nevezetes.

Engels elismeri benne:

1. hogy az állam már a nemzetség-szervezet idejében is létezett;

2. hogy alakulásának első oka közös érdekek jobb elérése;

3. hogy csak később alakult át osztályérdekek biztosító eszközzé;

4. de még ekkor is az osztályérdekek mellett tisztán közösségi érdekeket is szolgál. (L. az *„ép annyira“* kifejezést).

Egy egész sereg dolog, melyre fejtegetéseink folyamán még vissza fogunk térni és a melyekről *Engels* államkeletkezési elméletében nem akar tudni.

Ilyen közel járt *Engels* az állam egy helyesebb felfogásához. A történelmi materialismus más irói is sokszor elismernek hasonló tételeket. Vajon miért nem helyezkedtek erre az alapra és miért nem építették fel ezen állambölcseleti rendszerüket?

Azt hisszük azért, mert az osztályharcz elméletét ezzel a felfogással összeütközőnek találták és sokkal megfelelőbbnek az államról, mint pusztá kizsákmányolási mechanizmusról beszélni. Történt pedig ez véleményünk szerint nem az agitatio érdekében, hanem azért, mert az osztályküzdelem tana annyira foglalkoztatta ezen gondolkodókat, hogy az állam szerepét is csak ebből a perspectivából tekintették, mely mellett minden egyéb háttérbe szorult.

Erre vonatkozó nézeteik tüzetesebb megvizsgálását a következő cikk adja.

* V. ö. „*Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.*“ 151. o. (A dült betűk az idézetben tölem valók.)

III.

AZ ÁLLAM LÉNYEGE.

1. §. A történelmi materialismus államkeletkezési tanai-
ban tulajdonképen az állam lényegére vonatkozó tanításait
is felismertük. Láttuk, hogy az állami hatalom kialakulását
az osztályküzdelem egyensúlyban tartása eszközének tekinti,
egyszersmind oly mechanismusnak, melylyel az uralkodó
osztály a kizsákmányoltakat féken tartja. Láttuk, hogy a
kizsákmányolás a rendes állapot; míg az osztályok fölé
egyensúlyozóként az állami hatalom csak akkor emelkedik,
ha a társadalomban az egyes osztályok hatalmi ereje többé-
kevésbé egyensúlyban van. Innen az egyes osztályok szün-
telen küzdelme a politikai hataloméért, mert annak elnyerése
oly jog és alkotmány létrehozatalát teszi lehetővé, mely a
hatalmon levők érdekeinek — első sorban gazdasági érdekei-
nek — legjobban megfelel. Az állam tehát, a történelmi
materialismus felfogása szerint, egy kizsákmányolási szerve-
zet, egyszersmind biztosító szelep az ellen, hogy a küzdő
osztályok féktelen harcokban egymást és az államot fel ne
emészsék. Osztályküzdelem és állam correlát fogalmak.
A hol nincs osztályküzdelem, ott nincs állam, mint a hogy
nem volt a nemzetség-szervezet idején és nem lesz a jövőben az
új, osztálymentes társadalom kialakulásával.

Eddigi bírálatainkban meggyőződven arról, hogy az állam eredete az osztályharczokkal nem esik egybe, hogy az az annyira magasztalt nemzetség-szervezet idejében is létezett, hogy annak így legősibb jellemvonása nem a kizsákmányolás, hanem a vezetés melletti, kikényszeríthető cooperatio, közös érdekek jobb biztosítása kedvéért: felmerül az a fontos kérdés, hogy az állam ez a — véleményünk szerint helyes — felfogása mennyire áll ellentétben azokkal a tanokkal, melyeket a történelmi materialismus felállított? Kiengesztelhetetlen ellentét áll-e fenn közöttük, avagy a két felfogás egymást nem zárja ki?

2. §. Mindenekelőtt az a történelmi tény vizsgálendő meg, hogy a történelmileg ismeretes alkotmányok tekintetők-e osztályküzdelmek eredményeinek és állítható-e, hogy ezek a történelmi átalakulások főokai?

Erre a kérdésre habozás nélkül igennel kell válaszolnunk azzal a megszorítással, hogy az osztályküzdelmek, bár a történelmi átalakulások minden más tényezőt fontosságban messze túlhaladó mechanismusai, de hogy azok nem primär és egyszerű jelenségek és hogy mellettük egyéb tényezők is — bár kisebb jelentőségben — közreműködnek.

Az osztályküzdelmek tana nem új keletű. Mint *Tangorra* kimutatta, már *Macchiavelli* felismerte azok alapvető jelentőségét az emberiség történelmében.* Az eredet kérdésére azonban kár volna nagyobb súlyt helyezni. Valószínű, hogy még régibb időkre lehetne visszamenni és kimutatni számos irónál rokon gondolatokat, mert igaz az, hogy semmi sem új a nap alatt. Viszont az is kétségtelen, hogy a nagy, jellegzetes szellemi irányzatok határozott korokhoz fűződnek

* V. ö. *V. Tangorra: Saggi critici di economia politica*. Roma, 1901. (IV. Il pensiero economico di Niccolò Macchiavelli.)

oly értelemben, hogy az illető korokban jegezesedett ki határozott formában az illető tan és ugyanakkor vált ható erővé. Ez a tétel az osztályküzdelmek tanára is igaz és az a történelmi materialismus iskolájának egyik legjellemzőbb és legtermékenyebb gondolata. Az a meggyőződésünk ugyanis, hogy mikor híres értéktana, összeroskadási elmélete, vasbértörvénye, a „*Verelendungstheorie*” és több más alaptétele régen átadódik a philosophia története kutatóinak: osztályküzdelmi tana még mindig eleven erő lesz, hatalmas módszer-tani vezére a történésznek, közgazdának, sociologusnak és államférfinak.

Tényleg a tények azon halmaza után, melyet a történelmi materialismus iskolája egybegyűjtött, az osztályküzdelmek léte-zése és döntő ereje felett kételkedni objectiv vizsgálódó nem fog.

Az *Achille Loria* genialis munkája: „*Le basi economiche della costituzione sociale*” egymaga elég volna ennek inductiv bebizonyítására, értve osztályküzdelmek alatt nemcsak az osztályok versengését a hatalomért, hanem az uralmon levő osztály azt a törekvését s rendszerint képességét is, a jogot és alkotmányt hatalmi és gazdasági igényeinek legmegfelelőbbben átalakítani.*

3. §. Ha így az osztályküzdelmek tanát az iskola inductiv kutatásai alapján teljesen megállapítottnak találtuk, annál inkább kötelességünk az említett, vele szemben alkal-

* Egy rendkívül jellemző, szinte gyújtó világosságú példát *Engels* említ: Az amerikai alkotmányról és az általa proklamált emberjogokról beszélve így szól: „. . . . ezen emberjogok specialisan polgári természetére nézve jellemző, hogy az amerikai alkotmány az első, mely az emberjogokat elismeri, ugyanazon lélekzetvétellel a színes-bőrűeknek Amerikában fennálló rabszolgaságát megerősíti: az osztályelőjogok számúzetnek, a faji előjogok szentesítettnek.” (V. ö. *Herrn Eugen Dühring's* etc. I. m. 103. o.)

mazni szükségeseeknek vélt megszorításokat legalább fővonásokban körvonalazni:

1. Az osztályküzdelmek nem elsődleges jelenségek, a társadalmi átalakulások nem végokai. A történelmi materializmus szeret velük — kifejezetten vagy hallgatagon — mint elemi erőkkel operálni. Ez helytelen. Az osztályküzdelem már felhalmozódott hatalmi erők: anyagi eszközök, belátások, érzelmek eredője, szóval generációk anyagi és pszichikai munkáját tételezi fel. Ha az osztályküzdelem a társadalmi háboru technikai felszerelése: az azokat mozgató erőket ép úgy, mint a lövő és robbantó anyagokat a társadalmi fejlődés hosszú, fokozatos munkája hozta létre.

2. Az osztályküzdelem nem egyszerű jelenség, hanem rendkívül bonyolult és szövevényes. A történelmi materializmus hajlandó a küzdő osztályokat egyszerű, lezárt tömegeknek tekinteni úgy, hogy szerinte 2—3 határozottan különbözött osztály között folyik a küzdelem. A való élet azonban az ilyen körülzirkalmazott kategóriákról nem tud semmit. A valóság az, hogy egy-egy u. n. osztályon belül számos egymással többé-kevésbé ellentétes érdekkör létezik, úgy, hogy valójában nem 2—3 osztály, hanem igen számos érdekkör szövevényes harcáról lehet szó. Maga a proletariatus sem képez egy teljesen lezárt és homogén tömeget, hanem miként *Bernstein* — a kinek harcza a történelmi materializmus dogmái ellen egyéb tereken is rendkívül tanulságos és termékeny volt — meggyőzően kimutatta, az is nagy mértékben rétegezett és egymással több-kevesebb érdekkörökben álló köröket tartalmaz. *

* V. ö. „*Zur Geschichte und Theorie des Socialismus*“ Berlin, 1901. című könyvének „*Classenkampf-Dogma und Classenkampf-Wirklichkeit*“ fejezetét.

Ezekből következik, hogy a történelmi események oly magyarázata, mely csak 2—3 osztály harezával operál, szükségkép hézagos lesz, hogy annak teljes megértéséhez az osztályokon belül létező körök egymáshoz való viszonyának ismerete is szükséges — egy tény, mely egymaga lehetetlenné tenné a történelmi események és intézmények pontos, részletes előre-kiszámítását.

3. Ha így az osztályküzdelem a történelmi átalakulások nem elsődleges oka, úgy másrészt magának a mechanizmusának nem egyedüli kereke.

Erkölcsei, aesthetikai erők egyre jobban éreztetik hatásukat és oda hatnak, hogy a küzdelem formáit enyhítsék, a nagyobb explosiókat elkerüljék. E fontos és vitás kérdést ott lesz alkalmunk bővebben fejtegetni, hol a történelmi materialismus politikáját vesszük szemügyre.

4. §. Ezek szerint — bár bizonyos megszorításokkal — kétségtelen, hogy az osztályküzdelmek a modern állami élet és átalakulások s főleg a socialis dynamika alapfontosságú tényezői. A jelen és a mult mélyebb történelmi rugóinak kutatói előtt ez a jelenség annyira jellegzetes és kidomborodó volt, hogy mellette az állami tevékenység egyéb tényezői elhomályosultak és az állam pusztán, mint ezen osztályküzdelmek szülöttje jelentkezett.

Ha így a történelmi tények, az inductiv adatok könyvtárok betöltő sorozata az osztályküzdelmek döntő szerepét a mai és a történelmi társadalmakban igazolják, úgy másrészt, véleményünk szerint, nem szabad szemet hunyni azon másíkn, ép oly nyilvánvaló tény előtt sem, mely azt bizonyítja, hogy még az osztályküzdelmek folytán legrétegeztebb társadalomban is az állam tevékenységének egy az előbb megismerttel legalább is egyenlő nagy része közös, egyetemes,

a társadalom legnagyobb részére egyaránt fontos érdekek biztosítására szolgál. Még ha a jelenleg létező legtökéletlenebb, mondhatnám legvisszataszítóbb állami alakulatokat szemléljük is és képzeletünkben megkonstruálni kíséreljük, az azok teljes eltörlésével szükségkép beálló következményeket: be kell látnunk, hogy még pl. az orosz állam is az illető társadalomra, még pedig nemcsak az egyes osztályokra, jobb, mint semmiféle állam, hogy megszűnése a közösségre a képzelhető legnagyobb katastrophát jelentené, még pedig akkor is, ha a nemzetközi védelemre nem is gondolunk, avagy egyidejűleg az összes többi álladalmak megszűnését tételezzük fel. Katastrophá és veszedelem volna még akkor is, ha teljesen eltekintenénk a törvényes fékektől megszabadult emberi természet bestiálításától és az embereket, mint átlag mérték szerint tisztességeseket és jóindulatúakat tételeznők fel. Ezekről a tényekről a történelmi materialismus gondolkodói minduntalan megfélekedezni látszanak, pedig mögöttük egy rendkívüli fontosságú igazság rejlik: *Az állam kizsákmányolási szerepe mellett sohasem homályosult el, sőt azzal legalább is egyenlő fontosságú maradt őszibb, fundamentalis szerepe, mely létének alapja, — a tervszerű vezetés melletti, kikényszeríthető cooperatio.**

* Bernstein munkái számos helyéből kitűnik, hogy ő az állam cooperativ szerepkörét a legteljesebb mértékben elismeri; *Labriola* ellenben még teljesen a kizsákmányolási alapon áll: „ . . . az állam annyiban létezik és tartja fenn magát, a mennyiben bizonyos határozott érdekek védelmére szervezve van a társadalom egy része javára, a társadalom összes többi része ellen, még pedig olyképen, hogy a leigáztottak, a bántalmazottak és kizsákmányoltak ellenállása vagy eltűnjék a sokféle surlódásban, vagy enyhülést találjon maguknak az elnyomottaknak részleges, bár nyomoruságos előnyeiben.“ (*V. ö. Essai sur la conception matérialiste de l'histoire*. Paris, 1897. 218. l.)

5. §. Az állam itt megismert mindkét szerepe egyaránt nyilvánvaló s már magából a tények megfigyeléséből megállapítható. Szóval az a szerepe, melyet a történelmi materialismus egyre hangsulyoz és az, melyet nem vesz észre, az egész történelemben, egymás mellett fordul elő. Az állam fogalma — legalább is az írott történelem korszakaiban — csak ezen kettős szerepe tekintetbevételével lehet teljes.

Ha a történelem tanúsága ezt bizonyítja, igen érdekes kérdés, hogy mily módon magyarázhatók meg ezek a jellegzetes tények az államfejlődés ama genetikai folyamatából, melyet az előző lapokon felismertünk; vajon az államkeletkezés felállított elmélete összeegyeztethető-e azzal az osztályküzdélművel, melyet a történelmi materialismus iskolája olyan kérélhetetlen erővel kimutatott? Más szóval: a belátás, az egyre új érdekek s szükségletek jobb kielégítése lehetőségének felismerése elvezet-e az ősi idők osztályuralmat nem ismerő nemzetség-szervezeteitől a történelmi alakulatok rétegezett, ádáz osztályküzdelmeket vivó álladalmiig? Kétségtelenül. Maga a történelmi materialismus meggyőzően mutatta ki ezen fejlődés tényeit és fázisait, ha nem is lélektani folyamatát. A történelmi materialismus kimutatta azokat a gazdasági okokat, melyek az osztályok létrejöttét előidézték. Mihelyt a társadalomban gazdaságilag erősek, azaz függetlenek és gazdaságilag gyöngék, azaz megélhetésükben, — a termelési erők egy kisebb kör rendelkezésébe jutása folytán — másokra utaltak keletkeznek (a mi ismét gazdasági okokra, a technikai eszközök változása folytán beállott változott gazdaság-socialis viszonyokra vezethető vissza): az erősek a gazdasági munkában a gyöngékkal oly compromissumra lépnek, mely számukra a lehető legelőnyösebb és anyagi jólétük legnagyobb emelkedését biztosítja, míg a gyöngék

kénytelenek oly feltételekkel megelégedni, melyek legalább megélhetésüket lehetővé teszik. A puszta erőszak valamely intézmény létrehozatalához nem elegendő. A rabszolgaság intézményének kialakulása e tekintetben különösen jellemző. Itt az ember leginkább volna hajlandó puszta erőszakra gondolni. Pedig, mint *Engels* helyesen felismerte „mielőtt a rabszolgaság lehetővé lesz, feltétlenül szükséges, hogy a termelés bizonyos foka eléretett legyen és a jövedelem eloszlásban az egyenlőtlenség bizonyos mértéke lépett legyen fel. És ahhoz, hogy a rabszolgamunka egy egész társadalom uralkodó termelési módja legyen, a termelés, a kereskedelem és a gazdagság-i felhalmozás még sokkal magasabb fokozása szükséges.*” Mig az emberek ezt a gazdasági fokot el nem érték, hadifoglyaikat megölték, a helyett, hogy rabszolgáikká tették volna.

Szóval minden socialis változást az emberi lélek ugyanaz az alaptendenciája kíséri: az adott viszonyok mellett boldogságát lehető legteljesebben biztosítani.

Ugyanez az uralkodó törekvés mutatkozik a szorosan vett politikai életben is. Az emberek a politikai intézményekkel ugyanarra törekszenek, mint a szorosan vett gazdaságiakkal, helyesebben a politikai berendezésekben újabb eszközök kínálóznak a gazdasági előnyök fokozására. Mihelyt a társadalomban az első osztálykülönválás megtörtént, az osztályküzdelem előállása lélektani szükségszerűséggel következik be és ez a küzdelem annál durvább, mentől távolabbi korokra megyünk vissza, mert nem mérsékelik erkölcsi, aesthetikai és egyéb ideologikus rugók. És az osztályküzdelem, melyen belül ismét az egyének létért való küzdelme teljes erővel folyik, szükségkép nem marad meg a gazda-

* V. ö. *Herrn Eugen Dühring's etc.* I. m. 166. l.

sági téren, hanem átcsap a politikaira, egyszerűen azért, mert mint *Stammler* élelméjü vizsgálódásaiban kimutatta, gazdaság és politika nem két külön dolog, hanem két oldala egy és ugyanazon dolognak.*

Mihelyt a gazdasági élet fejlődésével, egységesülésével és különbözősülésével különböző foglalkozásu és érdekkörű csoportok állanak elő: nyilvánvaló, hogy az ősi, vérségi kapocs által összefűződött, egy és ugyanazt a primitív gazdasági munkát végző, közös gazdálkodást folytató, néhány száz tagból álló társadalmak tökéletes érdekközössége megszűnik, hogy az egyes csoportok igen sok esetben a többitől eltérő érdekekkel bírnak s céljaik megvalósítására eltérő irányban akarnák működtetni a cooperatio szervét, az államot. S a társadalom tagjainak szerepe és eljárása az *állammal* szemben lényegileg ugyanaz, mint akármely technikai vagy termelési eszközzel szemben: a lehető legnagyobb mértékben igyekeznek azt céljaik érdekében felhasználni. Mentől számosabbak és eltérőbbek lesznek a közösségi ügyek, mentől inkább növekszenek a cooperatio alkalmai és szükségessége, mentől inkább helyt ad az ősi vagyon viszonylagos egyenlősége a viszonylagos egyenlőtlenségnek, mentől jobban szaporodik a köztevékenységeket teljesítő száma: annál nagyobb fontosságú hatalommá nő ki a közösség ügyeiben az állam, annál jelentékenyebb eszközzé lesz gazdasági előnyök biztosítására.

Ezzel együtt szükségkép beáll a társadalom egyes köreibben az a törekvés, hogy ezt a hatalmas eszközt a lehetőségig saját maguk számára biztosítsák, a belőle eredő előnyöket mentől teljesebben élvezzék, míg a fentartásával járó terheket mentől teljesebben másokra hárítsák és meg-

* V. ö. *Wirtschaft und Recht*. Leipzig, 1896. című könyvének különösen „Die Materie des socialen Lebens“ fejezetét.

felelő berendezéseket létesítsenek a kiküzdött előnyök fenntartására.

Ebből következik, hogy az állam tényleg a leghatalmasabb társadalmi kör állama lesz s csak oly mértékben kopik osztályjellege és válik egyensúlyozó mechanizmussá, a mely mértékben más társadalmi kör vagy körök is az eddigi uralkodóval egyenlő vagy közel egyenlő hatalomra tesznek szert.

Mindezt a történelmi materialismus tökéletesen helyesen vette észre.

Egy pillantás a jelenlegi alkotmány-életekre elegendő, hogy ezt a következtetést igazolva lássuk. A jelenben létező álladalmak ugyanis azt mutatják, hogy az állam oly mértékben szűnik meg osztályállammá lenni, a mely mértékben a társadalom összes osztályai magukat tervszerű küzdelemre organisálják. És egy paradoxonnak látszó jelenséggel kerülünk itt szembe, mely így formulázható: *Mentől kifejtettebb egy társadalomban az osztályszellem és az osztályérdek, annál jobban kopik magának az államnak osztályjellege.*

Európának a civilisatiót vezető országaiban azért legkevésbé kirívó az állam osztályjellege, azért válik az állam mindinkább az emberek lehető legnagyobb részének lehető legnagyobb boldogságát biztosítani törekvő szervezetté, mert a társadalom minden köre, érdekeinek öntudatos keresztülvitelére többé-kevésbé (persze még mindig nagyon kevésé) szervezve van.

Míg mentől inkább haladunk kelet felé, annál visszaszítóbban domborodik ki az államnak osztályjellege. Pedig osztályküzdelmekről nem is hallunk, sőt vallási és erkölcsbölcséleti elméletek buján teremnek, melyek a társadalom boldog összhangját hirdetik. Miért van ez így? Egyszerűen

azért, mert nincs osztályküzdelem, mert csak egy uralkodó osztály van, míg a társadalom többi körei a szolgaság és kizsákmányoltság az életet megölk, nyomasztó álmát aluszzák.*

A németek modern történetirója és tudományuk egyik büszkesége *Lamprecht* — ki a sociologiai világnézet által megtermékenyülve, nemzete történelmének valódi rugóit kezdi feltárni a Ranke-féle csata és diplomata-fondorkodási történelemmel szemben — nagyon tisztán lát, midőn az érdekképviselést jelöli meg, mint a parlamentarismus történelmi örökösét.

Az angolok dicsőséges Trade-Unions mozgalma, a németek Gewerkschaft-törekvései, az olasz munkás-kamarák, a szövetzeti mozgalom — ha nem is egészében, de legnagyobb részében — és a többi jelentékeny törekvések a gazdaságilag gyöngék szervezésére, öntudatos osztályérdekük lehető legteljesebb kielégítésére: mindmegannyi nagyfontosságú jelenség, melyek megerősödvé és tovább fejlődve jövönk alkotmánytörténetét fogják meghatározni.

6. §. Ezek szerint a történelmi materialismus iskolája egy rendkívül fontos jelenséget domboritott ki akkor, midőn az állam lényegét osztályküzdalmi tanával összekapcsolta, de

* A *Bismarck* hatalmas államférfiu elméje ezeket a dolgokat tisztán látta. 1884 november 26-ki beszédében így nyilatkozott: „Ha nem volnának socialdemokraták és ha egy csomó ember nem félné tőlük, akkor azok a mérsékelt eredmények, melyeket egyáltalán a társadalmi reform terén eddig tettünk, még nem is léteznének és ennyiben a socialdemokratiától való félelem arra való tekintettel, kinek nincs szive szegény polgártársai iránt, egészen hasznos elem. (Idézi *Bebel Der socialdemokratische Zukunftsstaat. Verhandlungen des deutschen Reichstages am 31. Januar, 3., 4., 6. und 7. Februar, 1893. 76. 1.)* És ugyan hány embernek van hozzá szive?

nem határozta meg teljesen az állam lényegét. Láttuk, hogy ez államkeletkezési tana hibás voltának az eredménye, mely az állam fogalmát fejlődése egy történeti szakára korlátozta.

Tisztán logikailag nézve a dolgokat, azt kell mondanunk, hogy a kizsákmányolás az állam nem lényeges alkateleme, bár történelmileg tekintve kétségtelen, hogy az benne többnyire helyet foglalt, sőt véleményünk szerint egy részletes ethnographia kutatás kimutatná, hogy többé-kevésbé a nemzet-szervezet napjaiban is, melyekből a történelmi materialisták a teljes harmonia boldog korát szokták csinálni.

Genetikailag nézve a dolgokat, nyilvánvaló, hogy az osztályállam ugyanazon folyamat eredménye, mely az állam keletkezését általában meghatározta.

Ha a történelmi materialismus képe a nemzetség-szervezet ősi egyenlőségéről és szabadságáról hű, ha állameszménye a jövő osztálymentes társadalmairól igaz: akkor még nyilvánvalóbb, hogy az állam cooperatív jellege közös érdekek megvalósítására lényegének alapvonása, míg az osztályuralom és kizsákmányolás annak csak átmeneti, történelmi eleme.

A történelmi materialismus állameszményének vizsgálata mélyebb betekintést fog engedni ebbe a problémába.

IV.

ÁLLAMCZÉL, ÁLLAMI HATÁSKÖR,

ÁLLAMESZMÉNY.

1. §. Az eddigi fejtegetéseink folyamán a történelmi materialismus czélelméleteit a mult alakulataira nézve megismertük. Láttuk, hogy szerinte a multban az állam czélja, melyért az létrejött, a kizsákmányolás volt, az uralkodóosztályok az a törekvése, hogy a leigázottakat mentől teljesebben kizsákmányolják és ezen állapotukban féken tartsák. Ezen tan bírálatát már megadtuk, correcturáját megkíséreltük.

Az államezél a gondolatok világában azonban nemcsak ilyen retrospectiv alakban szerepel. Minden korban az emberek nemcsak azt a kérdést tették fel maguknak, hogy ennek meg ennek a történelmi államalakulatnak mi volt a czélja, hanem azt is, hogy minő czélt tulajdonitsanak azon kor államalakulatának, a melyben élnek? Erre a kérdésre két különböző nézőpontból lehet feleletet adni. Az egyik a mult fejlődését tekintve, a társadalom meglévő berendezéseit bírálva, a rendelkezésre álló hatalmi erőket mérlegelve, a társadalom akut bajait elemezve igyekszik e tárgyra válaszolni. A másik ezzel nem elégszik meg, hanem a jelen adott viszonyaitól eltekintve, az emberi lélek legelemibb és a társadalmi együttlét általános tényezőiből, valamint az evolutio menetéből és várható irányából az emberi együttlét

emberi aggyal felfogható legtökéletesebb állapotát, vagyis az állam eszményét, igyekeznek megconstruálni és ehhez az eszményhez viszonyítva, illetőleg belőle határozza meg az állam jelenlegi céljait. Nyilvánvaló, hogy a két nézőpont egyesítése az, mely a tudományosan kiművelt elméket egyedül nyugtathatja meg. Egészen úgy áll itt a dolog, mint az egyén életében és fejlődésében. Kiki a saját maga életcélját kétféleképpen határozhatja meg. Vagy csak közvetlenül adott bajaiból és szükségleteiből indulhat ki, esetleg hozzávéve még eddigi élete tapasztalatait, vagy lelke állandóbb és mélyebb tendenciáit kutathatja, melyekhez azok a gondolatok és érzelmek is járulnak, melyeket az ember rendeltetéséről, élethivatásáról táplál. S ha így az egyik a közvetlen előnyért távolabbi jókról mond le, a másik közvetlen fájdalokat áll ki egy szebb és boldogabb jövő kedvéért. Nyilvánvaló, hogy a kettő között csak mennyiségi különbség van, hogy a második eljárási mód a szellemi élet egy emelkedettebb fokától függ, nemcsak intellectualis, de morális tekintetben is.

És mennél inkább haladunk tényleg a gondolkozás lépcsőjén előre a primitív népektől a kultúrtársadalmak felé, annál kevésbé elégszenek meg a gondolkozók a legközelebbi államezél meghatározásával, hanem annál inkább előtérbe lép az állameszmény gondolata. Mindkét irányu gondolkozást különben teljesen jogosultnak és tudományosnak találjuk és nem értünk egyet *Pulszkyval*, ki az állam öncézültségát vitatva, az államezélelméletben az anthropomorph illetőleg teleologikus gondolkozás maradványát találja és azt hiszi, hogy „mig . . . korábbi szakaiban a czél fogalmából indult ki a bölcselkedés az állam lényegének, körének és szerepének kitűzésére, addig ma az állam czélja mint azon viszony kife-

jezésére szolgáló szerepel, a mely az állam és a tagjait képező egyesek, valamint az azokból alakult társadalmak között fennáll.* Szóval *Pulszky* csak az állami hatáskör kérdését látszik tudományos problémának tekinteni, pedig véleményünk szerint erre megnyugtató felelet csak az állam-cél és az állameszmény meghatározásával adható, melynek az állami hatáskör csak eszköze.** *Pulszky* az államot a szorosán vett természeti jelenségekkel azonosítván, az eszmény és a cél kérdése nála szükségkép meddőnek jelentkezik, olyannak, mintha valaki a virág vagy a növény célját és eszményét kutatná. Mihelyt egyszer azonban valaki az államot az emberi együttlét produktumának tekinti, az ember szükségleteiből eredő alakulatnak tartja, a cél és az eszmény kutatása ugy a multa, mint a jelenre nézve életbevágó realitással bir, egészen ugy, mint egy épület, egy gyár, egy gözeke célja és eszménye, értve utóbbi alatt ezen berendezéseknek emberi aggyal elképzelhető legtökéletesebb fokát.

Természetesen távol áll tőlünk az eszményeknek abszolút jelentőséget tulajdonítani. Azok nem jelenthetnek egyebet mint azt, hogy az erők bizonyos statikája mellett az emberi aggyal megconstruálható legjobb állapotok vagy berendezések ilyenek meg ilyenek. Kosmikus érvényességről tehát nem lehet szó, de igenis érvényességről, bizonyos alaperők változatlanságának feltétele mellett.

* V. ö. I. m. 212. o.

** *Kuncz*, daczára hogy az államot öncélúnak tartja, az állam-czélelméleteknek fontosságot tulajdonit. Igen, helyesen mondja: „Különösen korunkban bir jelentőséggel az államcél megállapítása; mert korunk nem a tekintély, hanem a szabad kutatás kora. Az emberek tudni akarják, miért hoznak áldozatokat.“ (V. ö. „*A nemzetállam tanulmányve*“ Kolozsvár, 1902. 135. l.)

2. §. A történelmi materialismus állameszményét leg-tűzetesebben szintén *Engels* fejtette ki.

Álláspontja azonban itt sincs önálló dolgozatban keresztülvive, azért ismét leghelyesebb lesz e tárgyra vonatkozó, lehetőleg számos gondolatát szó szerint bemutatni.

A *Dühring* elleni polemiájában a jövő alakulására nézve többek között ezeket mondja: »Az emberi társadalom minden fejlődése az állati vadságon túl azon a napon kezdődik, a hol a munkát nem csak pusztá élelmiszerek, hanem termelési eszközök előállítására lehetett fordítani. A munka-termék fölöslege a munka fentartási költségei felett és egy társadalmi termelés- és tartalékalap képződése és gyarapodása ezek fölöslegéből: volt és ma is az alapja minden társadalmi, politikai és intellectualis előhaladásnak.

Az eddigi történelemben ez az alap egy kiváltságolt osztály birtoka volt, melynek ezzel a birtokkal a politikai hatalom és a szellemi vezetés is jutott. A küszöbön levő socialis átalakulás ezt a társadalmi termelés- és tartalékalapot, vagyis a nyersanyagok, termelési eszközök és élelmiszerek összességét csak most fogja igazán társadalmivá tenni az által, hogy azt ama kiváltságolt osztály rendelkezéséből kiveszi és az egész társadalomnak, mint közjavat átadja.*

Már Saint-Simon azon mondásában kifejezve találja az állam célját, hogy az »az emberek feletti politikai kormány átviteléből a dolgok igazgatásába és termelési processusok vezetésébe« áll.**

Innen már csak egy lépés az állam eszményéhez: »Az első ténykedés, melyben az állam valóban mint az egész társadalom képviselője lép fel — a termelési eszközök

* V. ö. I. m. 205. l.

** V. ö. I. m. 277. l.

birtokbavétele a társadalom nevében — egyszersmind utolsó, önálló ténykedése, mint államnak. Az államhatalom beavatkozása társadalmi viszonyokba egyik téren a másik után feleslegessé lesz, majd önként elalszik. A személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép. Az államot nem rontják le, elhal. Ebből kell megítélni a szabad népállam frázisát, tehát ép úgy időleges, agitatorius jogosultságból, mint végleges tudományos képtelenségből; ebből szintugy az ugynevezett anarchisták következtetését, hogy az államot máról-holnapra kellene lerontani.*

Rokon gondolatokat tartalmaz az állam keletkezéséről írott könyve is. Még emlékezünk arra a kijelentésére, mely a jövőben az államot a muzeumi régiségek közé sorozza, mihelyt a társadalom a termelők szabad és egyenlő associatioja alapján újra szerveződik.

A történelmi materialismus állameszményeként különösen *Morgan* következő helyét szeretik idézni:

„A civilizatio kezdete óta a gazdaság növekedése oly rettenetessé, alakjai oly különbözöneműekké, felhasználása oly terjedelmessé és igazgatása oly ügyessé vált a tulajdonosok érdekében, hogy ez a gazdagság a néppel szemben *legyőzhetetlen hatalommá lett. Az emberi szellem tanácstalanul és megbabonázva áll itt a maga tulajdon alkotása előtt.*

Mégis el fog jönni az idő, mikor az emberi ész meg fog erősödni a gazdagság feletti uralomra, midőn meg fogja állapítani ugy az állam viszonyát a tulajdonhoz, melyet oltalmaz, mint a tulajdonosok jogainak határait. A társadalom érdekei az egyéni érdekeket feltétlenül megelőzik és mindkettőt igazságos, harmonikus viszonyba kell hozni.

* V. ö. I. m. 301—303. l.

A puszta vadászat gazdagság után nem végrendeltetése az emberiségnek, ha különben a haladás a jövő törvénye marad, miként a múlté volt. A civilisatio kezdete óta eltelt idő csak kis törtrésze az emberiség lefolyt idejének; csak kis törtrésze annak, mely még előtte áll. A társadalom feloszlása fenyegetőleg áll előttünk, mint egy történelmi pálya befejezése, melynek egyedüli végczélja a gazdagság volt, mert az ilyen pálya magában hordja saját pusztulása elemeit. Demokratia a közigazgatásban, testvériség a társadalomban, a jogok egyenlősége, általános nevelés fogják a társadalom legközelebbi magasabb fokát megszentelni, mely felé tapasztalás, ész és tudomány állandóan dolgoznak.

*Ujra életrekelése lesz — de egy magasabb alakban — a régi gensok szabadságának, egyenlőségének és testvériségének.**

A párt hivatalos álláspontja e kérdésben még ma is teljesen ugyanaz, mint nagy mestereié. A német birodalmi gyűlés tanulságos *„Zukunftstaats-débatte“*-jén a socialista szónokok kivétel nélkül ezt a felfogást hirdették.

Igy *Bebel*: „... végső kifejlődésében a socialismust többé nem az állam érdekli, hanem az állam megszüntetése, a közigazgatás olyan szervezetének megteremtése, melynek nem volna egyéb feladata, mint a termelési és kicserélési folyamatok vezetése, tehát egy szervezet, melynek a jelenlegi államhoz semmi köze sincs.“**

Liebknecht tökéletesen egyező véleményen van.

Loria ugyanigy látja a dolgokat. A jövő társadalmáról beszélve, azt hiszi, hogy az utolsó forma, melyet a gazdasági viszonyok fel fognak venni, míg egyrészt ezen viszonyok legnagyobb kifejlődését és legfelsőbb tökéletesülését fogja

* Idézi Engels (Ancient Society 552. l.)

** V. ö. I. m. 13. l.

mutatni, kevésbé fog különbözni, mint bármelyik az előbbi gazdasági formák közül, a kezdetleges emberiség socialis szervezetétől.*

Ha az államot *Engelssal* nem is utasítja a régiségmuzeumba, mégis azt tartja, hogy a jövő eszményi társadalmában »végre valódivá fog válni a *St. Mill elve*, hogy az állam beavatkozása a kivétel lesz** és a *laissez faire* a szabály.***

Ilyen az emberi nem történelme — összegezi gondolatmenetét *Loria* — mely a kezdetleges közösség vad boldogságától felemelkedett a tulajdon viharai és gyötrelmei közé és ezek jeleiben századokon tartó átmenetet csinál a harcokon és martiriumokon keresztül, míg nem jut szomorú utjából nyugodtabb levegőbe és nem találja fel egy megfelelő társadalmi formában a kezdetleges kor békéjét és igazságosságát megtermékenyítve a *civilisatio* által.****

3. §. Ha ezeken a gondolatokon végigtekintünk, nyilvánvaló, hogy az idézett írók nézetei nem fedik teljesen egymást.

Ez különben természetes is; meglepőbb, hogy *Engels*, ki szerint az állam elhal és a muzeumba kerül, helyesli *Morgan* véleményét, a ki pedig csak az állam reformjáról beszél.

Az ellentétek mellett azonban megegyezések mutatkoznak főleg két pontra nézve. Az egyik az, hogy az ősz nemzetség-szervezetet, mint eszményt állítják fel, természetesen a *civilisatio* üdvös eredményeivel átgyurt formában. A másik,

* V. ö. *Le basi economiche* stb. I. m. 418. o.

** *Loria* itt a szerencsétlen körülményeiknél fogva önfentartásukra képtelenek ellátására gondol.

*** V. ö. I. m. 446. l.

**** V. ö. I. m. 420. l.

hogy az állami hatalom csökkenését várják: *Engels* szerint az elhal, *Loria* szerint a *laissez faire* szabálylyá lesz, tehát szerintük a fejlődés iránya az, hogy az állami beavatkozás egyre kisebb körre szorul.

Külön-külön kell megvizsgálunk ezeket a véleményeket.

Az ős nemzetség-szervezet dicsőítésével már találkoztunk. Az aranykor sejtelme a történelmi materialismus iróinál tudományos tétellé lesz. Az emberiség fejlődése leghosszabb korát a szabadság, egyenlőség, testvériség jegyében töltötte — állam nélkül. Ide kell visszatérnünk felszerelve mindazokkal a tudományos, gazdasági, művészeti erőkkal, melyeket a civilisatio folyamán megszereztünk.

Ez az újra feléledt aranykor-elmélet mindenesetre megérdemelne egy külön tanulmányt, mert hívói igen jelentékeny következtetéseket fűznek hozzá. (Igy *Loria*, ki szerint minden bűn a szabad föld megszűnése folytán jött a világra). Fájdalom, ez alkalommal nincs sem időnk, sem helyünk egy ilyen tanulmányra.

Azonban néhány ellenvetést vele szemben már egy pár jól ismert tény és általános fejlődési irányelv alapján tehetünk.

Az államnélküliség tanával már végeztünk. Láttuk, hogy a primitiv viszonyok között szükséges cooperatio keresztülvitelére a megfelelő állami szerv létrejött.

Láttuk azt is, hogy magának *Engels*-nek magyarázata szerint a termelési viszonyok rendkívüli kezdetlegessége volt oka a társadalmi berendezések egyszerűségének. Ugyanez a primitivitás az oka, véleményünk szerint, ama feldicsért erkölcsi tulajdonságoknak is.

Ott, a hol nincsenek osztályok, ott, a hol mindenki részt vesz a közös termelésben a legszükségesebb élelmi-

szerek létrehozatalára: ott egyenlőség van. Ott, a hol vérközösség van (a rokoni fokok az anyán át számíttatnak): a néhány száz főnyi törzsből a testvériség tényleges állapota áll fenn. Ott, a hol közhatalom létesítésének csak ritka szükségai és alkalmi vannak, ott, a hol a szükségletek kielégítésének csak igen kevés könnyen elérhető módjai vannak: ott szabadság van.

Ez az egyenlőség, testvériség és szabadság azonban úgy különbözik a kultúremler megfelelő fogalmaitól, mint az öntudatlanság az öntudatosságból. Végre is számos állatfajon belül is az egyenlőség, testvériség és szabadság állapota uralkodik. A vezetés és szervezettség a legcsekélyebb, pusztán ösztönön és reflexszerű tevékenységen alapszik. A faj tagjai egyenlők. A testvériség a béke és egymás bizonyos, igen csekélymértvű támogatása állapotát jelenti. A szabadság inkább a természettel szemben való tökéletes szolgaság viszonyát fejezi ki.

Az általunk ismert néprajzi kutatások alapján inkább ilyennek képzeljük amaz aranykort. A munka szüksége csekély volt, felosztása semmi. Az eledel mennyisége elegendő volt arra, hogy a »testvériség« ne csapjon át kannibalizmusba.

A szabadság, egyenlőség és testvériség még csak tényleges, öntudatlan állapotok és nem erkölcsi kategóriák, nem a belátásos törekvés és ítélkezés nyilvánulásai. Amaz aranykor ép oly kevéssé lehet az emberiség ideálja, mint egy dus legelőn élő szabad, egyenlő és testvéries állatnyáj boldogsága, pedig ott sincs se szolgaság, se kizsákmányolás, se — állam.

A történelmi materializmusnak ez legkevésbé sem lehet ideálja, mert legkiválóbb iróinál *az sohasem jelentett pusztu*

kenyérkérdést. Teljesen alaptalan vád az ugyanis, melyet ellenségei és nem ismerői szoktak szemére vetni. Hogy t. i. a történelmi materialismus egyedüli eszménye: kenyeret adni azoknak, a kik jelenleg éheznek s hogy így állameszméje mint egy jól szervezett és igazságos táplálkozási berendezés szerepelne, mely nem törődne az emberiség eddig elért eszmei kincseivel, mely azokról lemondana annak fejében, hogy a nyomort megszüntesse és mindenkinek megélhetését biztosítsa.*

Ez a sokszor felhangzott ellenérv tökéletesen hamis. A történelmi materialismus mindig hangsúlyozta és hangsúlyozza, hogy nem proletárizálni akar, hanem a proletariatus felemelni az emberiség mind magasabb ideáljaihoz, hogy oly berendezést akar, mely nemcsak kenyeret ad, de a mely egy magasabb erkölcsi, tudományos és művészeti fokot fog létrehozni ama millió és millió erő szabad kifejlődésének lehetővé tétele által, melyek a jelenlegi rend mellett a betevő falatért való keserves küzdelemben haszontalanul sorvadnak és pusztulnak el. Az iskola legkiválóbb gondolkodói e tekintetben tökéletesen egyek s nem méltányos e szempontból nekik szemrehányásokat tenni.**

* Még *Kuncz* is, a ki pedig a proletariatus sorsát mély ember-szeretettel és valódi liberalismussal tekinti, a socialismus állameszményét a kenyérállammal azonosítja: „Orvosoljuk embertársaink szenvedéseit, törekedjünk a társadalmi kérdés humánus megoldására, de az állam nem szabad pusztá *kenyérállam*-nak tekintenünk. Az emberi természet sokkal magasabb, hogy sem azt a communisticus és socialisticus állam kielégíthetné. (V. ö. I. m. 99.)

** A ferde felfogás a socialismus állameszményéről annyira elterjedt, hogy szükségesnek látszik néhány főképviseelőjének erre vonatkozó felfogásait ide iktatni:

Ha így az ősállapot képét, mint az emberiség eszményét elfogadhatatlannak tartjuk, mégis abból egy alapvető tanulság következne, ha annak rajza a tényeknek megfelel. (E tekintetben egy beható részlet-vizsgálat nélkül, melyet talán a jövőben lesz alkalmunk végrehajtani, most nem merünk ítéletet mondani.)

Bebel ezeket mondja: „... ha igaz az, amit önök mondanak, hogy mi törekvéseinkben az emberi természet ellen cselekszünk, hogy mi az emberi szabadság elnyomását célozzuk, hogy mi megakadályozzuk azt, hogy az ember szabadon, minden irányban szellemi és testi képességeit kifejthesse és fejleszthesse — én ugyan azon a véleményen vagyok, hogy mi azt a mi társadalmi rendünkben *végzetlenül magasabb fokban* teszszük lehetővé, mint a hogyan az a polgári társadalomban megtörténhetik —, de ha mi csakugyan mindezeknek a fejlődési feltételeknek ellene szegülünk, akkor nem kell önöknek aggódnia, akkor az az állapot, melyet elérni akarunk, az első naptól kezdve pusztulásra van kárthatva, akkor nem szükséges, hogy miattunk felizguljanak.“ (V. ö. *Der socialdemokratische Zukunftsstaat*. I. m. 73., 74. l.)

Vandervelde így nyilatkozik: „Mi vagyunk a legelső, a kik azt mondjuk, hogy ha a collectivismusnak az volna az eredménye, hogy növelné a kormányzó-állam hatalmát, megerősitené a zsendár- és rendőr-államot, előmozditaná az állam zaklató beavatkozását a magánéletbe és a személyes fogyasztásba: akkor igazán nem volna érdemes a munkaadó zsarnokságát a collectiv zsarnoksággal helyettesíteni.“ (V. ö. *Le collectivisme et l'évolution industrielle*. Paris, 1900. 257. l.)

Kautsky ezt tanítja: Nem szabad-e feltennünk, hogy ezek mellett a feltételek mellett (anyagi jólét és teljes szellemi szabadság) az emberek új típusa fog létrejönni, mely a legmagasabb típusokat fölülmulja, melyeket a kultúra eddig megteremtett? Egy „Uebermensch“, ha így akarjuk nevezni, de nem mint kivétel, hanem mint szabály, ember, ki emberfölötti elődeivel, de nem társaival szemben, dicső ember, ki megelégedését nem abban keresi, hogy nagy legyen nyomorék törpék felett, hanem nagy a nagyok, boldog a boldogok között — a ki erőerzetét nem abból meríti, hogy az eltaposottak testein felemelkedik, hanem

Ez a tanulság azt mondaná, hogy az emberi természet eredetében sem nem jó, mint a vallási gondolkodók állították, sem nem ragadozó állat, mint *Grotius* óta hiszik; hogy az emberi természetnek csak egy állandó és változatlan tendenciája van: életét a lehető legboldogabban berendezni és hogy a szerint jó vagy rossz, a mint a viszonyok (kültermészet és társadalmi berendezések) őt békés cooperatióra vagy véres küzdelemre készítetik és hogy azon arányban lesz jó vagy rossz, a mely arányban olyan intézményeket hoznak létre, melyek mellett a testvéries összeműködés vagy a rablás útján biztosíthatja jobban élete boldogságát.

Természetesen előbbi korszakok begyakorlott és átöröklött jó és rossz tulajdonságaiban meg lesz a hajlandóság spontán működésére, de a jobbak fejlesztésének és a rosszak elnyomásának csak egy valóban hatékony politikája lehet: olyan intézmények létrehozatala, melyek mellett a békés cooperatio hasznosabb, mint a kizsákmányolás. *Loria* ezen alapvető nézeteket tényleg vallja, de nem intézményektől, hanem a gazdasági fejlődés az emberi akarattól független irányától várja a dolgok javulását. Ugyanő figyelmeztet, hogy *Spencer* tana az industrialismus békés és nemes erkölceiről és a militarismus véres, erőszakos és visszataszító moráljáról, a nemzetség-szervezetre vonatkozó kutatások fényében egy elemibb és általánosabb tényre vezethető vissza, mely egyszersmind annak is okát adná, hogy miért jön létre

abból, hogy a hasontörekvéstüekkel való egyesülés bátorságot ad neki arra, hogy a legmagasabb problémák leküzdését merészelje. Így várhatjuk, hogy az erő és a szépség birodalma fog előállani, mely méltó legmélyebb és legnemesebb gondolkodóink eszményeihez. (V. ö. *Die Sociale Revolution. II. Am Tage nach der socialen Revolution*. Berlin, 1902. 48. l.)

militarismus az egyik, miért industrialismus a másik helyen. *Loria* szerint ez az alapvető tény abban áll, hogy szabad-e a föld, vagy keveseknek uralmában van-e? E szerint lesz az illető nép — tehát kikerülhetetlen gazdasági rugókból — békéssé vagy háborussá, industrialissá vagy militarissá.

Nyilvánvaló, hogy ez a tétel nem lehet praecis. Végre is a talaj termékenysége vagy terméketlensége, a lakosság viszonylagos sűrűsége vagy ritkasága már első tekintetre is ép olyan kényszerítő rugónak mutatkoznék, mint a *Loria* említette. Maga a megfigyelés azonban rendkívül érdekes és nagy horderejű. Ha egy részletvizsgálat igazolná azt a tényt, hogy a háborus és békés életmód kizárólag gazdasági okok eredménye: oly igazság birtokába jutnánk, mely messze-menő következtetéseket engedne meg az emberi természetre és a haladás mikéntjére vonatkozólag.

Ezt a kérdést is — mely egy monographiát igényelne — e helyen természetesen eldöntetlenül hagyva, csak az újabb természettudományi kutatások eredményére akarok utalni, melyek épen az itt tárgyalt kérdés szempontjából fontos analógiákat látszanak nyújtani.

A *Standfuss* szerföött meglepő pillangókisérleteire gondolok itt, melyek alkalmasak arra, hogy *Darwin* törvényeit lényegesen módosítsák.*

Az uralkodó elmélet ugyanis napjainkig az volt, hogy a faji változatokat az alkalmazkodás, átöröklés, kiválasztás lassu, évezredes munkája hozza létre. Apró szinte, észrevehetetlen változatokon vezet a fejlődés észrevehetetlen utja

* 1. *Dr. Pauls. Die Standfuss'schen Experimente an Schmetterlingen. Die Umschau* 1902. márczius 8. szám.

2. *Dr. E. Fischer. Temperatureexperimente mit Schmetterlingen, Ugyanott* 1902. április 5. szám.

új változatokhoz. A *Standfuss* kísérletei ezt a törvényt legalább is korlátozzák. Kísérletei kimutatták, hogy a megváltozott körülményeknek kitett lepke-bábokból előkerülő nemzedék mint a faj határozottan új változata jelentkezik. E mellett ez a változat épen nem esetleges, hanem a környezet hőfokának emelése vagy csökkentése azt eredményezi, hogy az illető változat az északi vagy a tropikus típusokhoz közeledik. *Standfuss* még azt is képes volt kimutatni, hogy az így létrejött változatok örökletesek.

Ezeknek a kísérleteknek jelentőségét alig lehet tulokra becsülni. Exakt, természettudományi tények azok azon általánosan elterjedt nézet czáfolására, hogy a természetben minden észrevehetetlen lassuságu fejlődés eredménye. Pedig ép ez a megfigyelés volt alapja annak a sociologiai felfogásnak, mely mindent a kiválasztás, alkalmazkodás és átöröklés évezredes és évmilliók munkájától vár — egy tan, mely *Spencer*-ben találta meg csodálatraméltó kifejtőjét. Nem akarok e szerény tanulmányok keretében végleges ítéletet mondani, nem akarom a *Standfuss* lepkekísérleteit *pur est simple* a magasabb szervezetekre átvinni: de másrészt nem tudom eléggé hangsúlyozni azt a fontosságot, melyet ezeknek a gondos és óvatos kísérleteknek a sociologia szempontjából tulajdonítok, melyek szinte a *Loria* hangsúlyozta tények természettudományi analógiáiként tűnnek fel,

Az emberek lelke, ép úgy mint a lepke szárnya, a szerint lesz dús vagy szegényes, szépszinű avagy sötét, a mint dus vagy szegény, világos vagy sötét körülményeknek van kitéve. Körülbelül így szólana a tanulság.

4. §. A történelmi materialismus államczél-elméleteinek másik közös vonása az, mely szerint az állami hatalom

fokozatos csökkenését vélik bekövetkezendőnek. Az extrem felfogás az állam elhalásáról beszél (*Engels*), a mérsékeltőbb a *laissez faire* elvének uralkodóvá válásáról (*Loria*).

Ezek az elméletek kétségtelenül meglepik az embert. Socialismus és állami omnipotentia annyira össze vannak forrva a köztudatban, hogy csodálkozva látjuk az iskola vezérképviselőit olyan elvek terén, melyeket a legszélsőbb liberalismus avagy anarchismus táborából vártunk volna.

Tényleg, *Engels* nem kevésbé gyűlöli az államot, mint *Spencer* és *Tolsztoj*.

Érdekes dolog volna megvizsgálni, hogy mi idézte elő a socialismusnak az állami mindenhatósággal való ezt az azonosítását a köztudatban, mely még akkor is helytelen, ha az iskola újabb képviselőit tekintjük, avagy a dissidensek csapatát. Sem *Kautsky*, sem *Bernstein* nem gondolnak nemcsak phalansterre, de feltétlen centralisatióra sem. Mint látni fogjuk, a történelmi materialismus jelenlegi vezetői és a gyakorlati socialisták egyaránt a messze kiterjedő önkormányzatot a jövő állama legalább is ép oly fontos kellékének tartják, mint a gazdasági élet állami vezetését és az egyéni szabadság biztosítása, az állami tulkapásokkal szemben, az iskola egyre jobban hangsúlyozott gondolatát képezi.

Az oka ennek a jelenségnek, véleményünk szerint, főleg a socialismus fejlődésében keresendő. Ezeknek a tanoknak szülőföldje Franciaország volt és a francia utopisták tényleg az állam rideg mindenhatóságát hirdették.

Ekkor történt a két fogalom azonosítása, mely megmaradt később is, akkor is, midőn *Marx*-szal az egész mozgalom tökéletes átalakuláson mentj át, melyet hivei így szeretnek kifejezni: *Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft*.

Az ekként előállt zavart még fokozta a politikai agitatio számos rosszul megértett vagy tévesen alkalmazott szólama és kétségtelenül az a számos ellenmondás, mely az iskola theoretikusainál is bőven található, ugy szintén a »Kathedersocialisták« az állami centralisatio felé hajtó nézetei, melyeket a mozgalom nem ismerői gyakran hajlandók, mint a socialismus álláspontjait tekinteni.

Ha most már *Engels* állameszmény elméletét közelebről szemügyre vesszük, azt kell mondanunk, hogy az az államtól táplált nézeteinek logikai következménye. Ha az állam muló kizsákmányolási szervezet, nyilvánvaló, hogy mikor ez a kizsákmányolás megszűnik, megszűnik az állam is.

Mindenekelőtt — az *Engels* által körülhatárolt téren maradva — az a kérdés, elképzelhető-e oly állapot, mely megszüntetné azt az eddig minden történelmi korszakban ismert jelenséget, hogy az erősebbek az állami szervet hatalmukba keritik és annak felhasználásával igyekeznek a jogok és a kötelességek számukra legkedvezőbb elosztását biztosítani?

Engels és a történelmi materialisták nagyobb része szerint a válasz erre a kérdésre igenlő és szerfölött egyszerű. A jövő társadalmában nem lesznek osztályok; a hol nincsenek osztályok nincs osztályküzdelem; a hol nincs osztályküzdelem, nincs kizsákmányolás.

Mi, sajnos, nem tudjuk ilyen egyszerűeknek látni a dolgokat, mert a jövő társadalmát sem tudjuk osztályon kívül elképzelni.

Osztály alatt nyilván a társadalomnak egy oly köre értendő, mely különleges társadalmi szerepénél fogva, különleges érdekekkel bír. Az osztálykiválás alapja mindig egy különleges társadalmi functio volt és a jelenben is az. Tőkések és tőkenélküliek képezik a két legszélesebb kategóriát, mely a társadalmat

polgárokba és proletárokba különíti. A tőkén belül ismét egy rendkívül éles osztálykialakulás történik a földbirtok és a mozgó tőke között. Ezeken belül a tőke nagy, közép vagy kicsiny foka szerint szintén határozott osztálykülönbségek állanak elő. A tőkenélküliek, a munkások, birodalmában szintén igen különböző gazdasági szerepkörök vannak, többé-kevésbé eltérő érdekekkel. A mezői és ipari munkások egész határozottan két különböző osztályt jelentenek.* De az ipari munkásokon belül is a munka nagymérvű specializáltsága folytán számos különböző érdekkörök jelentkeznek. Mindehhez még az u. n. szabad foglalkozások, a szellemi munka emberei járulnak, a kiken belül szintén különböző érdekkörök találhatók. Ilyen rétegezett csak a legszembeötlőbb gazdasági működéseket nézve is a jelenlegi társadalom képe.

Kérdés a jövő eszményi államalakulata mennyiben változtathatja azt meg?

Figyelmen kívül hagyva egyelőre megvalósítása lehetőségét és módozatait — ezeket a szempontokat akkor fogjuk szemügyre venni, midőn majd a történelmi materializmus politikáját vizsgáljuk meg — tegyük fel, hogy elérkezett az idő, midőn a magántulajdon megszűnik és a proletariatus a termelési eszközöket a közösség tulajdonává teszi.

A tőkések és a tőkenélküliek közötti különbség megszűnik s így az osztályképződésnek a múltban legfontosabb oka is. De az osztályképződés alapjai, a különleges társadalmi funktiók, továbbra is megmaradnak. A tőkének azt a szerepkörét, mely egészségesnek mondható: a vezetéset, a kezdeményezést, az organizálást stb. feltétlenül helyettesíteni

* Igen helyesen utal e különbségre Dr. Czettler Jenő is *Müllerand-ék socializmusa* című érdekes dolgozatában. (Magyar Gazdák Szemléje 1902 április, május és június-i szám.)

kell s minthogy az összefüggéstelen egyéni gazdaságok helyébe a gazdaság tervszerű központi vezetése lép: ez a szerepkör rendkívüli mérvben tágulni fog. Ezt az eredményt óriási mértékben növelni fogja az a körülmény, hogy az új társadalomban a termelés bámulatos emelkedést fog venni, hiszen ez az új rendnek *sine qua non*-ja, melyet a socialisták biztosra vesznek. De ez még nem minden. A jövőállama csak *internationalis* alapon valósítható meg, oly értelemben, hogy a termelés és a felosztás *internationalis* organisatiója is szükséges.

Nyilvánvaló ebből, hogy a vezetési szerepkör szinte elképzelhetetlenül nagy kitágulása várható az új társadalomban. A termelési és felosztási processusok állami vezetése és irányítása így egy szerfelett terjedelmes és szövevényes hivatalnoki kar létrejöttét fogja eredményezni.

Ehhez fog járulni az u. n. szabad foglalkozások társadalmi szerepköre is. Ennek a térnek is szinte elképzelhetetlen növekedése fog beállani. Ha az egyházi és a jogszolgáltatási működési tér teljesen elenyésznek is, úgy másrészt a tanítási, gyógyítási, szórakoztatási működés óriási arányokat kell, hogy öltsön. Mindezek a működések ingyenesek lévén, közhivatalokat képezvén: a hivatalnoki kar további szerfelett nagy gyarapodása szükségszerűnek látszik.

A betegek és keresetképtelenek közellátása szintén növelni fogja ezt az eredményt.

A szállítási, egészségügyi, élelmezési, szórakoztatási stb. intézmények állami vezetése teljessé fogja tenni a hivatalnoki szerepkör hihetetlen expansióját.

A vezetőkre és vezetettekre való ez a külöznékülés az osztálykülönbség minden attributumával bir.

A ki a jelenlegi aránylag kiskörű burokratia tendenciáját ismeri a hivatalok állandósítására bizonyos családokban:

elképzeheti, hogy minő szomj uralkodnék a hivatalok elnyerése után oly társadalomban, mely ugyszólván munkásokból és hivatalnokokból áll.

Testi munkát végző hivatalnokok és szellemi munkát végző vezető hivatalnokok: ez az új különbözödés, mely a társadalomban a régi helyét felváltaná. S minthogy a szellemi munka — már biológiai okokból is — mindig keresettebb lesz, mint a testi: szükségkép óriási harc fog előállni a szellemiek után.

Pedig a törvényhozó hatalomról még nem is beszéltünk. Kétségtelen, hogy ezt a jövőben is csak egy teljesen különböző szerv láthatja el, nem pedig a nemzetségszervezet ősi közösége. A törvényhozókra, a törvényt alkalmazókra és a munkásokra (értve ezek alatt a termelési és szétosztási processusok tényleges végrehajtóit) való tagozódása a társadalomnak tehát szükségkép meg fog maradni.

Mennyi előrelátásra, mennyi tervszerűsége, mennyi bölcseségre, mennyi erkölcsi mérsékletre, mennyi közszere-tetre volna szükség, hogy ez a szerfelett complicált mechanizmus működni tudjon, hogy ne fajuljon a szabad fejlődést elnyomó táplálkozási gépezetté. Mily ideális demokratiára, mennyi műveltségre, mennyi ellenőrzési képességre, hogy e hivatalnoki karból ne az olygarchiák egyik legszörnyűbb formája fejlődjék ki!

A nevelési rendszer mily tökéletes átalakulására volna szükség, hogy az új nemzedék helyes, célszerű és igazságos szétosztása az egyes szerepkörökbe lehetővé váljék!

A családi szempontok és érdekek helyét mily tökéletesen kellene a társadalmi tekinteteknek elfoglalniok!

Mindezt pedig ide nem szemrehányásként, nem ellen-vetésként jegyeztük fel s legkevésbé azért, hogy a socialis-

mus állameszményét lehetetlenségnek jelezzük; hanem csak azért, hogy nyilvánvaló legyen, mennyire nem lehet a messze jövő társadalma positiv intézményeit már ma megjelölni akarni és, mint például *Engels* teszi, az osztálykiválás megszűnését jövendőlni.

Ezeket a nehézségeket érezve az iskola számos képviselője azt tanítja, hogy a szellemi és a testi munka közötti különbség is meg fog szűnni, vagyis, hogy mindenki mind a két munkakört egyszerre fogja betölteni. Ugyanezek azt is hiszik, hogy a munkafelosztás specializálódása is meg fog szűnni, úgy, hogy egy ember a legkülönbözőbb munkákra alkalmazható lesz. Ezekre a gondolatokra nagyon helyesen mondja *Bernstein*: »Csak a *differentiálatlan* gazdaságok állapotában — hogy a biológiából vegyek példát — folytathat a »társadalom« molluska vagy laposféregszerű létet. Miként az állatvilágban a működések különbözőségének előhaladásával karöltve a csontváz kiképződése elkerülhetetlen lesz, úgy a társadalmi életben, a gazdaságok különbözőségével, az egész társadalmi érdeket, mint ilyent képviselő *közigazgatási test* kialakulása. Ilyen test volt eddig az állam és ma is az.

Mínthogy pedig a termelés továbbfejlődése egész nyilvánvalóan *nem* állhat a differenciált termelés megszüntetésében, hanem csak *új összefoglalásban* a kiképződött különbözőség alapján — a személyekre átvive, nem a hivatásos munkamegosztás megszüntetésében, hanem *kiegészítésében*: a társadalom közigazgatási szerve, a belátható jövőben, a *jelenlegi államtól csak fokozatilag* különbözhet.*

A történelmi materialismus gondolkodói különben általában belátják a feladat rengetegségét, midőn a socialis mozgalmat a pusztán gazdasági térről átviszik a társadalmi

* V. ö. *Zur Geschichte und Theorie des Socialismus*. I. m. 212. l.

lét minden más terére is és a jelen társadalom összes alapvető intézményeinek: család, nevelés, vallás, művészet, közigazgatás stb. stb. reformján dolgoznak és tételődnek.

Ma még a jövő eszményét pozitív tartalommal megtölteni nem lehetséges. Csak fejlődési irányzatokról lehet szó és a törekvés általános iránytűjéről.*

A belátásos elmélet fő hibája az, hogy a messze jövő rendjének ilyen meghatározását lehetőnek tartja, hogy visszateért a régi nézethez, hogy az alkotmányokat csinálják.

Pedig igaza volt *Maine*-nek midőn azt mondta, hogy az alkotmányokat nem csinálják, hanem azok nőnek. Csak az értelmét kell helyesen felfogni e tételnek. A növés nem jelent itt semmi rejtelmest, semmi »organikus« analogiát, csak azt, hogy a nagy történelmi kialakulások ezer meg ezer erő összehatásának az eredményei, melyeket emberi agygyal előre kiszámítani nem lehet, daczára, hogy az emberi agyak szüntelen munkája hozta őket létre. Sok-sok millió belátás halmozódik össze míg az új rend kialakul: egymást előmozdító, egymást lerontó belátások. A socialismust sem lehet úgy megcsinálni, mint egy betéti társaságot. Ősi, mélyen inveterált erők küzdelme folyik a megváltozott társadalmi struktura újabb erőivel. Az átalakulás mozgató ereje, egyedüli dyna-

* Ez ma már a történelmi materialismus táborában általánosan elfogadott tétel. Így a *Zukunftsstaatsdébatten* alkalmával, midőn a polgári szónokok ismételten sürgették, hogy a socialisták jövő államrendjük részletes programjával álljanak elő, a socialisták ezt a kívánságot lehetetlennek és nevetségesnek jelentették ki és *Bebel* igen ügyesen fordította vissza a fegyvert támadói ellen, midőn így szólt: „... Önök nincsenek abban a helyzetben, ámbár társadalmi rendjük minden részletében szemük előtt van, hogy megmondják: mit fognak öt év múlva cselekedni.“ (V. ö. *Der sociald. Zukunftsstaat*. I. m. 80. l.)

mikai principiuma, most is, mint mindig: az emberi agynak új czélokot, jobb eszményeket kitűző mnnkája, mely a haladást fokról-fokra irányítani fogja. A legjobb elmékben és a legérzékenyebb szivekben mind tisztábban kezd kibontakozni az új állapot képe: a rendé a tervtelenség helyett, a cooperatiójé a fékevesztett verseny helyett, az összesség boldogságáé a kevesek boldogsága helyett.

A belátásos elméletnek igaza van midőn azt hiszi, hogy az emberi agy megállapíthatja *nagyban és egészben*, hogy milyen ut vezet e célhoz, és milyen ut távolít el tőle: de téved ha azt hiszi, hogy a legutolsó étape-ot is kiszámíthatja már ma. *Marx* ép oly kevésbé volt képes erre, mint a milyen kevésbé számíthatta ki *Jézus* a keresztyén világrend, *Luther* a reformatio, az *encyklopedisták* a liberalis társadalom végleges képét.

A fejlődési irányzat azonban tisztán áll s a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága: kilép a metaphysikai speculatiók szűrkeségéből s mint korunk alapmozgató ereje jelentkezik.

Felemelni az emberiséget az erkölcsi, tudományos, aesthetikai és egészségi színvonal lehető legmagasabb fokára: ez a törekvés. Az eszköz: az emberi elme mind teljesebb uralomra jutása a dolgok felett.

A socialismus alapgondolata: a tervszerű cooperatio az egész vonalon, kétségtelenül tudományosabb gondolat, mint az individualismus alapgondolata.

A törekvés megvalósítása felé így kétségtelenül helyes.

De egy pillanatra sem kell feledni, hogy e mellett nem szabad hiányoznia a szabadság ama tömegének, mely a czélokot kitűzi, felfedezésekre vezet, elavult állapotokat megváltoztat, az önkényt kizárja, a legjobb érvényesülését lehetővé

teszi: szóval az egyéni szabadság hasznos és értékes elemeinek, melyek fontosságát kimutatni a *liberalismus* örök elvülhetetlen érdeme.*

Tervszerű cooperatio az egyéni szabadság értékes részének kifejtése mellett (értve ez alatt az emberi természet nemes rugóinak képzelhető legteljesebb kifejlesztését) ez ma a haladás iránytűje és előttünk, *mint társadalmi eszmény az az állapot szerepel, mely a tervszerű cooperatio lehető legnagyobb fokát adja a helyes értelemben felfogott egyéni szabadság lehető legnagyobb fokával karöltve.***

* Ujabbán az első harci láz lecsillapodásával maguk a socialista gondolkodók mind fokozottabb mértékben kezdik belátni ezt. *Bernstein* igen sokak nézetét fejezi ki, midőn így szól: „A mi a liberalismust... mint világtörténelmi mozgalmat illeti, a socialismus nemcsak időrend szerint, de szellemi tartalmánál fogva is törvényes örököse, ami különben gyakorlatban minden elvi kérdésnél mutatkozik, melynél a socialdemokrátiának állást kell foglalnia. Ott a hol a socialista program valamely gazdasági követelménye olyan módon vagy viszonyok között lett volna keresztül viendő, hogy általa a szabad fejlődés komolyan veszélyeztetve látszott, a socialdemokrácia sohasem félt az ellen állást foglalni. Az állampolgári szabadság mindig magasabban állt előtte, mint valamely gazdasági követelmény teljesítése. A szabad egyéniség kiképzése és biztosítása minden socialista rendszabály célja, még azoké is, melyek külsőleg, mint kényszerrendszabályok jelentkeznek. Pontosabb vizsgálatuk mindig ki fogja mutatni, hogy náluk olyan kényszerről van szó, melynek a szabadság összegét a társadalomban *emelnie* kell, melynek *nagyobb* körnek *több* szabadságot kell adni, mint a mennyit elvesz“.

Sőt talán már *Bernstein* túl messze is megy midőn így szól: „Valójában nem létezik liberalis gondolat, mely egyuttal a socialismus szellemi tartalmához is ne tartoznék“. (V. ö. *Die Voraussetzungen des Socialismus* etc. I. m. 129. és 130 ll.)

** *Somló Bódog* így határozza meg az eszményi társadalmat: „Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya; — mindenre kiterjedő állami szabályozás és tőké-

Az elmondottakból következik, hogy mi a jövő társadalmát sem tudjuk osztályok nélkül elképzelni, ismét hangsúlyozva, hogy *osztályok alatt különleges társadalmi funkciót teljesítő köröket értünk.*

A gazdasági fejlődés eddig a munkafelosztás irányában haladt előre és nem valószínű, hogy a jövőben más irányt vegyen. Ugyanez az ok, melyért valószínűtlennek tartjuk azt a némely részről hangsúlyozott követelményt is, hogy a jövő társadalmában mindenki végezzen testi munkát. Hiszszük ugyan, hogy a termelés óriási fokozásával karöltve a munkaidő igen tetemes reductiója várható, de az, véleményünk szerint, nem lehet oly arányu, hogy a szellemi munkát végzők testi munkát rendes foglalkozásként üzzenek.

Különben ez a kérdés is utopistikus jellegű, azokhoz tartozik, melyeket ma még kiszámítani nem lehet.

Ismert erőkkal és tényezőkkel operálva a társadalmat belátható időközön belül nem tudjuk osztályok nélkül elképzelni.

Az osztályok létevel az osztályküzdelem is adva van, melyhez még az egyes vidékek küzdelme (a termelési és kultureszközök és intézmények mikénti területi szétosztása után) is természetesen csatlakozni fog.

Az osztályok léte és az osztályküzdelemre nézve így a történelmi materialismussal ellenkező véleményen vagyunk letes szabadság ennek a szabályozásnak a megállapítására: ez a fejlődés ideálja". (V. ö. *Allami beavatkozás stb.* I. m. 175. l.) Ennek a meghatározásnak az előnye a miénkkel szemben, hogy kevésbé bir konkrét tartalommal s így inkább szólhat „sub specie aeternitatis”. Viszont történelmi szempontból maga az állami szabályozás és a politikai szabadság mit sem ér, ha nem fog az ember fokozatos felemelkedésére vezetni. Ha a törekvés nem irányul erre, akkor mellettük a szolgaság és butaság, egy kiváló kisebbség zsarnoki elnyomása egy alacsonyrendű többség által is elképzelhető.

s minthogy ő az állami hatalom kihasználását bizonyos körök érdekében az osztályharcz eredményének tartja: ugy látszanék, hogy álláspontunk az állam kizsákmányolási szerepének örökké való fenmaradását jelentené.

Ez azonban nem így van. Véleményünk szerint épen az osztályküzdelem az, mely végeredményben a jogok és a kötelességek igazságos eloszlását biztosítja és annak érvényre-jutását, melyet az osztályérdekeken felül álló *közérdeknek* nevezhetünk.

Olyan mértékben ugyanis, a melyben a társadalom osztályai szervezkednek, a melyben érdekeik jól átgondolt tudatára jutnak el, a melyben megszerzik ezen érdekek politikai érvényesítésének eszközeit: ugyanilyen mértékben növekedni fog a jogok és a kötelességek eloszlásának igazságossága.

Ha egyenlő mértékben céltudatos, szervezett és kiművelt osztályok állanak egymással szemben: meg lesz a lehetősége, hogy kiki az őt munkájánál fogva megillető részt a termelt javakból kivegye.

Az eddigi fejlődés erre nézve egy igen tanulságos példát nyújt.

A polgárság küzdelmére a feudális nemességgel szemben gondolunk. Tudjuk, hogy az iparból és kereskedelemből élő polgári elem *tényleg* a nemzeti productio legfontosabb részévé vált, midőn még *jogilag* teljesen ki volt szolgáltatva a feudális osztályállam önkényének. Évszázados küzdelem indul meg a jogok és a kötelességek igazságosabb megosztásáért. A küzdelem olyan mértékben lett eredményes, a mily mértékben szerveződött és öntudatra ébredt s gazdaságilag jelentékenyebb lett a polgári elem.

Ez a küzdelem a *liberalismus* jegyében folyt le, mert az elnyomott polgárosztálynak első sorban nem annyira

positív intézményekre volt szüksége, mint inkább a feudális előjogok eltörlésére és a gazdasági szabadságra.

A küzdelem eredménye, hogy a mozgó tőke a feudális-mussal szemben kivívta a gazdasági szabadságot.

Bár erősen módosult jelleggel, a régi feudalizmus egyenes utóda a nagy földbirtok és a polgártársadalom képviselője, a mozgó tőke küzdelme ma is tart. Egymást meglehetősen ellenőrizve, meglehetősen egyenlő hatalmi erők felett rendelkezve: az egymás kizsákmányolásának lehetősége egyre csekélyebb és a compromissum köztük egyre igazságosabb lesz.

A proletariatus küzdelmében sok a hasonló vonás. A nagytőke-üzem által létrehozva a nemzeti termelés tényleg egyre fontosabb része lett, míg jogilag teljesen ki volt szolgáltatva a tőkének. A küzdelem jellege azonban más lett. A liberalizmus negatív principiuma rajta nem segít, hanem pozitív intézmények létrehozatala, olyan intézményeké, melyek a munkást a tőkessel szemben egyre jobban függetlenítik, sőt szervezkedés útján a szükséges termelési eszközök birtokába juttatják. Ennek a küzdelemnek az eszköze azonban ugyanaz maradt, mint a liberalizmus harczaiban: szervezkedés, öntudatra ébresztés, politikai küzdelem. Ehhez azonban még egy jellegzetes elem járul, mely mindjobban domborodik ki korunk történelmében: olyan új társadalom-gazdasági strukturák létrehozatala, melyek a collectiv tulajdon előhírnökei: szövetkezetek, collectiv gyári berendezések, Trades-Unions stb.

A polgári elem szabadságharczának további jellegzetes tünetei is feltalálhatók a proletariatus küzdelmében.

A proletariatus helyzetének javulása egyenes arányban áll a szervezkedés és az öntudatra ébredés előrehaladásával.

Azokban az országokban, hol a munkások legjobban tömörültek politikai pártokká, hol a parlamentben maguk választotta szószólókra találtak, hol szervezeteik a gazdasági életben komoly tényezőkké váltak: ott egyre kisebb lesz a proletariatus kizsákmányolásának lehetősége, ott a fejlődés egy igazságosabb compromissum irányában halad.

Azokban az országokban ellenben, hol a munkásság ilyen módon szervezve nincs: ott a socialis politika alig áll egyébből, mint alamizna-osztogatásból vagy alkalmi felkeléseket követő palliativ orvosszerekből.

Szóval az osztályküzdalem az osztályérdek öntudatos keresztülvitelére épen az, a mi végeredményben a közérdek biztosítására vezet, vagyis a jogok és a kötelelességek igazságos megosztására.

Ha egykor egyenlő erős, azaz egyenlően szervezett, művelt és öntudatos társadalmi osztályok fognak egymással szemben állani: megszűnik a kizsákmányolás minden lehetősége.

A probléma csaknem physikai egyszerűségü.

Ha a kör középpontját az államnak képzeljük és erre több különböző irányu, de egyenlő nagyságu erő (a társadalmi osztályok) hat, a középpont változatlanul marad: az államhatalom tényleg az osztályokon felül lesz, mint a társadalmi összműködés irányító, rendező, összetartó ereje. Ilyen lesz a jövő állama.

A mai állam olyan kör, melynek középpontját az egyenlőtlen és különböző irányu erők (nagyságuk és az egymás között, a többi ellen, kötött compromissumok szerint) hol ide, hol oda, eltolják, minduntalan elrontva így a kör szép szabályosságát.

5. §. Az előadottak tulajdonképen már *Engels* állam-elhalási elméletének bírálatát is nyújtják. Nyilvánvaló, hogy

az állam kizsákmányolási szerepének remélhető megszűnésével az állam nem hal meg, mert — mint már más vonatkozásban kimutatni törekedtünk — az állam kizsákmányolási szerepe nem egyedüli, nem legfontosabb, nem nélkülözhetetlen szerepe. Ellenkezőleg.

Az állam ősi, alapvető működésében a tervszerű, kikényszeríthető cooperatio képezi a leglényegesebb jellemvonást. Ez a szerepe pedig állandó, nélkülözhetetlen, örök.

Az állam megmarad államnak akkor is, ha a személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép, minthogy ez nyilvánvalóan kikényszeríthető, tervszerű cooperatiót jelent.

Különben a dolgok és személyek ilyen merev elválasztása sem nem pontos, sem nem szerencsés megfigyelés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése nem pusztán mechanikai működés, hanem a társadalom tagjainak tervszerű beosztását, szervezését, kötelességeiknek és jogaiknak alkalmas megállapítását jelenti, tehát egy egész sereg dolgot, mely a személyek feletti kormányzás minden ismertetőjével bir. Ez a feladat pedig egy olyan bonyolultságban egyre növekedő szervezetben, mint a minő a jövő állama lesz, nyilvánvalóan nem lesz a társadalom tagjainak pusztán jószándékára bízható, hanem ott is, mint jelenleg, hatalmi berendezésekre is szükség lesz, melyek biztosítják, hogy a törvényesen megállapított cooperatio rendje esetleg kikényszeríthető is legyen egyesekkel vagy a kisebbséggel szemben, kik a dolgok megállapított rendjének erőszakos megzavarására, vagy megmástitására törekuszenek.

A történelmi materialisták egyik nagy hibája, hogy a múlt törekvések utopistikus jellegétől nem tudtak teljesen

szabadulni. Így az emberi természet minden baját és csunya-ságait — melyeket pedig olyan ékesszólóan lepleztek le a multa és a jelenre nézve — egyszerre elfelejtik, mihelyt a jövő társadalmáról van szó és az emberi természetet hajlandók végtelenül jónak és bölcs belátónak feltételezni. Ez nyilvánvalóan ép oly nagy hiba, mint az individualista gondolkodók gyakran ismétlődő tétele, mely szerint az emberiség haladását csak az emberi természet lassu javulásától és megnemesülésétől remélik, nem törődve az intézményekkel és berendezésekkel, teljesen megfeledkezve arról, ha vajon az emberi természet javulása bizonyos adott társadalmi keretek mellett *egyáltalán* lehetséges-e?

A kérdés szempontjából, melylyel most foglalkozunk nyilvánvaló, hogy a termelési eszközök socialisálása és a gazdasági processusok állami vezetése egymaga nem fogja megszüntetni a társadalom összes bajait, hogy e mellett a nevelés, az erkölcsi és intellectualis dressura lassu és folytonos munkájának egyre tovább kell folynia, ha nem akarunk lemondani az emberiség amaz ideáljairól, melyek felé minden korban legjobbaink törekedtek. A socialismus nem lehet végzél, hanem csak eszköz egy magasabb értelmi, erkölcsi, aesthetikai fejlődési fok felé, mely mig emez erőket egyre tökéletesebb kibontakozásra hozza, másrészt lehetővé teszi, hogy a társadalom mind szélesebb rétegeit nemesítsék meg.

Az állam munkája így nem fog kimerülhetni a dolgok igazgatásában és a termelési folyamatok vezetésében, hanem az új jogrend fentartása, a legszélesebb értelemben felfogott nevelés lehető legczélszerűbb keresztülvitele, valamint az együttműködés egyre jelentkező újabb nemeinek irányítása, a küzdelem a betegség, a bűn, a természet kártékony erői ellen: továbbra is feladatát fogja képezni.

Az állam tehát nem hal meg és nem kerül a régiség-tárba, hanem osztályjellegét levetve egyre inkább és határozottabban fog kidomborodni alapvető jellemvonása: az összesség céljait szolgáló együttműködés lehető legjobb biztosítása, irányítása és fejlesztése.

6. §. Ha így *Engels* állameszménye a tüzetesebb elemzést nem állja ki és hibásnak mutatkozik, mint egész állambölcsölete: még mindig fenmarad az a kérdés, hogy mit tartsunk *Loria* ama tételéről, mely szerint a jövő társadalmában meg fog valósulni *Stuart Mill* elve: az állami beavatkozás a kivétel lesz, a *laissez faire* a szabály? Mindenekelőtt az állami beavatkozás fogalma tisztázandó. Az állami beavatkozás, a *laissez faire* elvével szembeállítva az állam oly politikáját jelenti, mely egyre több és több viszonyt von el a társadalom tagjainak szabad rendelkezése alól a saját hatalmi köre kényszerszabályozása alá. Egy állam, melyben pl. a nevelés ügye, a közlekedés, a kereskedelem, a szegényügy stb. a társadalom szabad tevékenységére van bízva, a teljesen önkéntes együttműködésre: a *laissez faire* elvéhez áll közel és annál közelebb jut hozzá, mennél számosabb ügyet ad ki hatalmi köréből a társadalomnak. Az állami beavatkozás ennek ép a megfordítottját jelenti.

A történelmi materializmus állameszménye — még akkor is, ha az állam elhalásáról beszél — nyilvánvalóan az állami beavatkozás elvén épül fel, hisz ép a viszonylatok legszövevényesebb és jelenleg a *laissez faire* elve által legjobban dominált terét, a gazdasági életet, akarja az állam vezetése alá vonni. »A dolgok vezetése és a termelési processusok irányítása» ép ezt jelenti. Minthogy pedig a gazdasági élet az emberi tevékenység legnagyobb részét foglalja el: kétségtelennek látszik, hogy ha a jövő socialista állama az

élet összes többi viszonyait a társadalomnak adja is át, mégis már az által, hogy a gazdasági életet állami feladattá tette, a *laissez faire* elvétől távolabb és az állami beavatkozás rendjéhez közelebb leend, mint bármely más eddig ismert (legalább is európai) államalakulat.

A socialista állam azonban ennél a lépésnél nem állhat meg. Ha a gazdasági élet minden ágában az anarchia állapota helyébe a rend és a tervszerű, előre kiszámított együttműködés állapotát léptette, lehetetlen, hogy a társadalmi együttműködés egyéb terein a *laissez faire* elvét fentartsa. Egy államban, melyben a termelés mennyisége, annak mikénti felosztása, igénybevételének rendje stb. a lehető pontossággal előre ki van számítva: szükségkép a társadalmi együttműködés egyéb terein is az államilag vezetett rend állapotának kell érvényesülnie már csak azért is, mert a többi viszonylatok rendezetlensége a gazdasági viszonyok rendjét megrontaná.

Az állam, mely az egész társadalom összes gazdasági működéseit vezeti, nem nézheti közönyösen a közlekedési ügy mikénti rendezését és nem bizhatja azt a társadalmi körök kénye-kedvére, hanem gondoskodnia kell, hogy a gazdasági élet rendszerének legjobban megfelelő tervszerű közlekedés jöjjön létre.

A gazdasági productivitás nagy részben megfelelő nevelési rendszer-től függvén, az államnak döntenie kell abban a kérdésben is, hogy minő ismeretekre és hogyan véli a fiatal nemzedéket kiképezendőnek.

És ezt így tovább lehetne vezetni logikai kényszerűséggel a társadalmi összműködés összes terein. A társadalmi tudományok egyik közkeletű tétele ma, hogy a társadalom organismus. És ezt a tételt oly értelemben, hogy a társadalom

minden része és működése kölcsönhatásban van, hogy nem lehet az egyiket változtatni a nélkül, hogy az összes többi is meg ne érezze, igaznak tartjuk mi is, kik különben a biológiai analógiák naiv átvitelétől a társadalomra visszaborzadunk.* Ez a tétel deductive ahhoz az igazsághoz is elvezet, melylyel itt foglalkozunk, hogy t. i. nem lehet maradandó oly társadalmi berendezés, mely mellett a társadalom bizonyos működései tervszerűen rendeztetnek, míg a többiek a részek önkényére bízotnak. Ha a tervszerű rendezés, állami előrekiszámítás elve helyes a gazdasági életben, akkor helyesnek kell lennie a társadalom egyéb életműködéseiben is. A rend az egyik téren szükségkép megköveteli a rendet a többi tereken is.

A következőket gondolkozók ezt az igazságot általában felismerték is és vagy az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* teljes uralmát követelték.**

Természetesen mindkét részről nem arról van szó, hogy az egyik vagy a másik elv már a jelenben teljes uralomra jusson, hanem a fejlődés irányának meghatározásáról. A kérdés nem az, hogy a teljes állami beavatkozás, vagy a teljes *laissez faire* alapján rendezzük-e be a jelenlegi

* V. ö. Somló Bódog cikkét: *Az organikus társadalomról* (Huszadik Század I. évf. 8. szám) és szerző sokban egyező tanulmányát a „*Szerves társadalom elméletéről.*“ (Budapesti Szemle. 1901 decz. szám.)

Szerző ezt a véleményét Méray sok tekintetben genialis organikus sociológiája (Huszadik Század. III. évf. 7. és következő számai) sem változtatta meg.

** Igen helyesen mondja Somló Bódog: „Minden egyes állami beavatkozás tiz másikat von maga után és ezen az uton nincsen megállás addig, míg a szabad verseny teljes kiküszöböléséhez el nem érkezünk“. (V. ö. *Állami beavatkozás* stb. I. m. 115. l.). Ugyancsak ő meggyőzően figyelmeztet arra, hogy a beavatkozás a népesedés problémája előtt sem állhat meg.

államot. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mind a két törekvés belátható időkig utopia volna. A kérdés egyszerűen az, hogy a tudomány szempontjából az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* felé irányuló törekvéseket helyeseljük-e; a társadalom haladását minő irányban képzeljük?

Véleményünk szerint az individualismus és socialismus hatalmas irodalmi harcában két uralkodó szempont küzdelme folyik.

Az egyik a létért való küzdelem elve, mely a szabad verseny uralmát követeli meg a társadalomban, »mely nélkül nincs élet, nincs fejlődés.«

Ez az individualismus legerősebb bástyája, melyet *Spencer Herbert* a »*The man versus the State*« óta lankadhatatlan harci kedvvel védelmezett.

A másik az emberi elme uralomra jutásának principiuma a természet felett, mely azt jelenti, hogy az ember mind fokozottabb mértékben lesz képes a természeti erőket céljai érdekében tervszerűen felhasználni. A socialista és communista gondolkozók joggal utalnak arra, hogy ez az elv egyre teljesebb mértékben érvényesült az ember pályáján a múltban és a haladás útja a jövőben is csak ez lehet. Ha a tervszerűen vezetett cooperatio számos bajaink orvoslására vezethet, miért félünk tőle?

És tényleg igazuk is van. Tervszerű cooperatio az őserdők vadjai ellen megóvta az első embercsoportot, mely a közös harcot alkalmazta, a széttépetéstől. A közös tervszerű harc a létért való küzdelem egy új eszköze lett az ember kezében. Az emberi külellenségekkel szemben ugyanaz az eszköz bizonyult hatékonynak ugyannyira, hogy a legtöbb helyen a védelem módjai különleges harcjogban *kikényszeríthető* szabályokba és rendeletekbe foglaltattak.

A gazdasági erők anarchiája, mint ellenséges külső hatalmak, számtalan sulyos, vérző sebbel borítja be az emberi társadalom testét. Az emberi elme belátja, hogy ezek a sebek gyógyíthatók azáltal, hogy az anarchia helyébe a tervszerű, kikényszeríthető cooperatiót lépteti. Miért ne tegye? A természeti kiválasztás követeli a gazdasági anarchiát — lesz az individualisták válasza. Nehéz belátni, hogy miért követeli itt, ha az előbbi esetben nem követelte.

Miért felel meg a természeti kiválasztásnak kül-ellenségekkel szemben tervszerűen védekezni s miért káros a gazdasági anarchiát megszüntetni? Pedig a physikai harc eseteiben még teljesebben érvényesülhetne a gyöngék kipusztítása és az erők győzelme — a természeti kiválasztás nagyobb dicsőségére.

A dolog úgy áll, hogy az emberi elme a természeti kiválasztással szemben is ugyanazt az eljárást követi, mint a többi természettörvényekkel szemben, melyekhez alkalmazkodni, melyeket céljai számára kihasználni igyekszik.

Ugyanaz a gondolat és törekvés, mely kiirtotta az őserdők vadjait, mely szabályozta a rakonzátlan folyókat, mely megfosztotta az eget menykövétől, mely büzhödt mocsarakat egészséges városokká tett, mely a balesetek átlagszámát előre kiszámítva, a belőlük eredő károkat tervszerű felosztás útján az egyeseknek megtéríteni képes stb. *ugyanaz képezi a socialismus alapgondolatát és alaptörekvését.*

Hogy valaki a socialismus helytelenségét a természeti kiválasztás szempontjából kimutassa, *ahhoz mindenekelőtt azt kellene bizonyítani, hogy a múltban is a természeti erőkkal szemben való minden kikényszerített együttműködés káros volt.*

Ha így a természeti kiválasztás szempontjából is már egy egyszerű áttekintés a tényeken, az individualismus állás-

pontját szerfelett ingataggá teszi: annak tarthatatlansága még nyilvánvalóbbá lesz, ha az itt szereplő többi szempontokat is latba vetjük.

Ez a vizsgálat e helyen nagyon elvezetne tárgyunktól és annyi tért igényelne, mely e szerény tanulmány keretében rendelkezésünkre nem áll.* Azért meg kell elégednünk annak konstatálásával, hogy az e téren lefolyt vita teljesen az individualismus kudarczával végződött az egész vonalon, a közgazdaságtól az etikán át a sociologiáig. A látvány rendkívül tanulságos, szinte szomorú. Oly nagy szellem, mint *Spencer Herbert* legyőzve vergődik egészen jelentéktelen ellenfelekkel szemben, úgy annyira, hogy rendszerének ép ez a része a leggyakoribb támadások tere, mert csaknem kínálkozik a „megdöntésre” fiatal óriások részéről.

Ezen kis, inkább látszólagos, kitérés után tárgyunkhoz visszatérve azt kell mondanunk, hogy az itt kifejtettek *Loria* tételét valószínűtlenné teszik. A *laissez faire* elve ellentétben áll a tervszerű cooperatióval, melynek mind erősebb kifejlődését várjuk a jövőre nézve.

7. §. Más kérdés azonban, hogy a tervszerű cooperatio egyértelmű-e a teljes centralisatióval, a teljes állami omnipotenciával, a társadalmi tevékenység minimumával? Vagyis az a kérdés, hogy a tervszerű cooperatio egyre teljesebb kifejlődése szükségkép együtt fog-e járni az állami hatáskör tágulásával, a burokratia egyre szertelenebb ténfoglalásával?

A hajlandóság meg van e kérdésre igenlő választ adni és a tervszerű cooperatio emberei közül számosan tényleg az

* Örömmre szolgál, hogy ezt a nehéz munkát időközben *Somló Bódog* elvégezte. „*Állami beavatkozás és individualizmus*” című könyvének II. része e tekintetben jó részt igen szerencsés és meggyőző fejtegetéseket tartalmaz.

állami omnipotentiát a socialista állam szükségszerű velejárójának tartják.

Közelebbről nézve a dolgokat azonban be kell látnunk, hogy az állami mindenhatóság nem logikai következménye a tervszerű, kikényszeríthető cooperatióknak.

A tervszerű együttműködés ugyanis csak az irányítás, a vezetés és az ellenőrzés központosítását teszi szükségessé, nem pedig a *tényleges végrehajtását is*.

A tervszerű cooperatio államában igenis szükség van minden szerv működési körének és irányának megállapítására és ellenőrzésére, de nincs semmi logikai szükségszerűség arra nézve, hogy ezek a szervek az állam hatalmi mechanismusa részei legyenek. A vezető és irányító államhatalom mellett igenis elképzelhető egy *egyre szélesebb körű önkormányzat*.

Logikai szempontból tehát a tervszerű cooperatio államában *csakis az állam vezető és irányító szerepének állandó tárgulása szükségszerű*: míg karöltve járhat vele a végrehajtási szerepkör önkormányzati jellegének fejlődése.

Politikai szempontból ez a logikai következtetés, mint *határozottan óhajtottó* jelentkezik.

Oly mértékben, melyben az együttműködés szövevényesebb, az élet minden viszonylataira kiterjedőbb lesz, kell, hogy a végrehajtás demokratizálódása előrehaladjon, mert csakis a társadalom tagjainak activ részvétele, fokozódó belátása, érdeklődése és lelkiismeretessége a közügyek iránt biztosíthatja, hogy a teljes cooperatio állama újabb osztályuralomhoz, egy kizsákmányoló bürokratíához ne vezessen.

Ez is mutatja, hogy az intézmények magukban véve a boldogságnak nem biztosítékai, hogy a társadalom tagjainak kellő erkölcsi és szellemi tulajdonságai nélkül értéktelen mechanismusok, egészen úgy, mint az erkölcsi és szellemi

nevelés hasztalan a kor szükségleteinek megfelelő intézmények nélkül.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy az eszményi államalakulatban az állam vezető és irányító hatáskörének tágulása együtt fog járni a végrehajtási szerepkör önkormányzati jellegének fokozatos fejlődésével.

A történelmi materialismus táborában — mint már jeleztük — az önkormányzat fontosságának elismerése egyre nagyobb elterjedésre talál. Ebben a kérdésben »orthodoxok« és »reformerek« *Bernstein* és *Kautsky* tökéletesen egyek, úgy hogy *Bernstein* ez a tétele bátran tekinthető ma uralkodó felfogásnak a socialismusban :

„Egyáltalán nem kétséges, hanem . . . már gyakorlatilag sokszorosán bebizonyult, hogy a modern társadalom általános fejlődése az önkormányzati testek feladatainak állandó emelkedése és az önkormányzati szabadságok kibővülése irányában halad, hogy a község a társadalmi emancipatio egyre fontosabb emeltyűje lesz.» *

8. §. A történelmi materialismus állameszmény-elméletén való ez az áttekintés nem volna teljes, ha az iskola egy általánosan elfogadott tételével nem foglalkoznánk. *Marx*, *Engels*, *Loria*, *Kautsky* tökéletesen egyek arra nézve, hogy a socialista állameszmény az emberiség fejlődésének utolsó alakulata lesz, melylyel az emberiség véres és tragikus bevezető-történelme (*Vorgeschichte*) lezáródik. Az osztálymentes, békés, cooperatív társadalom végleges, állandó társadalmi alakulat lesz.

Ezen felfogás alapja nyilvánvalóan az, hogy ha eddig minden társadalmi átalakulás, változás és fejlődés osztályharcok eredménye volt: az osztályok megszűnésével meg-

* (V. ö. *Die Voraussetzung des Socialismus* etc. I. m. 136. l.)

szűnnek az osztályharcok úgy, hogy a társadalom végleges kialakulását éri el, melyen belül ugyan a továbbfejlődésnek — a cooperatio egy mind tökéletesebb fokának — tág tere nyílik, de a mely lényegében és alapjellemvonásában változatlan marad, nem mint az eddigi államalakulatok, melyek a socialis struktura alapvető változásait tüntették fel.

Nyilvánvaló, hogy ez az indoklás nem lehet megnyugtató azok után az ellenvetések után, melyeket a történelmi materialismus állameszményével szemben emeltünk.

Az itt felvetett probléma megnyugtató megoldást csak úgy nyerhet, ha az általános fejlődéstani szempontok világtásában igyekezünk rá feleletet adni.

Az összes eddig ismert történelmi alakulatok kétségtelenül a változás képét mutatják. Az eddigi fejlődési folyamat kétségtelenül az volt, hogy a társadalmi alakulatok lényegbe vágó változásokon mentek át úgy gazdasági berendezéseikben, mint jogi, erkölcsi, vallási és művészeti eszméikben és intézményeikben.

Ép a történelmi materialismus volt az, mely kimutatta, hogy ezen társadalmi átalakulások főoka a technika változásaiban keresendő.

Van-e okunk feltenni, hogy az eszményi társadalomban az átalakulások ez a főoka meg fog szűnni? Bizonyára nincs. Az emberi elme diadalmas munkája a kültermészettel szemben kétségtelenül tovább fog tartani.*

Más kérdés azonban, hogy a technika eme változásai a jövőben is szükségkép a társadalmi struktura gyökeres felforgatására fognak-e vezetni?

* Aligha tévedünk, midőn úgy sejtjük, hogy az emberiség következő nagy világtörténelmi korszakának jegeczesedési középpontja a kormányozható léghajó és a mesterségesen előállítható fehérnye lesz.

Azt hisszük, hogy a pusztá logikai elemzés, melylyel e kérdésre válaszolhatunk, azon eredményre vezet, hogy a *társadalmi átalakulás osztályharczi mechanizmusának örökös fennmaradása* (mint a hogy az az eddigi történelemben jelentkezett) *nem* szükségszerű.

A technikai átalakulások a múltban azáltal változtatták meg a társadalmi alakulatokat, hogy az osztályok hatalmi erejét megváltoztatták, erősebből gyengéket s gyengékből erőseket csináltak.

Ha azonban létrejött és megszilárdult egy oly társadalmi alakulat, melyben az állam kizsákmányolási szerepe teljesen megszűnt, melyben az egyes osztályok nem egymással küzdő hatalmi körök többé, hanem a társadalmi organismus egyenlő erős, egyenlő hasznos, de különböző munkafelosztást teljesítő szervei; ha megszilárdultak kellő mértékben az ezen alakulatnak megfelelő eszmék és érzelmek, az egyenlőség és a teljes társadalmi szolidaritás eszméi és érzelmei; ha végül eléretett a belátás ama magas foka, mely a társadalom összes erőit az összesség érdekében harmonikus cooperatióban egyesíteni képes (mindmegannyi szerfelett távoli, de *épen nem* elképzelhetetlen és lehetetlen feltétel): akkor a technikai felfedezések démoni ereje az emberrel szemben megszűnik, mert — nem lévén uralkodók és leigázottak — ez a társadalom az új technikai berendezéseket csak akkor és oly mértékben fogja alkalmazni, a mikor és a meddig azok a közösségi célokat szolgálják, a cooperatiót s az összesség boldogságát mind teljesebbé teszik, s nem fogja őket igénybevenni, ha azok újabb szolgálásra vezethetnének.

Mondom a milyen végtelen messzeségből derengő ez a kép, logikailag ép oly kevéssé lehetetlen.

A technika változásai szempontjából tehát a socialismus végleges társadalmi eszményét (mindig az osztályküzdelem

megszűnését, nem pedig a változatlanság állapotát értve alatta) megostromolni nem lehet.

Van azonban egy más szempont is.

Ez a kültermészet, a kosmikus erők átalakító hatása a társadalomra. Lehet-e végleges társadalmi eszményről beszélni, midőn a kosmikus erők változása a társadalmi együttlét alapfeltételeit változtathatja meg?

Erre a kérdésre maga *Spencer Herbert* igyekezett feleletet adni, a ki tudvalevőleg szintén hisz a társadalom végleges, eszményi kialakulásában.

Őt az előbb fejtegetett technikai probléma nem foglalkoztatta, hanem tisztán a társadalomnak a kültermészethez való viszonyát tekintette. Az eredmény a melyre jutott az, hogy a végleges társadalmi eszmény elképzelhető, mert a társadalom mind jobban alkalmazkodik a kültermészethez, míg végre vele teljes egyensúlyállapotba jut.

Ezen megoldás ellen azt szokás felhozni, hogy maga a kültermészet is változik, tehát nincs semmi állandó tényező, melylyel a társadalom végleges egyensúlyállapotba juthatna.

Ez azonban csak részben igaz. Igenis a természeti erők bizonyos állandóságának feltételezése minden emberi ismeret és tudomány alapja. A szorosan vett természettudományok tételei is csak az alapvető természeti erők bizonyos statikájának felvétele mellett igazak.

Az alapvető természeti erők állandóságát igenis jogunk van adottnak feltételezni.* A történelem is e mellett szól,

* Ha ez nem így volna a fajok az a folytonos tökéletesülése, melyet a természeti kiválasztás mutat, a monádtól az emberig, lehetetlen volna. Mert ha a kültermészetben semmi állandó nem volna, hanem az csak a folytonos változás képét mutatná, akkor a szervezetek változatai nem

mert az ismert történelmi korszakokban a természeti erők nagyban és egészben állandók maradtak és azok változására a társadalmi berendezések változását visszavezetni nem sikerült.

Ezen állandóság feltételezése mellett tehát igenis lehet és szabad a természethez való mind teljesebb alkalmazkodásról beszélni.

Természetesen nem *sub specie aeternitatis*. Ha egy vulkanikus kitörés ma földünket teljesen átalakítaná, ha valamely kosmikus katastropha a természet erőit eddigi működésükből kiforgatná: természetesen az élet s vele együtt a társadalmi szerkezet is tökéletesen megváltoznék, ép úgy mint a geologia és physika eddigi törvényei. Ha így nem is kosmikus, de történelmi érvénnyel teljes jogunk van a kültermészethez való alkalmazkodás, vagy a mi ezzel egyértelmű, a felette való uralomra jutás egy mind teljesebb fokáról beszélni és a spenceri egyensúlyállapotot remélni.

Ezek a megfontolások arra a következtetésre kényszerítettek, hogy ha nem is kosmikus jelentőséggel, de emberi agygyal belátható időkre, a történelmi materialismus utolsó, eszményi államalakulat gondolata (logikailag legalább) nem lehetetlenség.

9. §. E tanulmány 6. §-ban azt mondtuk: *„A rend az egyik téren szükségkép megköveteli a rendet a többi tereken is . . . A következetes gondolkodók ezt az igazságot általában felismerték is és vagy az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* teljes uralmát követelik.*

Ez a tétel egy irányban praecizizozásra szorul, melyet az említett helyen — az áttekinthetőség okából — nem hajthattunk végre.

erősödhetnének meg és nem fejlődhetnének ki, hisz a minden kültermészeti változásra való megfelelő alkalmazkodást lerontaná ezen változás megváltozása.

Nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy mindaz, a mit az állami beavatkozás tekintetében mondtunk, csakis a társadalmi viszonylatok anyagi rendjére (termelés, szétosztás, közlekedés stb.) áll az egész vonalon: nem pedig a társadalom szellemi erőire és termelésére. Bár itt is az állam irányító és vezető szerepe szükséges (milyen iskolák legyenek? minő előfeltételek követeltessenek meg bizonyos társadalmi funkciók ellátóitól? minő problémákkal való foglalkozásra nyerjenek az elmék különös buzditást és támogatást?): másrészt a társadalmi fejlődés azon fölfogásából, mely e dolgot alapját képezi, logikai szükségszerűséggel következik, hogy a feltétlen gondolat- és szólásszabadságot (beleértve a politikai agitációt és a művészeti szabadságot is) minden egészséges társadalmi rend *sine qua non*-jának tartunk. A mindenkori állami rend igenis meghatározhatja, hogy mily gondolatokat tart leginkább terjesztendőnek: de az ezekkel ellenkező gondolatoknak is teljes és korlátlan terjesztési lehetősége biztosítandó.

Szinte hihetetlen, hogy *Pikler*, ki a társadalom belátásos fejlődése tanának legjelentékenyebb uttörője, a gondolat-szabadságra nézve is az állami beavatkozás korlátlan jogát hirdeti.

Ebbe a tévedésbe tuzott rationalismusa vitte, mely azt hiszi, hogy az emberi boldogságot úgy ki lehet számítani, mint a matematikában az egyenlet x -ét.

Pikler szerint nem a szabadság, hanem a boldogság a legfőbb szempont. Így tehát az államnak a mindenkori célszerűségi szempontok szerint kell meghatározni a szabadság azt a mértékét, melyet megengedni és alkalmazni akar. *Pikler* szerint így járt el az állam a múltban, így jár el a jelenben és így fog eljárni a jövőben is. Teljesen eldöntet-

lenül hagyva azt a szerfölött vitás kérdést, hogy a boldogság mibenléte és a feléje vezető eszközök meghatározhatók-e, a dolog természete szerint, egy kis kör által, a társadalom millióira nézve: a történelem és korunk minden tapasztalata a mellett szól, hogy az uralkodó társadalom részéről ilyen altruista törekvés sohasem létezett, legfeljebb a rá nézve legelőnyösebb compromissumot erőszakolta ki azon erőkkal szemben, melyekre működésében szüksége volt. És a dolog természete szerint a műveltség fejlődésével, az összeműködési képesség emelkedésével, a vagyontalan néposztályok hatalmi erejének növekedésével, az altruistikus érzések fejlődésével ez a compromissum egyre egészségesebb lesz. Mentől inkább egyenlők lesznek a társadalom tagjai belátásban, erőben, műveltségben és egészségben: annál nagyobb a valószínűség arra nézve, hogy a kizsákmányolási politika egyre kisebb lesz és mindinkább tért ad a mindenki boldogságára irányuló törekvésnek.

Ebben az evolutióban a legnagyobb szerep a gondolatnak jut, mely e célokat kitüzi és a haladás útjait meghatározza.

Milyen mértékben enged tényleges megvalósulást az állam a hirdetett új eszméknek: az mindig a napi politika kérdése, a mi mindig compromissum a régi és az új erők között. De az illető eszmék szabad kifejtésének lehetősége a társadalmi haladás kérdése. És ezért látjuk mi is a *gondolat szabadságában* az emberi fejlődés fundamentális, nélkülözhetetlen, minden további célszerűségtől ment alapfeltételét, mely a civilizatio haladásával egyre fokozottabb mértékben érvényesül.

Abban sincs igaza *Piklernek*, hogy tényleg ma sincs gondolat-szabadság. Ott, a hol az állam közbelép, másról van szó.

Ott arról van szó, hogy a gondolatból tett legyen.

Az állam azon eljárásokat, melyeket helyteleneknek tart, meggátolta a multban és meggátolja a jelenben, az uralkodóosztály szempontjából bírálva többé-kevésbé a dolgokat. De a gondolat, mint ilyen, már ma is szabad, *legalább is szabadabb, mint bármely más korban*. Még nálunk is, a hol pedig az egyéni szabadság iránt sajnálatosan kevés az érzék, a dolog úgy áll, hogy bárki gondolatát szabadon hirdetheti, a meddig annak *puszta közléséről* van szó. A *Pikler* példái, hogy nincs gondolatszabadság, mert bűntetteket nem szabad ajánlani, mert néhány intézmény megszüntetése érdekében nem szabad izgatni: nem pontos megfigyelés. Itt többről van szó, mint a gondolatok közléséről, itt az akaratra való hatásról van szó, közvetlen politikai célú hatásról, részben pedig határozott tettekről. Merőben a gondolat világa már ma is nagyban és egészben szabadnak tekinthető. És már ez is igen értékes eredmény, ha még a tömegre való hatni akarás korlátozva van is.

A másik végletbe esik, véleményünk szerint, ezzel szemben *Kautsky*, ki így szól: „*Communismus az anyagi termelésben, anarchismus a szellemiben*: ez a socialista termelési rend típusa.“*

Nincs semmi ok arra, hogy a társadalom a cooperatio előnyeit ezen a téren is ne érvényesítse pl. hogy kötelezően meg ne szabja, hogy elemi és középiskoláiban milyen tudományos elveket és erkölcsi tanokat akar, mint leghasznosabbakat, hirdettetni vagy hogy bizonyos irányu kutatásokat — mint a jövő fejlődésre különösen fontosakat — rendkívüli mértékben ne támogasson.

Csak az a fontos itt, hogy semmi irány erőszakosan el ne nyomassék, lehetetlenné ne tétessék.

* V. ö. *Die Sociale Revolution*. II. I. m. 45. l.

v.

POLITIKA.

1. §. E czim alatt a történelmi materialismus ama tanait akarjuk megvizsgálni, melyek a társadalom haladását irányító erőkre és eszközökre vonatkoznak. Ha a köztulajdon lesz az a központ, a mely körül a jövő társadalma ki fog jegezesedni: kérdés, mily erők fognak annak kialakulásában közreműködni? Mi lesz a haladás utja? Mik lesznek a küzdelem eszközei a régi és az új rend között? Mi az állam és a társadalmi körök helyes feladata a várható átalakulásokkal szemben?

2. §. *Marx* ezekkel a kérdésekkel is csak mellékesen foglalkozott. Felfogásai e tekintetben nagy átalakuláson mentek keresztül. Állásfoglalása pályája kezdetén annyira elüt későbbi nézeteitől, hogy nem ismernénk belőle rá a revolutio rettegett *Marx-jára*.

„*A Hegeli jogbölcselet kritikájához*“ czimü befejezetlen művében még teljesen ideologiai alapokon áll.

Mily különös ellentétben van pl. a történelmi materialismus az egyént és öntudatát teljesen megvető fölfogásával, mely az egész történelmet lélektani hatások figyelembe vétele nélkül akarja fölfogni, ez a hely: »A kritika fegyvere természetesen nem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni, de az elmélet is anyagi

erővé válik, mihelyt a tömegeket magával ragadja. Az elmélet képes magával ragadni a tömegeket, mihelyt *ad hominem* demonstrál és *ad hominem demonstrál*, mihelyt radikálissá lesz.*

Vagy: „ mihelyt egyszer a gondolat villáma alaposan belecsapott ebbe a naiv népies talajba, végbe fog menni a németeknek emberekké való emancipációja.**

Mily kevésbé ismernénk rá későbbi amoralismusára, mely jót és rosszat, igazságot és igazságtalanságot nem ismer a történelemben s mely az ethikai motívumokat csak nyárs-polgár moralisták sopánkodásainak tartja, pl. ezekből a helyekből:

„Csak a társadalom általános jogai nevében tarthat igényt egy bizonyos osztály az általános uralomra.***

Vagy: „Hogy egy osztály *par excellence* a felszabadítás osztálya legyen, kell, hogy viszont egy másik, a leigázás nyilvánvaló osztálya legyen.†

A felszabadító osztály pedig az, „mely magát, ha csak pillanatnyilag, a néplélekkel azonosítja.††

Látni fogjuk, hogy a fiatal *Marx* e gondolatai közül számos új életre kel a socialismus újabb áramlataiban.

A történelmi materialismus *Marx*-ja egészen másként vélekedik: „Csak a dolgok olyas rendje mellett, a hol nem lesznek többé osztályok és osztályellentétek, fognak a társadalmi fejlődések megszűnni politikai forradalmak lenni. Addig

* V. ö. *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*. Stuttgart, 1902. Gyűjteményes kiadás. 392. l.

** V. ö. U. o. 398. l.

*** V. ö. U. o. 395. l.

† U. o. 395. l.

†† U. o. 396. l.

a társadalom minden általános átalakulásának előestéjén a társadalmi tudomány utolsó szava mindig ez lesz: Harcz vagy halál; véres küzdelem vagy megsemmisülés. Így van a kérdés megmásíthatatlanul feltéve: (George Sand).*

3. §. A történelmi materialismus politikáját tüzetesebben szintén *Engels* világította meg. *Dühring* elleni polemiájában azt a kérdést veti fel, hogy miért törnek elő korunkban oly erővel a socialis küzdelmek? Ez onnan jön, hogy úgy a modern kapitalista termelési mód által létrehozott termelési erők, mint a javak eloszlásának általa megteremtett rendszere, magával ezzel a termelési móddal égető ellentétbe jutottak, még pedig olyan fokban, hogy a termelési és a jövedelemeloszlási mód gyökeres átalakulásának kell végbemennie, mely minden osztálykülönbséget megszüntet, mert különben az egész modern társadalomnak el kell pusztulnia. Ezen a kézzelfogható anyagi tényen, mely magát a kizsákmányolt proletárok fejeiben ellenállhatatlan szükségszerűséggel többé-kevésbé tiszta alakban feltolja — ezen, nem pedig eme vagy ama könyvmoly vélekedésein a jogról és a jogtalanságról, alapszik a modern socialismus győzelmi öntudata.**

Még világosabban mutatja fölfogását következő helye: „A történelem materialistikus fölfogása abból a tételből indul ki, hogy a termelés, és a termelés után, a termelés kicserélése, minden társadalmi rend alapja; hogy minden történelmileg fellépő társadalomban a javak eloszlása és vele együtt a társadalmi tagozódás osztályokba és rendekbe a szerint irányul, hogy mi és miként termeltetik és a termelt dolgok

* V. ö. *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Paris, 1891. 243, 244. l.

** V. ö. I. m. 162. l.

hogyan cseréltetnek ki. Ennélfogva minden társadalmi változás és politikai felforgatás utolsó okai nem az emberek fejében keresendők, növekedő belátásukban az örök igazságba és jogosságba, hanem a termelési és kicserélési mód változásaiban; nem az illető kor *bölcséletében*, hanem *gazdaságában*. A felébredő belátás, hogy a létező társadalmi berendezések esztelenek és igazságtalanok, hogy ész ostobasággá, jótétémény kinlódássá lett, csak jele annak, hogy a termelési módszerekben és csereformákban teljes csendben változások folytak le, melyeknek a korábbi gazdasági feltételekhez szabott társadalmi rend többé nem felel meg. Ezzel egyszersmind az is meg van mondva, hogy a felfedezett bajok megszüntetése eszközeinek szintén magukban a változott termelési viszonyokban — többé-kevésbé kifejlődve — kell létezniök. Ezeket az eszközöket nem a fejből kell kitalálni, hanem a fej segítségével a termelés adott anyagi tényeiben kell felfedezni.*

Az állam keletkezéséről irt munkájában ezt a már idézett kijelentést teszi: »Addig, míg az elnyomott osztály, tehát a mi esetünkben, a proletariatus még nem érett meg önmegszabadítására, addig többségében a fennálló társadalmi rendet az egyedül lehetségesnek fogja tartani és politikailag a kapitalista osztály farkát, legszélsőbb balszárnyát fogja képezni. Abban a mértékben, melyben önmancipatójára megerik, abban a mértékben szervezkedik, mint önálló párt választja meg saját képviselőit és nem a kapitalistákéit. Az általános szavazati jog így a munkásosztály érettségének mértéke. Több nem lehet és nem is lesz a mai államban; de ez elég is. Azon a napon, midőn az általános választási jog thermo-

* V. ö. I. m. 286. l.

meterje a munkásoknál a forrponot fogja mutatni, jól tudják ők is, a kapitalisták is, hogy hányadán vannak.*

Mindezen tanok alapja Marx gazdasági nézeteiben rejlik. Ő szerinte a gazdasági erők teljesen automatikus működése a tulajdon mind nagyobb concentratiójához és a proletariatus mind teljesebb elzüléséhez vezet, mely egy társadalmi össze-roskadásban végződik, hogy a proletariatus a helyzet urává tegye.

Ebben a fejlődésben a „lumpiges Individuum” nem tehet semmit. A társadalom-kutatóra teljesen közömbösek érzelmei és gondolatai, melyekkel ezen elkerülhetetlen fejlődést kíséri. A socialismus feladata legfeljebb annyi lehet ezen kosmikus erőkkel szemben, hogy haladásukat gyorsítsa: tehát a tulajdon összpontosulását elősegítse, a kis- és közép-birtokok és üzemek pusztulását előmozdítsa, hogy így az elkerülhetetlen társadalmi összeroskadást siettesse.

Ezek a nézetek még ma is képviselőkre találnak. Így Loria is (leszámítva egy-egy habozó megjegyzését) az egyén munkájának és a tömeg törekvéseinek, az állam politikájának nagyon csekély szerepet tulajdonit a történelemben, minthogy mindezeket a gazdasági erők elkerülhetetlen fejlődése szabja meg, melyben az emberek alig többek automatáknál.

A disputákat az állam beavatkozásáról és az egyéni szabadságról teljesen meddőknek tartja, minthogy az állam politikáját kizárólag a gazdasági erők szabják meg. Az állam „organikusan képtelen” a gazdasági rendet megváltoztatni.**

* V. ö. I. m. 182. l.

** V. ö. *Le basi* stb. I. m. 413., 414. oldalait: „impotenza organica dello stato a modificare il sistema economico.”

A társadalmi fejlődés is természeti productum minden emberi visszahatás daczára.*

4. §. Ezek a helyek és nyilatkozatok kétségtelenül nem fedik egymást. Legextrémebb álláspontokat *Marx* és *Loria* felfogásai tartalmazzák. Náluk a fejlődés csaknem teljesen automatikus. Ugy érzik, hogy a gazdasági erők kosmikus erők, melyekkel szemben az ember tehetetlen; legfeljebb öncsalás vagy morális megnyugtató, ha cselekszik és a dolgok rendjét megváltoztatni véli.

Engelsnél már veszít ez a felfogás merevségéből. Az a tétel, melyben az általános választási jogot az osztályharc thermometerének mondja, már közelebb áll a socialismus újabb tanaihoz. De ez a hely is homályos, hisz nem áll ellentétben az automatikus fölfogással. Egyszerűen a gazdasági fejlődés bizonyos fokán az általános választási jog megjelenik, úgy mint a virág a növény fejlődésének bizonyos fokán. *Loria* kifejezetten így is magyarázza az összes jogi és erkölcsi áramlatok kialakulását. *Ferraris* nagyon helyesen lobbantja szemére, hogy *Loria* számos generatio megfeszített szellemi és erkölcsi munkáját nem akarja észrevenni, csak egyszerűen konstatálja: ime! pl. a tőke ilyen fejlődési fokán előáll az egységes Olaszország. Elfelejt, hogy mennyi agymegfeszítés, mennyi vér, mennyi szónoklat, mennyi irás folyt le addig, míg a tőke ama bizonyos fejlődési foka előállt.

A történelmi materialismus gondolkodóit két tünemény ejti zavarba, melyek egymással ellentéteseknek látszanak s az ellentétet eloszlatni nem tudván, úgy segitenek magukon, hogy az egyik tünemény realitását tagadásba veszik.

Az egyik oldalon ott áll a determinismus principiuma, mely az egyéni önkényt a világrendből kizárja, mely az

* V. ö. I. m. 415. l.

emberi dolgokat is beilleszti a mindenség törvényszerűségébe. Ott áll a tény, hogy a történelmet, mint egy törvényszerű eseménysort fogva fel, meg van a törekvés és a lehetőség arra, hogy mind teljesebb betekintést nyerjünk az emberi dolgok folyásába, mind inkább képesek legyünk a jövő fejlődési irányát meghatározni.

A másik oldalon nem kevésbé világos az a tény, hogy ugy saját cselekvőségünk, mint a tömeg cselekedetei bizonyos lélektani folyamatokon alapulnak; hogy minden tettünket valamelyes gondolkozás előz meg, mely annál észrevehetőbb, minél szokatlanabb a lépés, melyet elkövetni akarunk; hogy minden új elhatározást ezen a töprengésen kívül érzelmeink vibrálása kíséri. Szóval, hogy minden tettünket és annál intenzívebben, mentől újabb és szokatlanabb az elhatározás, azon tényezők munkája előzi meg és kíséri, melyeket a lelki élet tényeinek nevezünk.

A tények ezt a sorozatát a történelmi materialismus emberei a világ törvényszerű rendjével összeegyeztethetetlennek tartották és azt hitték, hogy csak akkor, ha a jelenségek ezen körétől eltekintenek, ha azt jelentéktelen illusiónak minősítik, juthatnak el megnyugtató tudományos eredményekhez.

Honnan a pszichikai momentumok ez az alábecsülése, ez a mellőzése? Kétségtelen, — legalább a német gondolkodóknál — hogy e tünemény, mint a spiritualismus, különösen a hegeli dialektika reakciója fogható fel. A gazdasági jelenségek alapos kutatói előtt az eszmék független és egyedüli realitása, a külvilág letagadása, az eszmék mystikus átalakulása stb. joggal oly szörnyen absurd, a kutatást annyira meddővé tevő dolognak tűnt fel, hogy a spiritualismussal szakítva egyáltalán nem akartak lelki életről tudni és az

ellenkező végletbe, a lelki életet tagadó materialismusba csaptak át. Hogy az eszméknek önálló létük nincs, hogy a külvilág jelenségeitől különvált, eredeti, transcendentalis ideák nem léteznek: őket arra a másik végletre ragadta, mely elfeledi, hogy mindaz, a mit a külvilág rendjéről tudunk, csak idegrendszerünk és annak törvényei szerint kerül tudatunkba, hogy idegrendszerünk s így lelki életünk ép oly realitás, mint a külvilág jelenségeinek sorozata, mely benne verődik vissza.

Szóval csak ismételhetjük azt, a mit már más vonatkozásban kifejtettünk, hogy a lelki élet eme alapvető viszonyából a külvilághoz logikai szükségszerűséggel következik, hogy a történelem és az emberi dolgok minden oly magyarázata, mely ezen két jelenségsorozat közül az egyiktől eltekint, *elkerülhetetlenül* hamis vagy tökéletlen lesz.

S midőn *Engels* azt mondja, hogy »minden társadalmi változás . . . utolsó okai nem az emberek fejében keresendők . . . hanem a termelési és a kicserélési mód változásaiban, nem az illető kor *bölcséletében*, hanem *gazdaságában* . . . » az igazságnak csak az egyik felét látja, míg a másik homályban marad előtte. Igaza van annyiban, hogy észreveszi, hogy az emberi elme önmagából eszméket nem termel; téved annyiban, hogy nem látja, hogy az emberi elme többet tesz, mint azt, hogy összefüggéseket megállapít, hanem a dolgok rendjébe valami *novumot* is hoz, mely az ő sajátos munkája, mely munka folyik az őskor derengő emlékeitől máig, mely munka nélkül lezáródnék az emberi haladás. Egy példa világosabbá teendi álláspontunkat. A művelődéstörténészek megállapították azt a hatalmas változást, melyet a *kőbalt*a feltalása okozott a gazdasági viszonyok régi rendjében. Az első ember, ki magának *kőbalt*t csinált, többet

tett, mint azt, hogy a gazdasági viszonyok összefüggését észre- vette és belátta, hogy valami a termelési folyamatban hiányzik, hanem agya megfeszített munkájával, kar- és szemizmai fárad- ságos működtetésével valami újat is létrehozott, a mi nem volt meg a dolgok külső rendjében, valami novumot, mely a fájdalmas hiányérzetet a kielégítés örömeivel váltotta fel.

A viszonyok adott rendje nélkül kétségtelenül nem jött volna létre a kőbalt; de ép oly kétségtelen, hogy az emberi idegrendszer fáradtságos munkája nélkül sem.

Kőbaltát csinálni, mocsarakat vezetni, villámhárítót felállítani pedig lényegében és socialis szerepében ugyan- olyan munka, mint az életbiztosítás tervét kigondolni, mint a termelési eszközök államosítását javasolni, mint a mun- kásokat szervezni, mint általános strike-et organizálni. Más szavakkal: ama gazdasági erőket, melyek automatikus munkájától vár mindent a történelmi materialismus régi iskolája nem valami még ismeretlen kosmikus erő hozta létre, (mint pl. egy földrengést) hanem a kültermészet és az emberi idegrendszer közös munkája.

A hol az ember ez a munkája szünetel, beáll szükségkép a tespedés; a hol ez a munka a legkitartóbb, a leglázásabb, a legkiterjedtebb — mint a civilizatio vezető országaiban — ott leggyorsabb a haladás.

Nyilvánvaló, hogy a lelki élet ilyen bevonása az események magyarázatába a determinismus elvét nem zárja ki. Hogy a történelmi fejlődés bizonyos fokán mi érhető el, az a külviszonyok rendjétől és az idegrendszer fejlődési állapotától függ. Az álláspont nem lesz kevésbé determinista az által, hogy az idegrendszer munkáját is számbaveszszük, csak automatikusból organikussá lesz, mely pusztá anyagi magyarázat helyett az anyag és az erő kölcsönhatásáról beszél.

Ennek a megismerésnek gyakorlati hordereje is van, egy újabb determináló szempontot ad cselekvőségünknek: a quietismus és a tehetetlenség álláspontja helyett azt hirdeti, hogy cselekvőségünkbe idegrendszerünk minél nagyobb, megfeszítettebb, állandóbb munkáját kell belefektetni, mert így eredményesebb lesz hatása a külviszonyokra és az események alakulására.

5. §. A történelmi materialismus ezt a következtetést mindinkább magáévá teszi, bár nagy mesterei alapfölfogásának lélektani következetes bírálataba tudtunkkal senki sem bocsátkozott. *Bernstein* sem.

Ő ugyan *Kant* nyomain igyekezett a történelmi materialismus ismerettani fundamentumait reformálni, de véleményünk szerint ily irányu törekvései nem voltak szerencsések, csak homályossá és kétértelművé tette, a mi benne világos és szilárd volt: az iskola tudományos determinismusát és megvetette a socialismus „*Zurück auf Kant*” nevü mozgalmanak alapját, melyben a német szörszálhasogatás és a feléledt spiritualismus kedvükre bölcselkedhetik ki magukat.*

Ez a kritika azonban nem vonatkozik *Bernstein* egész működésére és legkevésbbé arra a mozgalmára, mely a socialismus *reform-szárnyát* hozta létre s melynek jelentőségét és némely igazát lesz alkalmunk még kimutatni.

Hogy a történelmi materialismus megalapítói merő mechanismusától eltér és az ember munkáját, törekvéseit, *ideológiáját* mind jobban figyelembe veszi és a haladás nélkülözhetetlen tényezőjének tartja: az nem egy igazabb elméleti alapfölfogás uttörésének tulajdonítható, hanem az iskola praktikus érzékének, mely a nyilvánvaló tényekkel szemben nem akar makacsul a helytelen theoriához ragaszkodni.

* Bizonyítékul szolgálhat erre *Karl Vorländer* „*Die neukantische Bewegung in Socialismus*” címü füzete. Berlin, 1902.

Ez első sorban *Bernstein* mozgalmára igaz. Az eszmei rugók szerepe (belátás, propaganda, erkölcsi tekintetek, műveltség stb.) mozgalmuk történetében oly szembetűnő, oly hatalmas volt, hogy azzal szemben nagy elfogultság volna az automatikus rugókhöz hű maradni, kivált oly kitűnő praktikus érzékű politikusnak, mint *Bernstein*.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy a socialismus régi tradíciójának örököse, az orthodoxnak és dogmatikusnak mondott anyapárt, melynek *Kautsky* a vezére, teljesen elzárkóznék ezekkel a tényekkel és belátásokkal szemben.

Mi legalább úgy látjuk, hogy *Kautsky* és *Bernstein* között az ellentétek kisebbek, mint a hogy rendszerint gondolni szokták. Inkább modorukban, érzelmeikben különböznek. *Bernstein* kritikusa elme, ki kérlelhetetlenül tárja fel mestereik tévedéseit. *Kautsky* szintén látja e tévedéseket (legalább sokakat közülök) s azokat kijavítani is igyekszik, de lehetőleg úgy, hogy mestereik csalhatatlanságának hite megmaradjon a pártban. A római praetor munkájára emlékeztet, ki új jogot adott, a régi jog örök és változatlan voltának fictiója mellett.

6. §. Az ideologiai rugók fontosságát egyre jobban elismerik a történelmi materialismus emberei. Nem is csoda. Nem látott még mozgalmat a világtörténelem, mely oly hatalmas eszmei fegyvertárral dolgozott volna, mint a modern socialismus. Képviselői mind jobban belátják azt a széleskörű nevelési problémát, mely a socialismus alapfeltétele. *Kautsky* pl. a socialista német-állam közoktatási budget-jét a jelenlegi hadi budget kétszeresére teszi.

Az a tudat, hogy minden haladás csak a nagy néptömegek testi, szellemi és erkölcsi felemelésétől várható, általános lett. A „*Verelendungstheorie*“ hitelét veszítette. Visszautasítja *Bernstein*, a ki azt vitatja, hogy a tények

— ellentétben Marx tanaival — a birtokosok számának szaporodását mutatják, a középosztály elpusztulásáról mit sem tudnak, a gazdasági összeomlást valószínűvé nem teszik, a munkásosztály értelmi és anyagi erejének emelkedését bizonyítják.* De visszautasítja *Kautsky* is, a ki pedig ezen tényeket elismerni nem akarja: „Mi socialisták mindnyájan egyek vagyunk abban, hogy a kapitalista termelési módot, ott a hol magára hagyatik, a physikai nyomor növekedése kíséri; de nem kevésbé abban is, hogy már a mai társadalomban a munkásosztály szervezése és az államhatalom beavatkozása képesek ezt a nyomort korlátok közé szorítani; végre egyek vagyunk abban, hogy a proletariatus emancipációját nem növekedő elzüllésétől, hanem növekedő erejétől várhatjuk.**

Ha *Kautsky* így, *Bernstein* még világosabban beszél: „... ismételten kijelentettem, hogy a socialismus megvalósítását nem a munkásosztály növekedő elzüllésétől várom, hanem kulturigényei fokozódásától, növekedő belátásától a társadalmi összefüggésekbe és egy egész sereg más factortól, melyekkel szemben az a jövedelem-mozgalom,

* Az ezen gazdasági kérdésekben *Kautsky* és *Bernstein* között lefolyt érdekes vitát illetőleg nem lehet e dolgozat feladata állást foglalni. Csak benyomását és nem ítéletét fejezi ki a szerző, midőn *Vandervelde* véleményét tartja helyesnek ezekben a kérdésekben: „A társadalmi termelőképesség óriási előhaladása visszahat, — dacára a kétségbeejtően számos kivételeknek — az általános jólétre; növeli, bizonyos mértékben, a napszámok és fizetések átlagát; de még sokkal nagyobb mértékben előmozdítja a vagyonok központosulását a nagytőkések javára: a XIX. század nemcsak a munkások százada volt; a milliardaire-ek századának is fogják nevezni.“ (V. ö. *Le collectivisme*. I: m. 101. l.)

** V. ö. *Die Sociale Revolution. I. Socialreform und sociale Revolution*. Berlin, 1902. 21—22. l.

mely a szász adóstatistikából szól hozzánk, semmikép sem lehangoló és semmiféle socialista követelményt nem czáfol meg. Megezáfolja a felfogást a növekedő elzüllésről, nem mutat semmit egy közeli gazdasági összerokadásból, de azt sem mutatja semmiképen, hogy a munkásosztály gazdasági és jogi helyzete már ma türhetően kielégítő, hogy a termelési rend okos és czélszerű, hogy az általános jóllét elérte azt a fokot, mely a technika adott helyzetében lehetséges volna.*

Hasonló, minden kételyt kizáró módon nyilatkozik *Vandervelde* is: »Szükséges, hogy önmagukra gyakorolt állandó erőmegfeszítés útján (a munkások) szellemi és erkölcsi erejüket reményeik magaslatára emeljék és kifejlesztve a munkásosztály szabad és spontán szervezetét, nemzedékeket készítsenek elő, melyek érettek legyenek a társadalmi munka köztársasági szervezetére. Egyszóval szükséges, hogy a socialista gondolat áthassa az összes intézményeket, behatoljon minden agyba, feloldjon minden akadályt.**

Nyilvánvaló ezekből a helyekből, hogy a történelmi materialismus mindinkább tisztába jön azzal, hogy a gazdasági erők automatikus működése a jövő állam kialakítására nem elegendő, hanem ahhoz az emberi elme állandó munkája, fokozott belátása szükséges.

7. §. A történelmi materialismus régi iskolája az eszmei erők mellett a morálisokat is csaknem teljesen lenézte. A morálban csak a gazdasági rend szükségyszerű visszaverődését látták az egyének érzelmeiben és nem vették észre annak nagy socialis hatását, mely abban áll, hogy az egyént lemondásra ösztönzi a közösség érdekei kedvéért, hogy tömegeket az emelkedettség oly fokára tud helyezni,

* V. ö. *Zur Geschichte* etc. I. m. 419. l.

** V. ö. „*Le collectivisme*. I. m. 233. l.

melyre különben sohasem jutottak volna el, hogy ellátja a társadalmat a haladásra mindenkor szükséges martyrokkal.

Még *Loria* sem ment ezen félszegségtől. Ő a morálban csaknem kizárólag azt a hypnotizáló szert látja, melylyel az uralkodó osztályok a leigázottakat a rájuk nézve oly káros világrend eltérésére bírják, másrészt azt a féket, mely az uralkodók önzésének némi határt szab. Kétségtelen, hogy a cselekvési szabályok óriási tömegében, melyet a moral-kodex tartalmaz, ilyen jellegűek is vannak; de viszont az is kétségtelen, hogy az erkölcsi szabályok egy tetemes része már most — és ez minden korban így volt — egy jobb és igazságosabb rend érdekében küzd, egy jobb és igazságosabb rend érdekében tömöríti, egyesíti és forralja fel az érzelmeket.

Az erkölcsi erők alábecsülése, azoknak mint „quantité négligeable” feltüntetése, azoknak filiszterekül való kikiáltása, kik bennük hisznek, korunk egyik érdekes jelensége és vele gyakran éppen a legmélyebb gondolkodóknál és hozzá a legfinomabb erkölcsi érzékű embereknél találkozunk.

Ennek a jelenségnek számos oka lehet. Az egyik a liberalismus tévedése, mely *mindent* az emberi természet megnemesbedésétől, az altruismus erősödésétől, az uralkodó osztályok növekedő könyörületességétől várta. A történelem számos borzalmas lapja megezáfolta ezt a hitet. És ezek a lapok oly borzalmasak voltak, hogy szemlélői elfeledték vagy nem vették észre azokat az elszórt sorokat, melyek igenis az emberi természet lassu, de nyilvánvaló megnemesüléséről tanuskodtak. Nem a humanitarius intézményekre gondolunk itt, mert ezekkel szemben nem lehet az ember elég skeptikus, hanem gondolunk azok egyre növekedő számára, kik az uralkodó társadalmi osztályokból az elnyomottak ügyének előharczosai lettek s azokra az egyre fokozódó és

erősbülő érzelmekre, melyek magukban az uralkodó osztályokban a demokratikus és egyenlőségi mozgalmakat támogatják, melyek oly nyilvánvalók, hogy *Benjamin Kiddet* egy teljesen hibás elméletre, a vallás altruismust termelő erejének tanára ragadták.

A moral tagadásának egy másik oka, bizonyos lélektani kiindulási pontok helytelenségében, vagy helyes kiindulási pontok téves keresztülvitelében áll. Ezen elméletek legkirivóbb alakja régi keletű és már a »homo homini lupus« tételben felfalálható s melyet a modernek az »altruismus organikus lehetetlensége« avagy »élni annyit tesz, mint ölni« czimű megdöbbentő hangzású tételekben szoktak kifejezni. Talán lesz alkalmunk ezekkel az elméletekkel egyszer a hozzá szükséges keretekben leszámolhatni. E helyen csak *egy* tényt kívánunk feljegyezni és *egy* következtetést hozzáfűzni.

Nyilvánvaló, hogy igen nagy azok száma, kik ma már embert ölni nem képesek (természetesen nem gondolva itt az önvédelem esetére). Történelmi adataink vannak rá, hogy a végszükségben, az éhhalál kinjai között vergődő emberek nem voltak képesek az utolsó »rationalis« eszközhöz nyulni és egymást leölni. Az »élni annyit tesz, mint ölni« igazság tehát csődöt mondott olyan körülmények között, midőn az az élet-halál kérdése volt. A civilisatio igenis képes volt az emberi természetet úgy átgyurni, hogy inkább elpusztul, semmint embertársát megölje. Pedig tudjuk, hogy ez nem volt mindig így. Szinte történelmileg kimutatható az emberi élet egyre növekedő megbecsülésére. S ha ez így van, ha egyre nagyobb számban vannak emberek, kikre nézve a gyilkosság — ez a mult történelmében oly közönséges dolog — *biológiai képtelenség*, ugyan mire való gunyosan mosolyogni minden

nemesebb emberi cselekedet hallatára és igyekezni azt visszavezetni valami „organikus” aljasságra s az öröm és a fájdalom alaptermészetét félreismerve azt vitatni, hogy a mások érdekében tett cselekedet nem foglalhat helyet az emberi természet örömtárában. Mert igaz az, hogy az ember cselekedeteit az örömök keresésének és a fájdalmak elhárításának alaptendenciája határozza meg. De az is igaz, hogy az egész civilizatio munkája oda irányult, hogy megváltoztassa az emberek öröm- és fájdalom-skáláját. Sajnos, meg kell elégednünk itt a problémák ilyen fogyatékos körülhatárolásával és tárgyunkra visszatérve konstatálhatjuk, hogy a történelmi materialismus emberei a socialismus erkölcsi oldalát egyre világosabban észreveszik.

Igen jellemző, hogy még a régi erkölcsstagadók is munkáikban a legsűrűbben használják a „kizsákmányolás”, a „Krautjunker” és hasonló kitételeket, melyek egészen határozott erkölcsi ítéleteket tartalmaznak és az amoralista Loria csodálkozik, hogy Schmoller pirulás nélkül tudta védelmezni a kapitalisták egy újabb merényletét a munkásokkal szemben.

Az újabb iskolák, a socialismus reformszárnya, mind-ezeket belátják s nagyon tudják méltányolni az erkölcsi erők jelentőségét mozgalmukra ugy az uralkodó osztályoknál, mint a maguk táborában.

Bernstein ezek a helyei nagyon hangosan beszélnek:

„Van olyan érdek is, mely az illető élet-hivatási csoporton túl megy, az osztály érdeke és ennek megoltalmazása sok tekintetben legalább ideiglenes feláldozását követeli az egyéni előnyöknek. Ekként az az érdek, melyet a Marx-féle socialismus feltételez, már előzetesen egy *socialis* vagy *ethikai* elemmel van ellátva és ennyiben nemcsak

szellemi, hanem erkölcsi érdek is, úgy, hogy az erkölcsi értelemben vett idealitás is benne feltalálható.* Finom megjegyzése az is, hogy erkölcsi felháborodás a »Mehrerth« miatt nem egyidejű a bérvizony gazdasági túléltésével.**

Még határozottabb ez a kijelentése:

»Az igazságosság . . . még ma is igen erős motívum a socialista mozgalomban, mint a hogy általában nem fordul elő állandó tömegmozgalom erkölcsi rugó nélkül. Sokszor megállapított tény az, hogy a socialista mozgalom legtevékenyebb elemei, a munkásosztály és a többi néprétegek azon elemeiből kerülnek ki, a kik, hogy egy közkeletű kitévelt használjunk »legkevésbé szorultak rá«, emberekből, kik a jelenlegi társadalmi jövedelemnek, az ismert minta szerinti, egyenlő felosztása mellett egyelőre csak veszíthetnének«***

Igen szerencsésen utal az anti-socialista Ferraris arra, hogy ép a modern socialismus egy egész sereg oly vezetőre talált, kiket nem saját érdekük hozott a mozgalomba. Ugy is van: a dús gazdag Lassalle lehetett volna ünnepeelt szalonhős és Marx a száműzetés és a nyomor helyett a philosophia egyetemi katedráját választhatta volna.

8. §. Az eszmei rugók és az erkölcsi tekintetek várható szerepe a társadalom fejlődésében inkább elméleti kérdés. Az emberekben még sokkal csekélyebb a tudományos érzék, semhogy az erre a kérdésre adott válasz őket cselekvőségükben nagyobb mértékben befolyásolhatná.

Sokkal életbevágóbb azonban az a kérdés, melyhez most fordulnak és a mely az elmélet sokkal jobban foglal-

* V. ö. Zur Geschichte stb. I. m. 270. l.

** V. ö. Ugyanott. 280. l.

*** V. ö. Ugyanott. 281. l.

koztatja és sokkal tüzeesebb vitákra heviti, mint az előbbi. A probléma így formulázható: Mi a proletariatus szükséges utja az új collectiv állam elérésére? Forradalmi tény, mely őt egyszerre a politikai hatalom birtokába juttatja, avagy reform-munka, mely lassu politikai és társadalmi ujitások útján előkészíti és kiépíti a viszonyok új rendjének fő körvonalait, még a jelen társadalom kereteiben.

Vagy két szóval, mint *Kautsky* legújabb füzeteiben teszi: *Reform vagy revolutio?*

A kérdés jelentősége óriási. A *Bernstein*-féle reform-munka éppen ehhez a problémához fűződik. De a kérdés már régen nem kizárólag theoretikus többé. A kik napjaink történetét figyelemmel kísérik, emlékezni fognak rá, hogy a socialista mozgalom vezető országaiban ez a kérdés az, melyen a socialista párt, ha ketté nem is szakadt, de a mely benne nagyon érezhető áramlati különbségeket teremtett, úgy hogy végbement a párt azon külöznékülése, mely reform-szárnyát hozta létre.

Nyilvánvaló, hogy mindenekelőtt a reform és a revolutio szó azzal az értelmével kell tisztába jönni, melyet nekik itt tulajdonitanunk kell.

Hogy a fokonként való reform alatt *Bernsteinék* mit értenek, azt maga *Kautsky* összefoglalta oly világos praecisi-tással, hogy nem tehetünk jobbat mint itt idézni:

•Van egy sereg politikus, a ki azt tartja, hogy csak egy osztály despotikus uralma teszi a forradalmat szükségessé; a demokratia által az feleslegessé lesz.

És annyi demokratia, a mennyi szükséges, hogy a békés, forradalommentes fejlődést lehetővé tegye, már minden kulturországban megvan.

Mindenütt lehetséges fogyasztási szövetkezeteket alakítani, melyek kiterjedésük esetén az össztermelést is kezükbe veszik és így lassan, de állandóan a kapitalista termelést az egyik térről a másikra szorítják. Mindenütt lehetséges szakszervezeteket létesíteni, melyek a kapitalista hatalmát üzemében megszorítják, az abszolutizmus helyébe az alkotmányosságot viszik be a gyárba és így a lassu átmenetet a köztársasági gyárhoz előkészítik.

Csaknem mindenütt behatolhat a socialdemokratia a községtanácsokba, a közmunkákat a munkásság érdekében befolyásolhatja, az önkormányzati feladatok körét kibővítheti és a községi termelés körének állandó kiterjesztésével a magántermelést megszükhetheti. Végre a socialdemokratia benyomul a parlamentekbe, ott mindig több befolyásra tesz szert, egyik social-reformot a másik után keresztül visz, a kapitalisták hatalmát a munkásvédelmi törvényhozás útján megszorítja és egyidejűleg mindjobban kibővíti az állami productio körét az által, hogy a nagy egyedárúságok államosítására törekszik. Ekként, már az adott talajon, lassanként, minden rázkódtatás nélkül, a kapitalista társadalom belenő a socialistába, a politikai hatalom forradalmi meghódítása a proletariatus által szükségtelessé lesz, az erre való törekvés egyenesen értalmassá, mert nem eredményezhetne egyebet, mint ezen lassu, de biztosan végbemenő folyamat megzavarását. *

Persze ez nem a *Kautsky* álláspontja. Ő *Bernsteinnel* itt a legnagyobb ellentétben látszik lenni, mert ő a reformmunka fontosságának elismerése mellett, a dolgok új rendjének létrehozatalához a forradalmat elkerülhetetlennek tartja.

* V. ö. *Die sociale Revolution*. I. m. I. 37. l.

Az ellentét azonban jóval kisebb itt is, semmint első pillanatra látszik.

Kautsky ugyanis forradalom alatt egészen mást ért, mint a mit e szó alatt rendszerint érteni szoktunk. Ő t. i. azt a sajtóságos elméletet állítja fel, hogy forradalomnak csak az a tény tekinthető, ha egy addig a politikai uralkorból kizárt osztály azt elfoglalja, vagy, hogy parlamentarizmus terminológiát használjak, ha egy ilyen osztály kormányra jut. Ez a fogalommeghatározás helytelen és zavart okozó. Nyilvánvaló, hogy a forradalom jellegét a használt eszközök adják meg, nem pedig az eredmény. Véres felkelésekkel, terrorismussal az uralkodó osztálytól kikényszerített politikai és gazdasági engedmények nyilvánvalóan forradalmi tények, dacára annak, hogy az uralkodó osztály tovább is uralkodó maradt, míg a politikai jogoktól megfosztott továbbra is megfosztott.

Ezzel szemben az alkotmány által megengedett fegyverekkel kivívott politikai jogok, vagy az uralkodó osztályok által önként megadott politikai egyenjogusítás: bármily lényeges változásokat idéztek is elő a politikai erők mérlegében, mégsem tekinthetők forradalmi tényeknek.

Igy történelmünkben véve példát az 1515. parasztlázadás kétségtelenül forradalmi tény volt, bár leveretett és az elnyomottakat elnyomottabbakká tette, mint valaha; a 48-as nagy politikai átalakulások ellenben, bár a politikai erők lényeges megváltozását eredményezték, nem tekinthetők forradalmi változásoknak. Forradalom alatt oly politikai küzdelmet kell ezek után értenünk, mely a jogrend által el nem ismert, vagy egyenesen tiltott eszközökkel igyekszik a hatalmi erőkben változásokat előidézni. Ha tehát *Kautsky* a reformtervekkel szemben részletesen kifejti, hogy azok

nem elégségesek magukban, hanem hogy a politikai hatalomnak a proletariatus által való megszerzése is szükséges a célból, hogy eme létrejött új szerveket és alakulatokat megfelelő súlylyal és erővel fejleszthesse és fokozhassa és hogy a szintén fejlődő tőkerrendszert ezekkel szemben gazdaságilag egyre kedvezőtlenebb helyzetbe hozza: akkor kétségtelenül helyes eszmét javasol, mely a *Bernstein*-féle mozgalommal ellentétben nincs, de rossz szót használ és kétségtelenül zavart okoz, mikor ezt a javaslatát a *forradalom* szóval jelöli meg.

A politikai hatalom megszerzését és forradalmat ajánlani, két teljesen különböző dolog. *Bernstein* is (ha eszmenetét jól fogtam fel) ép oly súlyt helyez a politikai hatalom fokozatos megszerzésére, mint a szervezkedés és a socialis nevelés ügyére. Az ő mozgalma annyiban új, hogy a régi *Marx*-féle tanokkal szemben hangsúlyozza, hogy a régi rendszer *Marx* remélte összeroskadása nem következett be és nem fog bekövetkezni és így nem fog bekövetkezni az sem, hogy a proletariatus átmenet nélkül, *uno ictu*, a politikai hatalom birtokába jusson. És ha a tények erre mutatnak, úgy másrészt egy rationalis politikának erre *kell* törekednie, mert a proletariatus ma még nem elég érett, fegyelmezett és kiművelt, az új társadalmi rend alapzatai és szervei még nem eléggé alakultak ki arra, hogy a proletariatus a hatalmat *pur et simple* kezébe vegye.

Ebből egy új taktika következik. A forradalom, ez erőszakos, egyszeri és általános expropriatio gondolatával fel kell hagyni és arra kell törekedni, hogy a munkásság a társadalmi szervezkedés, önképzés és önmegegerősítés munkáját egyre — még pedig fokozódó intenzitással és terjedelemben — folytatva, egyidejűleg a politikai hataloméért, nem forradalmi

uton, de a modern demokratiák által megengedett törvényes fegyverekkel küzdjön és ezen az uton igyekezzék a hatalom birtokába jutni. A forradalmi pártból legyen parlamentarizmus párt. Ez az út lassabb, de biztosabb. A munkásság számára nemcsak politikai eszköz, de iskola is a politikai és szervezési érettség ama fokának elérésére, mely kormányra jutásához szükséges.

Csak akkor, ha az új collectiv tulajdon fővonalában — a munkásság egyre növekvő szervezetei munkájával — már ki lesz fejlődve; csak akkor, ha a munkásság tulnyomó része politikailag és társadalmilag szervezve lesz; csak akkor, ha szellemi és erkölcsi dressura és műveltség egy tetemes fokát már elérte: csak akkor lesz képes azokat a rengeteg szervezési és átalakítási munkálatokat megvalósítani, melyek uralomra jutásával rá várnak.

Hosszu időre tehát folytassa még a szervezés, nevelés, erőfeszítés munkáját, küzdjön mint parlamenti párt oly erővel, a mint lehetséges a politikai hatalomnak a munkásság érdekében való kihasználásáért, *kössön szövetségeket és compromissumokat* más politikai pártokkal is, ott, a hol ez alapelvei feláldozása nélkül vívmányokra vezethet: de forradalmi jelszavaival, taktikájával hagyjon fel, mert az erőszak útján idő előtt kiesikart hatalom nem érne semmit, egy újabb összeroskadásra vezetne, miként annak idején a Commune.

Forradalmi tények, mint sporadikus jelenségek a socializmus jövő történelmében is előfordulhatnak. Sőt egyenesen szükségesek is lehetnek: de a socialista állam végső kialakítása, fundamentumainak lerakása, a termelés új alakzatainak létrehozatala és azok működtetése nem lehet forradalmi tény, hanem csak a hosszú, kitartó, okos és előrelátó politikai és gazdasági munka eredménye.

Igy *Bernstein* és gondolata tagadhatatlanul tiszta, határozott, kételyeket hátra nem hagyó.*

Lássuk, mit szól ezekhez *Kautsky* és milyen mély az ellentét közöttük?

9. §. *Kautsky* mindenekelőtt ama gazdasági tényeket tagadja, melyekre *Bernstein* nézeteit alapítja. A közép- és kisjövödelmek emelkedtek ugyan, a munkásság helyzete javult ugyan, de ez a haladás csak viszonylagos, mert ugyanakkor a legnagyobb jövödelmek még nagyobb arányban emelkedtek és a tőke concentratiója kevesek kezében fokozódott. A socialismusnak tehát megmaradtak a *Marx* által megállapított gazdasági feltételei; a haladás a socialismus felé tehát ezen feltételek egyre fokozódó kifejlődésétől várható.**

Daczára annak, mint láttuk, *Kautsky* is teljesen szakít a „*Verelendungstheorie*”-val, melyet *Marx* tana félremagyarázásának tart és maga is a proletariatus egyre fokozódó erejét tartja szükségesnek. Fődolog azonban a forradalom a fent ismertetett értelemben, vagyis a politikai hatalom megszerzése.

Ezen „forradalom” eszközei felől nem tájékoztat a

* *Vandervelde* is teljes mértékben felismeri, hogy az átalakulás csak lassu és fokozatos lehet: „A collectivismus tökéletes megvalósítása nemcsak . . . a munkaeszközök collectiv birtokbavételét jelenti, hanem a termelés és a jövedelemelosztás rendjének teljes változását is. Ez az átváltozás már terjedelménél fogva is csak a részleges változások hosszú és bonyolult sorozatának lehet az eredménye: „a mély átalakulások nem lehetnének hirtelenek; a hirtelen átalakulások nem lehetnének mélyek.” (V. ö. *Le collectivisme*. Etc. I. m. 13. l.)

** Hogy ama gazdasági vitakérdések mikénti eldöntése a politikai taktika kérdésére nem lényeges, abból is látható, hogy *Vandervelde*, ki a gazdasági fejlődés magyarázata tekintetében nagyon közel áll *Kautsky*hoz, a taktika tekintetében *Bernstein* pártján áll.

szükséges világossággal. Ebben a kérdésben legjobban látszik az az igyekezete, melylyel a régi terminológiát a változott belátásokkal szemben is fentartani akarja. Bár visszautasítja azt a gondolatot, hogy ez a »forradalom« a régi forradalmak eszközeivel vivassék ki, bár szerinte is a jelenlegi óriási haderővel való szembeszállás lehetetlen volna, és a »militarismus már most csak azzal törhető meg, hogy a katonaság maga megbizhatatlannak mutatkozik, nem pedig az által, hogy a felháborodott nép által legyőzetik,« bár ő is kizártnak tartja, hogy egy finansziális összerokadás vezessen a »forradalomra« és az általános strike eszközével, valamint egy külháboru által okozandó »forradalmi« átalakulásokkal szemben igen skeptikus: nem mondja meg és nem indokolja, hogy mire való a »forradalom« szó örökös hánytorgatása.

Pedig *Bernstein* nagyon is nyílt kijelentéseivel szemben igen indokolt lett volna a »forradalom« eszközeinek határozott körvonalozása. A czáfolatot nagyon is szükségessé tennék *Marx* hagyományainak védői részéről pl. *Bernstein* következő nyilatkozatai: »Általában azt mondhatjuk, hogy a forradalmi ut (mindig a forradalmi erőszak értelmében) gyorsabb munkát végez, a míg oly akadályok lerombolásáról van szó, melyeket egy privilegizált kisebbség a socialis haladásnak utjába állit, hogy ereje a negativ oldalon van.

Az alkotmányos törvényhozás ebben a tekintetben lassabban dolgozik. Utja rendszerint a compromissumé, a szerzett jogokkal való kiegyezésé, nem pedig azok eltörléséé. De ott erősebb, mint a forradalom, hol az előítélet, a nagy tömeg korlátolt látóköre a társadalmi haladásnak akadályozóan utjában áll és ott nyújtja a nagyobb előnyöket, a hol állandóan

* V. 8. *Die sociale Revolution* I. m. I. 49.

életképes gazdasági berendezések alkotásáról van szó, más szavakkal a positiv socialpolitikai munkánál.

A proletariatus dictaturája ott, hol a munkásosztálynak még nincsenek saját nagyon erős gazdasági jellegű szervezetei és az önkormányzati testekben való iskolázás által a szellemi önállóság magas fokát nem érte el: a klubszónokok és irodalmárok diktaturáját jelenti.*

Kautsky daczára ennek nem igazolja, hogy ha a forradalmi eszközök sikerében nem hisz, mire való a 'forradalom' szóhoz ragaszkodni. Ezt alig lehet mással, mint agitatorius becsével és terroristikus erejével indokolni. 'A forradalom eszméje az, mely a proletariatus csodálatos felemelkedését előidézte legmélyebb lealacsonyításából és a mely a 19. század második felének legnagyobb eredménye,** — mondja *Kautsky*. Ez a megjegyzés tényleg indokolhatja ezen szó agitatorius becsét, de használatát nem indokolhatja akkor, midőn a jövő állama kialakulásának eszközeiről tudományosan vitatkozunk.

Ha így *Kautsky* a forradalom szavát egészen új értelemben használja és a tulajdonképeni forradalmi eszközök sikerében maga sem hisz (persze itt mindig és *mindkét táborban* nem sporadikus forradalmakról, hanem a főhatalom megszerzéséről forradalmi tény útján van szó): akkor azt kell mondani, hogy *Kautsky* és *Bernstein* a forradalmi ut tekintetében egy véleményen vannak, *egyikük sem bizik benne*.

A politika tekintetében a lényeges eltérés köztük másutt van: *Kautsky* az új rendet már a közel jövőben megvalósíthatónak tartja, míg *Bernstein* ezt csak a távoli jövőtől reméli. Ezért *Bernstein* azt hiszi, hogy a politikai hatalom birtoka ma még nem tenné lehetővé az új rend

* V. ö. *Die Voraussetzungen* stb. I. m. 182, 1830.

** V. ö. *Die sociale Revolution*. I. I. m. 56.

létrehozatalát. *Kautsky* azt tartja, hogy igenis ez már a jelenben vagy a közel jövőben lehetséges.

Természetes ezen felfogási különbségnek messze kiható gyakorlati hordereje van. Nyilvánvaló, hogy a szerint, a mint az egyik vagy a másik nézet igaz, inkább a politikai hatalom megszerzésére, illetőleg inkább a gazdasági és társadalmi szervezkedésre kell törekedni; inkább a reformokat a politikai hatalom elnyerése idejére kell kitolni, illetőleg fokozatos *compromissum*-javaslatokat kell elfogadni.

Az egyiknek a politikai hatalom elnyerése minden: a szervezés, a parlamenti munka mellékes. A másikkak: *„Bewegung ist mir alles, Endziel ist nichts.“**

És ha *Kautsky* a politikai hatalom elnyerése tényét a proletariatus által minden áron forradalomnak akarja nevezni, akkor a *„Forradalom“* vagy *„Reform“* igenis égető kérdés.

10. §. Azok után, a miket az állam eszményéről irt tanulmányunk 4. §-ban kifejtettünk, az olvasó érteni fogja, hogy mi e kérdésben a *Bernstein* álláspontját helyesebbnek és tudományosabbnak tartjuk. Ezt a véleményünket pedig nem azokra a közgazdasági tényekre alapítjuk, melyeket *Bernstein* a Marx-féle tanokkal szemben vitat, a melyek körül még mindig heves irodalmi harc folyik, úgy hogy az illető tények kritikai újra átvizsgálása és azoknak egyéb adatokkal való összehasonlítása nélkül e kérdésben végső ítéletet mondani elhamarkodottság volna; a mi minket a *Bernstein* felfogásával rokon álláspontra vezet, általános lélektani és sociologiai meggondolások.

A történelmi materialismus jövő állama a társadalmi struktura olyan tökéletes átalakulását tételezi fel, melyet a politikai hatalom pusztá megszerzésével létrehozni nem

* *Bernstein* szava.

lehet. Nem arról van itt szó többé, mint a polgárság küzdelménél a feudalizmus ellen, hogy akadályok leromboltassanak, a jogok egyenlősítettessenek, melyek a polgári termelés kész szerveit működésükben megakadályozzák: hanem arról van szó, hogy egy új termelési és szétosztási mechanizmus megfelelő szervei létrehozassanak.

A jövő alakulása a pozitív alkotások jegyében fog lefolyni. És erre a politikai halalom pusztá megszerzése nem elég, még akkor sem, ha valaki a régi phalanster-tervekre gondolna, nem pedig a modern socializmus *szabadságtól és önkormányzattól* duzzadó centralisatiójára.

Az előbb idézett fejezetben láttuk a feladatok rendkívüli nagyságát és szövevényességét: ezt pusztá törvényekkel és rendeletekkel megcsinálni nem lehet, ide rendkívül mélyreható, az egész társadalmat alapjaiban érintő új *gazdaságközigazgatási szervek és nevelési berendezések* szükségesek.

A socializmus problémája legalább is olyan mértékben *közigazgatási és nevelési* mint *politikai*.

A belátásos elmélet, mely helyesen ismerte fel az emberi észben a haladás egyetlen dinamikai erejét, másrészt abba a nagy hibába esett, — *Pikler* sem ment tőle — hogy elfeledte, hogy valamit kigondolni és valamit végrehajtani két rettenetesen különböző dolog. Minden lényegesebb társadalmi átalakulás, minden új intézmény új működési módokat, gyakran új szellemi és erkölcsi követelményeket ró azokra a személyekre, a kik azt végrehajtják. Gyakran az egész idegrendszer mélyreható alkalmazkodási átalakulásáról van szó, egészen úgy, mint egy új gép nem ritkán a munkás egész izomrendszerének új dressuráját teszi szükségessé.

És a mi esetünkben nem egy intézménynek, hanem ugyyszólván az összes intézményeknek reformjáról lévén szó,

elképzelt, hogy mily rengeteg alkalmazkodási idegmunkának kell lefolynia, míg a társadalom új szervei harmonikus működésbe jutnak.

Csak két példát akarunk erre felhozni. Az egyik hazai. Az újabb évek szövetkezeti mozgalma arra a tapasztalatra vezetett, hogy egy szövetkezet létrehozására — mely tudvalevőleg nagyon egyszerű és könnyen áttekinthető gépezet, igen szerény szellemi és erkölcsi tulajdonságokat tételez fel vezetőitől — *egy* megfelelő ember szükséges. És rendkívül sok esetben a szövetkezetek nem tudtak megélni, mert ez az *egy* ember is hiányzott. A szakértők szerint ez a szövetkezeti mozgalom fejlődésének legnagyobb akadálya. Nincs elég ember.

De erre azt lehetne felelni, hogy ez nálunk történt, hol az emberek szellemi és erkölcsi készsége közdolgokban tudvalevőleg minimalis. Másik példánk azonban — melyet Bernsteintől veszünk át — *Angliából* való, a szabad és demokratikus intézményeknél fogva nagy szellemi és erkölcsi tőkével rendelkező *Angliából*.

Tudvalevő dolog, hogy a szövetkezeti termelés ott minő rendkívüli eredményeket ért el. *Bernstein* szerint a szövetkezetek ma több mint százmillió tallérral rendelkeznek, tehát többel, mint a mennyit *Lassalle* az ő szövetkezeti tervéhez szükségesnek tartott.* Fejlesztésük azonban nem pusztán finansziális és közgazdasági kérdés. Egyik organumuk a „*Cooperative News*” 1898 december harmadiki száma kereken kijelenti, hogy micsoda: »Ne titkoljuk el magunk előtt . . . a tényt — mert tény — hogy még a jelen órában is a szövet-

* V. ö. *Hegedüs Loránt* érdekes dolgozatát az angol munkásmozgalmakról. (*Huszdik Század*. 1902 novemberi szám).

kezeti világban nagyobb a szükséglet több intelligencia és derekasság után, mint több pénz után.*

És ha ez lokális szövetkezeteknél így van, mily rendkívüli mértékben növekednének a feladatok, ha a társadalmi termelés összességének átvételéről és közvetítéséről volna szó.

A nehézségek itt tényleg szinte megdöbbentők. *Bernstein* néhány számítása minden további meggondolásnál hangosabban beszél. Ime: Ezek szerint a mennyiben a centralizált üzemforma a termelés és elosztás socializálásának előfeltételét képezi, az még Európa legelőrehaladottabb országaiban is csak partialis tünemény, úgy hogy, ha Németországban az állam valamely közeli időpontban minden vállalatot, mondjuk mely 20 személynél többel dolgozik, akár teljes önüzem, akár részleges bérbeadás céljából kisajátítani akarna, még mindig az iparban és kereskedelemben a vállalatok százezrei maradnának több mint négy millió munkással, melyeket magángazdaságilag tovább kellene üzni. A mezőgazdaságban, ha minden 20 hektáron felüli üzem államosítatnék, a mire azonban senki sem gondol, több mint öt millió magángazdasági jellegű üzem maradna, körülbelül kilencz millió munkással. Azon feladat nagyságáról azonban, mely az államra vagy államokra az előbb említett üzemek átvételével előállana, fogalmat alkothat az ember magának, ha figyelembe veszi, hogy az iparban és kereskedelemben több százezer üzemről öt-hat millió alkalmazottal, a mezőgazdaságban több, mint háromszázezer üzemről öt millió alkalmazottal van szó. A belátás, a szakértelem, az igazgatási tehetség micsoda bőségével kellene egy kormánynak vagy országgyűlésnek rendelkeznie, hogy csak az ilyen óriás-szer-

* Idézi a „*Voraussetzungen*” stb. munkája 108. oldalán.

vezet legfőbb vezetésének és gazdasági felügyeletének megfelelőhessen?«*

A községi igazgatásra való utalás sem sokat változtat ezen az eredményen, mert csak egy közép nagyságu iparvárosra, mondjuk Augsburgra, Barmenre, Dortmundra, Hananra, Mannheimre stb. gondoljunk és bizonyára senki sem lesz olyan balga feltételezni, hogy az ottani községi szervek egy politikai krízis, avagy csak rendes időben is képesek volnának ama helyek különbözőnemű gyári és kereskedelmi üzleteit önüzembe átvenni és azokat sikerrel vezetni. Vagy az eddigi tulajdonosok kezében hagynák meg őket, avagy ha ezeket minden áron kisajátítani akarnák, kénytelenek volnának azokat valamelyes bérleti feltételek mellett munkásszövetkezeteknek átadni. Ekként minden ilyen esetben gyakorlatilag a kérdés a *szövetkezetek gazdasági erejének* kérdésére redukálódik.**

Persze *Bernstein* ezen adatait *Kautsky* helyteleneknek s tendenciosusan pessimistáknak tartja. Lehet tényleg, hogy a kép, melyet *Bernstein* fest tülzött és hogy a tőke centralisatiója már ma sokkal előrehaladottabb, úgy a hogyan *Kautsky* hiszi. De még ez esetben is a vezetés és a szervezés olyan óriási feladatokat ró az államra, melyeket csak megfelelő strukturák folytonos kiképzésével és begyakorlásával lehet megoldani.

Azt hiszszük ezeket az eredményeket nem lényegesen változtathatják meg *Kautsky* azon elvetései sem, hogy t. i. az állam a nagybani gazdálkodás előnyeit élvezné, hogy a szervezés munkájában a jelenlegi gyárigazgatókat és trustvezetőket is fel lehetne használni.

* V. ö. I. m. 86, 87. l.

** V. ö. I. m. 94.

Az ujjaszervezés munkájában alig lehetne az expropriált kapitalisták buzgóságára számítani, pedig ezekről maga Kautsky elismeri, hogy a vezetés és szervezés szerepében igen nagy szerepet játszanak, hisz őket — szerinte — a gazdasági elfoglaltság annyira igénybe veszi, hogy kulturális és politikai munkára nincs idejük.*

És ha már a pusztá gazdasági kérdés ilyen rengeteg feladatokat ró az államra, teljes mértékben elképzelhetjük a socialis állam kialakulásának nehézségeit, ha azokra a többi problémákra is gondolunk, melyek elől az a termelés államosításával nem zárkozhatik el. Már volt alkalmunk kifejtetni, hogy a termelés államosítása, szükségkép egy egész sereg más, mondhatnám — a tisztán szellemi productiót leszámítva — az összes többi socialis működések tervszerű állami vezetését elkerülhetlenné teszi. Uj közlekedésügy, uj nevelés, uj hadsereg, uj szegényügy, a közegészségügy uj szabályozása stb. stb.

És mindehhez még figyelembe sem vettük azt a kétségtelen tényt, hogy nemcsak intézményi nehézségekkel, hanem az emberi természet tökéletlenségeivel, rosszaságával, ostobaságával, restségével is számolni kell, melyek egyszerre nem tűnhetnek el a világból, sőt a melyek — féltő — szokatlan erővel törnének el egy oly társadalmi berendezésben, melynél a jelenlegi és századokon át megszokott főfegyelmű és munkára hajtó elem: a kényszer és az éhenhalás félelme hiányoznék.

Mindehhez még azokra a már említett nagy feladatokra is kell gondolnunk, melyek abban állanak, hogy oly intézmények hozassanak létre, melyek újabb osztályuralmat lehetlenné tesznek s kizárják, hogy az új állam valamely

* V. ö. *Die Sociale Revolution*. I. 26.

osztálya és köre a társadalom által kitartassa magát. Pedig ezek az intézmények első sorban a társadalom tagjainak megfelelő műveltségétől és politikai s erkölcsi érettségétől függenek.*

Mindezek a megfontolások arra az eredményre kényszerítenek, hogy *az új állami rend a politikai hatalom pusztá megszerzésével nem valósítható meg, hanem, hogy a politikai hatalom átvétele csak akkor lehet eredményes, ha az új rend legalább alapvető strukturái már kifejlődtek.*

11. §. Ezek a fejtegetések egyszersmind választ adnak arra a további kérdésre is, hogy mi legyen a proletariatus szorosán vett politikai taktikája? Merő negatio a többi pártokkal szemben, avagy esetleges coalitio és compromissum?

Az ellentét a történelmi materialismus régi pártja és reform-szárnya között ugyanaz, mint az előbbi kérdésekben: inkább árnyalati, mint lényegbe vágó. *Kautskyék* sem utasítják vissza — legalább az elméletben — a szövetkezés lehetőségét; *Bernsteinék* pedig hangsúlyozzák, hogy compro-

* Hogy pedig ettől még milyen rettenetes messzeségben állunk az abból a tényből ítélhető meg, hogy a munkásság tulnyomó többségét szervezni még nem sikerült. Ha a legégetőbb osztályérdek ily nehezen tör magának utat, milyen távol vagyunk attól, hogy a megfelelő *közöségi* érdek és *összetartozási* érzület kifejlődjék. *Vandervelde* nem feleli ezt a szempontot. Az abszolút és szabadságömlő communismusokról szólva így folytatja: „De azoknak, kik az ilyen példákából a demokratikus socialismus ellen merítenek érvet, nem volna szabad elfeledni, hogy a proletariatusnak, — hogy elérhesse célját s átalakíthassa a kapitalista tulajdont az összesség érdekében társadalmi tulajdonná — oly szervezési erőt fog kelleni kifejtenie, oly erkölcsi és szellemi haladást megvalósítania, hogy képtelen feltevés volna, hogy az ilyen iskolában formált nemzedékek csak egy perczig is elviselnék teljes és tökéletes szabadságuk akármilyen békóját. (V. ö. *Le collectivisme* etc. I. m. 259. 260. ll.)

missumnak vagy szövetségnek, csak a párt lényegének és alapelveinek sérelme nélkül szabad létrejönni, nem pedig úgy, hogy jelenlegi kisebb előnyöket távolabbi súlyosabb károk árán érjenek el.

Az a szenvedélyes politikai torzsalkodás, mely ugyszólván mindenütt a socialismus kebelében ezek körül a kérdések körül megindult, azt mutatja, hogy a gyakorlatban az ellentétek jóval mélyebbek és hogy az orthodox Marxisták mindenü szövetkezést helytelenitének, ami mögött — bármint igyekeznek is ezt czáfolni — ott rejtőzik *Marx* mechanikus felfogása a fejlődésről: a gazdasági erők majd belenőnek a socialismusba.

De ha ez nincs így, ha a szervezés és nevelés a socialismus ép oly égető problémája, mint a gazdasági erők concentratiója, ha a politikai hatalom puszta megszerzése mit sem ér, hanem új társadalom-gazdasági strukturák kiképzése és azoknak megfelelő értelmi s erkölcsi tartalommal való betöltése szükséges: akkor nyilvánvaló, hogy a socialis ujjaépítés munkájának egyre folynia kell, mely csak a politikai életben való aktiv és egyre fokozódó részvétellel lehetséges, tehát a parlamentarismus compromissum technikájával.

A szövetkezeti és szakszervezeti mozgalommal karöltve minél nagyobb politikai befolyásra szert tenni; minél inkább kihasználni az állami hatalmat a munkásság megerősítésére, szervezésére és kiművelésére, a collectiv termelés alakzatainak létrehozatalára és kiképzésére; minél teljesebben kifejleszteni az önkormányzati és demokratikus intézményeket, a szabadság ezen nélkülözhetetlen szerveit és a nép erkölcsi és szellemi képességeinek ezen főtanintézteit; emelni és tervszerűbbé tenni a gazdasági életet, állandóan és fokozatosan az egész vonalon; kiképezni az új világrend nemzetközi szerveit: ez

az a politika, mely lényegében bármily új és forradalmi, eszközeiben nem lehet forradalmi, hanem a munka, a nevelés, az *organisatio politikája*.

És hogy ez így van, azt maguk a közvetlenül érdekeltek is be kezdik látni.

Nemcsak a praetorok »jogfolytonossági« működése folyik, de egész nyíltan is utat ver magának ez a meggyőződés, mint a hogy legutóbb *Olaszországban* a munkásság nagy többsége igazat adott *Turati* parlamentarizmus politikájának, a *Ferri* forradalmi politikájával szemben.

12. §. A történelmi materializmus politikai kérdéseinek és harci taktikájának ez a bírálata nem volna teljes, ha egy tekintetét külpolitikájára is nem vetnénk.

A *nationalismus* és *internationalismus* kérdése ez.

Egészen úgy, mint a rabszolgaság és a jobbagyság kialakulása és eltörlése nem egy nemzet problémája volt, hanem azok szabályozása az egyik államban szükségkép magával hozta a megfelelő átalakulásokat a többi államban, mert azok az államok szükségkép elpusztultak volna, melyek a kezdetlegesebb és rosszabb termelési rendhez ragaszkodtak volna akkor, midőn szomszédjaik már a jobbat, fejlettebbet és jövedelmezőbbet folytatták (gondoljunk a Széchenyi István bölcs és keserű leczkéire, melyeket az elavulthoz ragaszkodó kortársainak adott): úgy van ez a socializmussal is, de még fokozottabb mértékben.

A termelés és a fogyasztás tervszerű rendezése csak nemzetközi alapon valósítható meg. Főlöszleges bővebben kifejtteni, hogy a világgazdaság már ma sokkal szervezesebb, semhogy elképzelhető volna — legalább hosszabb időre — hogy mondjuk, Franciaország és Anglia szabályozatlan, tervszerűtlen termelést folytassanak akkor, midőn Német-

ország és Olaszország a tervszerű, collectiv termelést űzi. És tényleg a történelmi materialismus alapítása óta belátta, hogy az új társadalmi rend csak a *nemzetközi cooperatio* elve alapján jöhet létre és a gazdasági élet állami tervszerű vezetésének logikai és elkerülhetetlen következménye az államok közötti gazdasági élet megfelelő rendezése.

Annak, a minék a nagy trust-ök és kartellek, — minél több gazdagság szerzésének vágya által vezérelve, — hatalmas példáit nyújtják, bizonyos üzemek internationalis szervezésének és monopoliúmának: azt kell a jövő államainak az egész vonalon, az *összesség* javára, végrehajtani.

A gazdasági szervezés, a nevelés, a közlekedés, a közigazgatás stb. belső problémáihoz így, azok betetőzéseként, az internationalis viszonylatok megfelelő rendezése járul.

A gazdasági élet ezen nemzetközi szervezésének a követelménye a történelmi materialismus táborában általános, sőt az ellenkező felfogások hívei is elismerik, hogy ez az államon belüli tervszerű collectiv gazdálkodás nélkülözhetetlen következménye volna.

A socialista gondolkodók helyesen utalnak arra is, hogy a világgazdaság ez a nemzetközi szervezése és tervszerű vezetése volna az egyedüli eszköz, mely a háboruknak véget vetne, mert ezzel megszűnnék a gazdasági kizsákmányolás szüksége és lehetősége a nemzetek között.

Spencer Herbert legutolsó munkájában, a *Facts and Comments*-ben keserűen panaszodik a világ *ujraelbarbarosodásán* (rebarbarisation). Ezt a militarismus újból való uralkodásra jutásának tulajdonítja az industrialismus felett, az állami despotiának a társadalmi liberalismus felett. Kizsákmányoló háboruk mindenfelé, az állami hatáskör

hihetetlen kitágulása, az önkormányzati és a szabad társadalmi tevékenység visszamenése.

Csodálatos, hogy ez a nagyszellemű ember ezekben a kérdésekben milyen rövidlátó. Megelégszik azzal, hogy a militarismus vagy az industrialismus uralomra jutásáról beszél és nem kutatja, hogy a közszellem ilyen tökéletes átalakulásának mik a mélyebb rugói és elfeledi, hogy — miként ő maga oly fényesen kimutatta — az erkölcsi eszmék és azok átalakulásai nem tekinthetők utolsó társadalmi tényeknek. S ép úgy, mint megelégszik a jelenség felszínes okaival, megelégszik azzal is, hogy felszínes orvosságot ajánljon: az *altruismus nevelését*.

A történelmi materialismus világitásában egészen mások a tények okai és mások a javasolt orvosságok. Igen jelentékeny kísérletek történtek e jelenségeket a modern kapitalista rendszer természetéből levezetni és az orvosszereket nem erkölcsi leczkékben, hanem az új társadalmi rendben keresik.

A történelmi materialismus azonban tovább ment a gazdasági élet nemzetközi szervezésének követelésénél és *direct nemzetellenes* álláspontra helyezkedett. A proletariatus érdekét a nemzeti érdekekkel ellentétesnek vélte s így a nemzeti kapcsolat megszüntetését követelte. A harcz hevében, a militarismus egyre növekedő terhei közepette, mozgalmuk erőszakos üldöztetése idejében, a legjobb gondolkodók is elvesztették higgadtságukat, a nemzeti lét lényeges és lényegtelen, üdvös és káros elemei között különböztetéseket tenni nem tudtak és a harczy jelszó: „A proletárnak nincs hazája” végigzugott Európán.

Alaposabb meggondolás azonban azt mutatja, hogy a collectiv termelés és a tervszerű cooperatio benn, valamint a nemzetközileg vezetett világgazdaság künn: még nem jelenti

a nemzeti államok végét. Az egész emberiség békés cooperatiója nem hozza magával a történelmileg kifejlett nemzetek pusztulását. Az államok közötti harcias versengés ép oly kevésbé teszi ki a nemzet lényegét, mint a párbajjal kiküzdött henczegő dicsekvés a férfiaság fogalmát. Ép ugy, a mint az államokon belül hosszú fejlődés folyamán az egyéniség tisztelete megszilárdult; a mint ma a vagyonnal, gazdagsággal, műveltséggel való dicsekvést a művelt társadalom megvetése sujtja; a mint az egymás kiaknázásának és lealacsonyításának vágyát a jobbakban és a kiműveltekben az egyéniség belső kifejlesztésének törekvése váltotta fel: egészen ugy elképzelhető a messze jövőben oly állapot, melyben — a gazdasági élet nemzetközi tervszerű vezetése mellett — az egymás tönkretételének vágyát, a nemzeti egyéniségek mind teljesebb békés kifejtésének törekvése váltja fel.

Olyan mértékben, melyben a proletár is a hazának egyenlőjogu és gazdasági erejű polgára lesz: olyan mértékben a proletárnak is lesz hazája, mert élvezve intézményeit, tudományát és művészetét, természeti szépségeit, mindinkább kifejlődnek benne azok a szálak, melyek az »otthon» költészetét kiteszik: a gyermekkor emlékeinek, a férfikor törekvéseinek feledhetetlen, emberekhez és tárgyakhoz kötött associatiói, a megszokás és ismerősség kellemes biológiai közérzete, a mult, jelen és jövő törekvéseinek összhangja.*

S bármennyire haladjon is a világtermelés concentratiója, a területi tagozódás és állami önkormányzat — szemben a világkormánylyal — mindig szükséges és elkerülhetetlen marad. És nehéz volna belátni, hogy ez a területi tagozódás miért ne történnék azoknak a történelmi alakulatoknak megfelelően, melyek évezredek munkája folytán fejlődtek ki.

* *Bernstein* egy helyen kifejezetten ezen a véleményen van.

Hogy aztán az államok közötti, mind szorosabb összefüggésnek, a közlekedés csodálatos fejlődésének, a hirszolgálat szinte naponta erősödő mechanizmusának mik lesznek a következményei, új világnyelvre fognak-e vezetni és ez az új világnyelv a régié helyett vagy azok mellett fog helyet foglalni: olyan kérdések, melyekre feleletet adni ma utopia volna.

Kétségtelen azonban, hogy az itt vázolt gondolatok mindinkább a történelmi materialismus táborában is általánosakká lesznek és a társadalmi tervszerű cooperatio s az egyéniség szabad kifejtésének kettős alappostulatumánál fogva, *a békés nemzeti lét joga is elismertetik.*

A teljes erkölcsi, szellemi, művészeti szabadsághoz, a nemzeti lét békés kifejtésének követelménye járul.

És érdekes tünemény . . . A német országgyűlésen az elnyomott s szuronynyal és pénzzel beolvasztani szándékolt lengyel nemzet ügyét, nemzeti szabadságát és fejlődését, a chauvin- és ultra-nemzeti többséggel szemben a „hazátlan” socialdemokrata párt védelmezi.*

Bernstein már ma világosan kimondja véleményét:

„A nemzetek közös kulturérdekeikért szerződéses és a nemzetközi jog kiképzése által nagyon jól gondoskodhatnak, annélkül, hogy ezért egyéniségüket feladják. Ép így a nemzeti kapcsolatok fennállása nem egyértelmű azok állami centralisatiójának fenmaradásával a jelenlegi formában.”**

Fenti következtetéseink helyességét látszik igazolni az a körülmény is, hogy *Kuncz* is, a ki pedig velünk teljesen ellenkező alapon — az egyének helyett az államon — építi

* V. ö. *Ignacy Daszynski* érdekes cikkét: *Nationalität und Socialismus.* (Socialistische Monatshefte. 1902. September.)

** V. ö. *Zur Geschichte* stb. 204. l.

fel rendszerét erre a közel rokon végeredményre jut:
 . . . Az állam szabadsága nem állhat abban, hogy a szomszédokat leigázhathja.

Ezen magasb emberiségi jogi rend, vagyis a *világállam*, nem vezet zsarnokságra, mert annak megvalósítását nem centralisatio, hanem a szövetséges állam alakjában reméljük. Bármely óriási hatalom magába véve nem vezet zsarnokságra, mert a veszély nem a hatalom nagyságában, hanem annak rossz szervezetében rejlik. Nem a hatalom mekkoraságától, hanem szervezetének módjától függ a zsarnokság és szabadság kérdése. Egy kis községállam is fajulhat a legelviselhetlenebb zsarnoksággá, míg Nagy-Brittannia, a földnek legóriásibb hatalma, egyszersmind egy óriás szabadságszervezet.

Ha látjuk, hogyan szélesbült a jogi rend szervezete családból, vagyis a rokonokra szorító békéből, feudális csoporttá, vagyis egymással már rokonságban nem állók békéjévé és a feudális csoportból a mai nagy állammá, azaz: sok millió emberre kiterjedő joguralommá, miként lehet akkor kételkednünk a fölött, hogy ezen fejlődési irány tovább foly, hogy miután ezen irány évezredes következetességgel oly óriási nehézségeket legyőzött, az utolsó lépésnél nem fog megállapodni és a hogy a joguralomnak a világtörténetben látható fokozatos kiszélesülése eljut emberiségi egyetemességéhez. (*A nemzetállam tankönyve. I. m. 433. l.*)

Ezen bölcs és lendületes szavakhoz csak egy megjegyzésünk van. Az »utolsó« lépés elérésének útja, is csak az eddigi lehet: felismerése annak, hogy az új rend mind több ember mind nagyobb boldogságát biztosítja.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Előszó</i>	VII

I. A történelmi materializmus általános jellege.

1. §. Marx elmélete	3
2. §. Alapjellelvonása és történelmi előzményei	5
3. §. Jelentősége főleg mint módszertani elv	6
4. §. Hiányai. Egyoldalú materializmusa	7
5. §. A társadalmi „felépítmény.” Az eszmei rugók szerepe . . .	10

II. Az állam keletkezése.

1. §. Kiindulási pont	19
2. §. Marx tanai	19
3. §. Engels tanai	21
4. §. Engels tanainak bírálata	28
5. §. Az államalakulás genetikai folyamata	33
6. §. Engels erre vonatkozó nézetei	35
7. §. E nézetek bírálata. A lélektani alap hiánya	37
8. §. Az államalakulás utolsó lélektani ténye. A belátós elmélet. Igazsága és hiányai	40

III. Az állam lényege.

1. §. Az állam mint „kizsákmányolási szervezet”	51
2. §. Az osztályküzdelmek tana	52
3. §. Megszorítások vele szemben	53

	Oldal
4. §. Az állam lényege, mint kikényszeríthető cooperatio	55
5. §. Belátás és osztályküldelem	57
6. §. Conclusiók	61

VI. Államezél. Állami hatáskör. Állameszmény.

1. §. E kérdések gyakorlati jelentősége	65
2. §. Engels, Morgan, Bebel és Loria tanai	68
3. §. Az ős nemzetség-szervezet „aranykora“ és bírálata	71
4. §. „Az állam elhalása“	79
5. §. E tan bírálata	92
6. §. „A laissez faire uralomra jutása“ tanának bírálata	94
7. §. Centralisatio és önkormányzat	100
8. §. A történelmi materialismus „végleges“ állameszménye	102
9. §. Szellemi termelés és socialismus. Szabadságjogok	106

V. Politika.

1. §. A feladat	113
2. §. Marx álláspontja	113
3. §. Engels tanai	115
4. §. E tanok bírálata. Automatikus fejlődés. Lelki élet és determinismus	118
5. §. Bernstein kritikája. „Zurück auf Kant“	122
6. §. A „Verelendungstheorie“	123
7. §. Moralismus és amoralismus	125
8. §. Reform vagy revolutio	129
9. §. Polytatás	135
10. §. A socialismus nemesak gazdasági, de közigazgatási és nevelési probléma is	138
11. §. Taktika a többi pártokkal szemben	144
12. §. Nationalismus és internationalismus	146

